

SĚRBIA TJETĚR
DRUGA SRBIJA
THE OTHER SERBIA

3

**Srđan
Popović**

am
admovere

SĚRBIA TJETĚR 3

SRĐA POPOVIĆ

botues:

ADMOVERE

(transitional justice |
education | peacebuilding)

përgatiti për botim:

Shkëlzen Gashi

hulumtues:

Nuhi Sadiku

redaktor gjuhësor:

Gazmend Bërlajolli

fotografia në kopertinë:

© **Marko Cvetković**

dizajni i kopertinës

dhe faqosja:

Jetë Dobranja

hulumtimi dhe botimi u përkrahën nga:

**KFOS (Kosovo Foundation for Open
Society)**

shtypi:

Iliri

Pikëpamjet e shprehura në këtë

publikim nuk pasqyrojnë domosdo

ato të organizatës **ADMOVERE**

(Transitional Justice | Education | Peace-

building), e as të Fondacionit të Kosovës

për Shoqëri të Hapur (KFOS).

janar 2024

Prishtinë

SĚRBIA TJETĚR 3
SRĐA POPOVIĆ

Hyrje

Projekti “Sërbia tjetër” i përmbledh për lexuesin qëndrimet e intelektualëve sërbë që i kundërshtuan shkeljet drastike të të drejtave të njeriut ndaj shqiptarëve në Kosovë nga ana e autoriteteve sërbe, që prej kohës së shfuqizimit të autonomisë së Kosovës nga Sërbia më 23 mars 1989 e deri në hyrjen e trupave të NATO-s më 12 qershor 1999, e madje edhe më tej. Këto shkelje kulmuan gjatë viteve 1998–1999 në krime lufte e krime kundër njerëzimit, me vrasjet e afro 10 mijë shqiptarëve civilë, përdhunimet e mijëra grave, deportimin e gati një milion shqiptarëve, djegien dhe shkatërrimin e rreth 100 mijë shtëpive, si dhe me dëme të tjera shpirtërore e materiale.

Për këtë qëllim hulumtuam gjerësisht artikuj dhe intervista të botuara gjatë këtij harku kohor prej mbi tri dekadash nëpër gazetaret ditore dhe publikimet javore të Kosovës, të Sërbisë, e më gjerë. Në këtë vëllim, të tretin me radhë, përfshimë fragmente nga artikujt dhe intervistat e më të spikaturit intelektual të këtillë, avokatit Srđa Popović [1937–2013], në të cilat ky flet mbi shkeljet brutale të të drejtave të njeriut të shqiptarëve në Kosovë gjatë viteve ‘90. Veç këtyre, me rëndësi të veçantë e pamë përfshirjen e fragmenteve në të cilat Popović shpalos mendime mbi statusin e Kosovës dhe raportet e saj me Sërbinë, por edhe mbi raportet shqiptaro-sërbe përgjithësisht.

Sa u takon shqiptarëve në Jugosllavi, Srđa Popović ishte i bindur se ata nuk u integruan kurrë, jetuan si trup i huaj e u trajtuan si qytetarë të dorës së dytë në komunikimin e përditshëm, sa madje edhe mes fëmijëve fjala “shiptar” ishte fyerje, ashtu siç është “nigger” për racistët amerikanë. Kur jemi të marrëdhëniet mes shqiptarëve e sërbëve gjatë Jugosllavisë, Popović ishte prej intelektualëve të paktë sërbë që i

radhiste të gjithë faktorët e shpërnguljes së sërbeve nga Kosova gjatë viteve '70 e '80 të shekullit të kaluar, si: papunësia, varfëria, mbipopullimi, problemi i komunikimit midis njerëzve të kulturave, feve e gjuhëve të ndryshme. Në fund të ekzistencës së Jugosllavisë, ndërmarrjen e Sërbisë për ta heqë statusin autonom të Kosovës në kuadër të Jugosllavisë, e cilësoi antikushtetuese dhe aneksim të Kosovës nga Serbia.

Politikën sërbe gjatë fundviteve '80 dhe krejt viteve '90, Srđa Popović e konsideronte të dëmshme, sepse i kishte krijuar popullit sërb vetëm armiq, madje jo vetëm në vendet përreth. Për më shumë, Slobodan Milošević-in, kreatorin e kësaj politike, Popović-i e konsideronte si dëmtuesin më të madh të interesave të Sërbisë, e për këtë i kritikonte edhe vetë qytetarët sërbë që, duke e mbështetë Milošević-in e kishin dëmtuar dukshëm interesin kombëtar. Ndonëse ishte kritik i rreptë i shkeljes së të drejtave të njeriut të shqiptarëve të Kosovës nga ana e regjimit të Milošević-it dhe i vetëdijshëm për disponimin që ekzistonte për të në Kosovë, thoshte se për këta dhjetë vjet shqiptarët kaluan pesëdhjetë vjet histori dhe se një ditë ata do t'i ngrenë një monument Slobodan Milošević-it meqë u ndihmoi të bëhen komb i vetëdijshëm e i homogjenizuar, kërkesat e të cilit u ndërkombëtarizuan.

Srđa Popović kundërshtoi krimet gjatë luftës kundër shqiptarëve të Kosovës nga regjimi i Milošević-it, madje i kundërshtoi edhe dy milionë votuesit e tij, të cilët i cilësoi përkrahës të krimeve të luftës. Sipas tij, ata që i mohojnë krimet e kryera nga regjimi i Milošević-it kundër shqiptarëve të Kosovës janë thjesht autikë. Popović e mbështeste ndërhyrjen e NATO-s në Kosovë, por konsideronte se ajo ishte e vonuar. Sipas tij, ndërhyrja e NATO-s në Kosovë nuk binte ndesh me të drejtën ndërkombëtare dhe ishte dobiprurëse për popullin sërb, i cili kishte nevojë për një disfatë në mënyrë që të këndellej.

Krimet e regjimit të Milošević-it ndaj shqiptarëve në Kosovë, Popović i kualifikonte si gjenocid sepse, sipas tij, ashtu siç ka vrasje të ndryshme, ka edhe gjenocide të ndryshme dhe se gjenocidi i kryer nga Milošević-i – që nuk mund të krahasohet me Holokaustin veç pse ai s'e pati fuqinë për një krim përmasash të tilla – i plotëson të gjitha kriteret

që ekzistojnë në Konventën për Parandalimin dhe Dënimin e Krimit të Gjenocidit të vitit 1951. Duke pasqer parasysh krimet e tmerrshme masive të kryera ndaj shqiptarëve, ai edhe e kuptonte revanshizmin e shqiptarëve kryesisht kundër minoritetit sërbb në Kosovë në periudhën qershor-dhjetor 1999.

Përfundimisht Srđa Popović është një prej patriotëve më të mëdhenj që ka pasqer Sërbbia, e kjo vërehet mirëfilli kur deklaron: “Nuk them se është mirë që Kosova është e pavarur, por ekziston diçka që quhet realitet dhe ne nuk duhet ta mashtrojmë veten vetëm pse nuk na pëlqen ky realitet”. Madje, ai thotë se ata që pranojnë Kosovën e pavarur janë të ndershëm, të guximshëm dhe patriotë. Mbi të gjitha, patriotizmi i Popović-it vërehet në qëndrimin e tij se është në interes të popullit sërbb që të mos identifikohet me politikën e Milošević-it e të mos e ketë një hipotekë historike përgjithmonë, e sidomos te ky mendim i tij: “Një ditë kur të thonë ‘Ju sërbbët keni heshtë kur ndodhnin këto gjëra’, ju lirisht mund të thoni se ka pasqer edhe njerëz që nuk kanë heshtë, po kanë folë”.

Pas botimit të mendimeve të intelektualëve Bogdan Bogdanović, Miloš Minić dhe tani Srđa Popović, në kuadër të projektit “Sërbbia tjetër” do t’i përfshijmë edhe fragmentet nga artikujt dhe intervistat e disa intelektualëve të tjerë sërbb që, ndonëse të paktë, megjithatë ishin, e që për fat të keq nuk janë më në këtë botë: Bogdan Denitch [1929–2016], Ilija Đukić [1930–2002], Ivan Đurić [1947–1997], Lazar Stojanović [1944–2017], Mihajlo Mihajlov [1934–2010], Mirko Kovač [1938–2013], e të tjerë.

Të gjithë këta intelektualë u frymëzuan nga socialdemokratët sërbb si Dimitrije Tucović, Kosta Novaković, Dušan Popović, Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović, e të tjerë, të cilët gjatë viteve 1912-13, kur Sërbbia e pushtoi Kosovën, kundërshtuan krimet e llahtarshme të shtetit sërbb ndaj popullatës së pafajshme civile shqiptare në Kosovë. Sa për ilustrim, një artikull i socialdemokratit Tucović, në gazetën socialiste të Beogradit “Radničke novine” të kohës thotë: “ne bëmë tentativë vrasjeje me paramendim mbi një komb të tërë”. Një artikull redaksional i kësaj gazete thoshte se posedonte të dhëna për krime aq të

tmerrshme të forcave sërbe ndaj shqiptarëve, sa parapëlqente të mos i publikonte fare. Për fat të keq, këto krime u përsëritën fill pas Luftës së Parë Botërore, më 1918-1919, pastaj gjatë periudhës mes dy luftërave botërore, në fund të Luftës së Dytë Botërore (1944-1945), pastaj gjatë viteve 1946-1966, e në fund edhe gjatë dekadës së fundit të shekullit të kaluar (1989-1999).

Projekti “Sërbia tjetër” jo vetëm ofron modele të intelektualit që i kundërshton padrejtësitë dhe krimet e kryera nga autoritetet shtetërore të udhëhequra prej ‘bashkëkombësve’ të vet, pavarësisht prej arsyejmeve të tyre, por edhe nderon intelektualin që kështoj shpesh e vë jetën e vet në rrezik, duke dëshmuar guxim manhitës që kurrsesi nuk duhet të kalojë pa mirënjohjen e merituar. Fatkeqësisht, këto personalitete te populli sërb janë pa si tradhtarë e janë paragjykuar, njiollësë, anatemuar e sulmuar, ndërkaq te populli shqiptar janë shikuar kryesisht me mosbesim dhe rrjedhimisht janë shpërfillë.

Shpresojmë se nga ky publikim do të përfitojnë gazetarët, analistët politikë, dhe ata aktivistë të shoqërisë civile që merren me marrëdhëniet shqiptaro-sërbe; politikanët e përfshirë në negociata që kanë për qëllim normalizimin e këtyre marrëdhënieve; studentët, akademikët, dhe publiku i gjerë, duke i përfshi këtu gjeneratat e ardhshme në Kosovë, Sërbë, Shqipëri, Ballkan, si dhe të interesuarit kudo në botë, pasi që publikimi do të jetë online dhe, përveçse në shqip e sërbisht, edhe në anglisht.

Kosova e pasluftës nuk e ka ndonjë rrugë, shesh, a shkollë, me emrin e avokatit e humanistit Srđa Popović, ndonëse ai e kishte kundërshtuar ashpër terrorin shtetëror të pushtetit të Milošević-it në fillim të viteve ‘90. E megjithëse ishte i pari dhe më i zëshmi intelektual sërb që jo vetëm e kundërshtoi okupimin e Kosovës nga regjimi sërb, por edhe e mbështeti pavarësinë e saj, Kuvendi i Kosovës nuk e ftoi as në ceremoninë e Shpalljes së Pavarësisë më 17 shkurt 2008.

Prandaj, le të jetë ky publikim një mirënjohje modeste për kontributin e madh të intelektualit të jashtëzakontë Srđa Popović për mbrojtjen e të drejtave të njeriut të shqiptarëve të Kosovës, si dhe për

kontributin e tij drejt ndarjes paqësore e miqësore të shqiptarëve me sërëbët, por edhe bashkëjetesës së tyre mbi baza të tolerancës dhe të mirëkuptimit të ndërsjellë.

Shkëlzen Gashi

Srđa Popović (1937-2013)

U lind në Beograd më 1937. Studioi për drejtësi në Fakultetin Juridik të Universitetit të Beogradit. U angazhua si avokat për të drejtat e njeriut, duke mbrojtë aktivistë e akademikë që persekutoheshin për shkak të kundërshtimit të sundimit komunist në Jugosllavi. Ndër shumë raste ishte avokat i studentëve dhe i profesorëve protestues më 1968 në Beograd, por edhe i studentëve shqiptarë demonstrues më 1981 në Prishtinë. Njëra prej parullave që i shoqëroi protestat e vitit 1968 ishte ‘Zidovi, zidovi, nigdje nema vrata, zovite mi, zovite Srđu advokata’ (mure, mure, s’asht kurrkund një derë, avokatin Srdja thirrmani me më nxjerrë) – që tregon se ai tashmë ishte shndërruar në avokatin kryesor për të drejtat e njeriut.

Më 1976 u dënua me një vit burg për shkak se ndante pikëpamje të njëjta me klientin e tij, poetin dhe disidentin Dragoljub Ignjatović. Disa javë më vonë, pas kërkesës së 106 juristëve të mirënjohur amerikanë drejtuar Presidentit të Jugosllavisë, Josip Broz Tito, u lirua nga burgu, por iu ndalua ushtrimi i detyrës së avokatit për një vit. Gjatë karrierës, mbrojtë edhe persona me të cilët nuk pajtohej fare, duke argumentuar se çdo njeri ka të drejtën të shprehë pikëpamjet dhe të ketë gjykim të drejtë.

Me ardhjen e Slobodan Milošević-it në pushtet, ishte ndër të parët që ia kritikoi haptazi politikën represive. Ishte udhëheqës i Komisionit të Pavarur për Investigimin e Eksodit të Sërbëve nga Kosova, ku hodhi poshtë pretendimet e pushtetit sërb se kinse largimi i sërbëve nga Kosova ishte rezultat i shkeljes së të drejtave të tyre. Në fillim të vitit 1990 themeloi gazetën e përvajshme ‘Vreme’, si kundërpërgjigje ndaj instrumentalizimit të medias sërbe nga regjimi i Milošević-it. Më pas u zgjodh President i Lëvizjes Europiane në Sërbi.

Në vitin 1991 u shpërngul me punë në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, pjesërisht edhe për shkak të klimës politike nën sundimin e Milošević-it. Shërbeu si anëtar bordi e këshillues i disa organizatave ndërkombëtare për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, si Komiteti i Hel-

sinkit dhe Amnesty International. Më 1993 ishte ndër nënshkruesit e petitionit, dërguar Presidentit të ShBA-së, Bill Clinton, për të intervenuar kundër veprimeve të Sërbisë në Bosnjë. Njësoj, më 1999 përkrahu bombardimet e NATO-s kundër Sërbisë për ndaljen e spastrimit etnik në Kosovë.

Pas qëndrimit rreth dhjetëvjeçar në ShBA, me largimin e Milošević-it nga pushteti, u kthye në Beograd, ku kritikoi rreptë pushtetin në Sërbë për dështimin që të marrin përgjegjësi për krimet e kryera gjatë viteve '90. Është autor i pesë librave. Vdiq më 2013 në Beograd.

Fragmente nga intervista “Ljudi više ne veruju institucijama sistema” (Njerëzit nuk u besojnë më institucioneve të sistemit), realizuar nga Roksanda Ninčić, botuar në ‘Borba’ më 25 prill 1990, Beograd:

Qëllimi kryesor i komisionit të pavarur është të mbledhë të dhëna dhe, siç është thënë, “për sa të ketë mundësi, ta hetojë përgjegjësinë për shkeljen e të gjitha llojeve të të drejtave në Kosovë”. Cila ishte gjëja vendimtare për të vendosë se komisioni i tillë ishte i domosdoshëm dhe çka synon ai të arrijë?

Së pari, kur është fjala për Kosovën, kryesisht bëhen vlerësime kuturu, madje në mënyrë propagandistike. Deri më tash, faktet kanë mbetë në plan të dytë, kurse për çfarëdo zgjidhjeje të arsyeshme të një problemi, duhet para së gjithash të përcaktohet se ku është problemi. Le të themi, nëse doni ta parandaloni shpërnguljen, duhet ta përcaktoni se çka e shkakton. Sigurisht që është joreale t’i atribuohet e gjithë shpërngulja e sërbeve nga Kosova vetëm të ashtuquajturave trysni. Aty veprojnë edhe shumë

—
Është joreale t’i atribuohet e gjithë shpërngulja e sërbeve nga Kosova vetëm të ashtuquajturave trysni. Aty veprojnë edhe shumë faktorë të tjerë klasikë të migrimit – papunësia, varfëria, mbipopullimi, problemi i komunikimit midis njerëzve që u përkasin kulturave, feve, gjuhëve të ndryshme – të gjitha ato dështimet afatgjata të politikës së mëparshme.

faktorë të tjerë klasikë të migrimit – papunësia, varfëria, mbipopullimi, problemi i komunikimit midis njerëzve që u përkasin kulturave, feve, gjuhëve të ndryshme – të gjitha ato dështimet afatgjata të politikës së mëparshme. Dhe është shumë e vështirë të matet kontributi relativ i secilit prej këtyre faktorëve. E kjo sikur as nuk po synohet. Së dyti, për shkak të natyrës së sistemit në të cilin kemi jetuar, njerëzit nuk u besojnë më institucioneve të sistemit. Është e qartë pse nuk i besojnë as gjykatës, as shtypit, as inteligjencës së vet, ekspertëve, mjekëve, historianëve – sepse të gjithë e kanë humbë pavarësinë e tyre qyshkur.

Te qëllimet e Komisionit shkruhet se do të ishte më e dobishme sikur njerëzit – në vend të garës së përjetshme se kush ka vuajtë më shumë – t’ju kontaktonin me shembujt e vet specifikë të cenueshmërisë. A po merrni përgjigje?

Me përjashtim të tryezës së rrumbullakët të UJDI-t (Shoqata Jugosllave e Iniciativës Demokratike), ne ende nuk i jemi drejtuar publikut. Këtë synojmë ta bëjmë, nëse duhet, edhe me shpallje, megjithëse mendojmë se ka qenë detyrë e autoriteteve shtetërore që t’ua shpërndanin pyetësorët të shpërngulurve, sapo është hetuar problemi, t’i mblidhnin disa të dhëna themelore, që njerëzit të paktën të jepnin deklarata përse po largoheshin nga Kosova, e që kjo të përpunohej shkencërisht.

Ku i shihni gabimet më të mëdha të politikës në Kosovë?

Para së gjithash, në reagimin reflektiv të shtetit që problemin e Kosovës ta zgjidhë me dhunë, siç është bërë nga viti 1981 e këndej – e sidomos pas vitit 1988. Mandej, kur tashmë ishte e qartë se kjo veç sa po e përkeqëson situatën, nuk u provua asnjë gjë tjetër, më e zgjuar, por u konkludua e kundërta – sipas shprehisë arrogante të asaj qeverie – që meqë nuk ka rezultate, duhet shtuar forca, deri në përdorimin e “të gjitha mjeteve”. Gabimin tjetër të madh e shoh në mbjelljen e iluzion-

eve se problemi i Kosovës mund të zgjidhet përfundimisht dhe shpejt. Kosova ka probleme reale, të shumëllojshme dhe të vështira, për të mos përmendë plagët historike të neglizhuara dhe të trajtuara keq, që nuk mund të zgjidhen me një lloj “veprimi energjik”. Natyrisht, ishte jashtëzakonisht joshëse të dëgjoje dikë të thoshte se do dhe mund t’i zgjidhte të gjitha përfundimisht dhe shpejt. Suksesi fillestar i politikës së re serbe erdhi kur filloi të pretendohet se e pazgjidhshmja mund të zgjidhej, madje menjëherë. Por, kjo më vonë e detyroi atë politikë të ndërmerre lëvizje gjithnjë e më energjike dhe të këqija, që vetëm sa e përkeqësuan situatën. Dhe në këtë shoh dështimin e saj aktual dhe humbjen e së nesërme.

Cila është atëherë alternativa pozitive ndaj zgjedhjeve të lira në Kosovë – duke pasë parasysh bllokadën e dukshme të autoriteteve aktuale shtetërore?

Më e shumta që mund të bëhet tash për Kosovën është me nisë një proces politik, për dallim nga ky policori. Kjo do të thotë - me heqë rrezikun immanent të dhunës. Meqë ra fjala, tashmë të gjithë e kanë të qartë se çelësi i zgjidhjes së problemeve të Kosovës nuk është në Kosovë, por në ndryshimin e kushteve politike në Sërbi. Në Sërbi nuk është vendosë demokracia, ani pse flitet shumë për të. Kemi në pushtet një parti populiste, patriarkale dhe autoritare, të bazuar në shtyllat klasike të një qeverisjeje të tillë: akademinë, ushtrinë dhe kishën. Prandaj nuk është i mundshëm një riinterpretim i interesit autentik serb në Kosovë dhe Jugosllavi. Në Sërbi, me ngurrim, me vonesë dhe pa sinqeritet shpallëm

---

Në Sërbi nuk është vendosë demokracia, ani pse flitet shumë për të. Kemi në pushtet një parti populiste, patriarkale dhe autoritare, të bazuar në shtyllat klasike të një qeverisjeje të tillë: akademinë, ushtrinë dhe kishën.

një sistem shumëpartiak në të cilin funksionojnë vetëm maketa të partive politike.

Veç kësaj, ato parti të reja sërbe – me gjithë rëndësinë që i kushtojnë vetvetes, përjashtimin e ndërsjellë nga komitetet qendrore, flirtimin me biografitë e të burgosurve, të cilat mund t'i mësonin vetëm nga komunistët – nuk guxojnë të mbajnë qëndrim të pavarur në një çështje të tillë të rëndësishme politike si Kosova. Me sa duket, janë në njëfarë opozite që ngërthen një parakalim të sigurt të antikomunizmit të lirë e të vonuar, dhe ia mbështetin partisë komuniste në pushtet politikën e keqe në Kosovë, me të cilën ajo fiton pothuajse ekskluzivisht mbështetjen e votuesve potencialë. Të tjerët sikur presin të vijnë në pushtet për të treguar se çka mendojnë realisht, por si do të vijnë në pushtet kur nuk njihen nga partia në pushtet? Nuk mund t'i marrësh votat e opozitës me agjendë të fshehtë, madje eventuale.

Mirë, a mendoni se Programi për Kosovën i Kuvendit të Sërbisë – që nuk është eventual por i publikuar në Gazetën Zyrtare – mund të ketë efekte?

Programi për të cilin po flisni, pothuajse i panjohur për publikun në tërësi, është vazhdimësi e politikës së vjetër. Ai në shpirt dhe gjuhë është kërcënues dhe prandaj provokues. Shqiptarët kërcënohen me luftë civile të cilën nuk mund ta fitojnë se janë të paktë e të dobët (“veprimi këmbëngulës i strategëve të nacionalizmit dhe separatizmit shqiptar për të arritë qëllime të tilla po e çon popullin shqiptar në një luftë civile që nuk mund ta fitojë, por do të ketë vetëm viktima, vuajtje, ngecje të mëtejshme të popullit të vet dhe jetesë të tij nën nivelin modern të qytetërimit”). Ajo gjuhë për shqiptarët duhet të përfaqësojë poshtërim. Me vetëdije po flas për shqiptarët, jo për kundërrevolucionarë a terroristë, sepse në të njëjtin Program për “një numër të madh të qytetarëve të kombësisë shqiptare” thuhet se janë “gënjyer, manipuluar, mashtruar dhe çorientuar” – ndoshta sepse janë më budallenj se të tjerët. Prandaj, kërcënimet vlejnë edhe për atë numër të madh të qytetarëve.

Mund ta kthejmë edhe faqen tjetër – thuhet në atë program. (“Sërbia do të detyrohet të zbatojë masa të ndryshme shtetërore juridike dhe ekonomike nga ato që sinqerisht dëshiron t’i zbatojë”). Ju e dini se ç’mund të thotë kur dy njerëz debatojnë, e njëri thotë – mos më bëj ta kthej faqen tjetër. Dhe sidomos në atë program më tingëllon pa vend thirrja në shtetin e të drejtës, sepse nuk mund të flitet për shtet të së drejtës kur ende ka kuvende jolegjitime në të cilat ulen përfaqësues të paligjshëm dhe miratojnë ligje e programe jolegjitime.

A besoni se ngjarjet në Europën Lindore, por edhe në veriperëndim të vendit, do t’i përshpejtojnë zgjedhjet e lira të premtuara në Sërbë?

Ah, nuk llogaris në këtë. Kështu do të reagonte një politikë racionale. Politika sërbe – çka shpesh anashkalohet, nuk është politikë, por këtu po tentohet një revolucion. Ajo e quajti veten revolucionin antiburokreatik. Është revolucionare sepse nuk funksionon përmes institucioneve, sepse mbron përdorimin e të gjitha mjeteve, sepse është e paaftë për kompromis (“fitore ose shkatërrim”, sepse bazohet në shtresa që ishin jashtë procesit politik dhe që lajkatohen nga vetë fakti se janë marrë si partnerë. Udhëhiqet me mjete propagandistike, ku ka përcëmim të fakteve, dhe në fund funksionon mbi parimin e liderit. Kritikë të rrallë të politikës sërbe sot hezitojnë t’ia përmendin madje emrin krijuesit të saj Slobodan Milošević-it, por vetëm e përshkruajnë. Nuk do të them as se ka arsye të vërtetë për këtë frikë, por është krijuar një atmosferë e tillë. Është krijuar një skenografi politike e spektakleve, amfiteatrove natyrore, zërave të ngritur, retorikës revolucionare, flamujve dhe fanfarave. Njerëzit që mendojnë ndryshe në atë atmosferë

—

A e vëren kush se një politikë, që na krijoi vetëm armiq, si në Jugosllavi ashtu edhe jashtë saj, nuk mund të konsiderohet e suksesshme? Për mua, një politikë kombëtare e suksesshme është ajo që popullit tim i ka dhënë mirëkuptim dhe mbështetje.

heshtin. Prandaj mendoj se politika do të vazhdojë rrugës së saj, pa i kthyer shtet nga mjedisi, deri në fundin e saj të domosdoshëm. Kjo nuk do të thotë se jam pesimist në afat të gjatë. Zgjedhje do të ketë, është e pamundshme t'u bësh ballë, sepse do të fitojë nevoja normale njerëzore për të jetuar më mirë, por kjo politikë do t'u bëjë ballë sa të mundet.

Këtu duhet shtuar edhe një gjë më të rëndësishme – a e vëren kush se një politikë, që na krijoi vetëm armiq, si në Jugosllavi ashtu edhe jashtë saj, nuk mund të konsiderohet e suksesshme? Për mua, një politikë kombëtare e suksesshme është ajo që popullit tim i ka dhënë mirëkuptim dhe mbështetje.

Shqiptarët janë qytetarë të dorës së dytë në komunikimin e përditshëm. E shoh edhe sot. Unë kam katër fëmijë në shkollë dhe e di që tek fëmijët fjala “shiptar” është fyerje. Çka dëgjojnë ashtu në shtëpitë e veta?

Dua të shtoj veç edhe një gjë. Edhe pse kjo në atë program shpallet si manipulim nacionalist shqiptar. Shqiptarët janë qytetarë të dorës së dytë në komunikimin e përditshëm. E shoh edhe sot. Unë kam katër fëmijë në shkollë dhe e di që tek fëmijët fjala “shiptar” është fyerje. Çka

dëgjojnë ashtu në shtëpitë e veta? Ndoshta edhe kjo është bisedë e kotë, sepse politikës revolucionare nuk i intereson se ç'mendon dikush për të; siç kishim dikur komunistë – njerëz të një race të veçantë, tash kemi serbë – njerëz të një race të veçantë. Askush nuk i kupton dhe të gjithë ua punojnë pas shpine, sepse nëse dikush do ta kuptonte revolucionarin, revolucionari do të ishte i tepërt, do të mjaftonte një politikë e zgjuar.

Në Program thuhet edhe se “SUP-i (Sekretariati i Punëve të Brendshme) do të angazhohet për t'i zbuluar pikat separatiste, organizatorët, drejtuesit, nxitësit” – e afati është 1 qershori 1990. Duke pasqyruar parasysh përvojën, a do ta interpretonit këtë si mundësinë e një vale të re represioni?

Pas këtij programi, së pari u arrestuan të rinjtë nga Parlamenti Rinor në Kosovë. Dhe kur është fjala për afatin e përmendur, duhet ta kujtojmë bombën reale të kurdisur që la pas Dragiša Pavlović – pavarësisht se çka mund të mendojë kush për të – me titullin e librit “Shpejtësi lehtësisht e premtuar”. Nga pjesa e cituar e Programit shpaloset edhe ajo vetëdije që zbulon “punte” kudo nga Tirana në New York, ajo vetëdije provinciale megalomane që na bën të mendojmë vazhdimisht se jemi në qendër të botës, se jemi objekt i të gjitha kompleteve të mundshme, e që në thelb është një mënyrë e pashëndetshme e të menduarit. Prej kur e lexoj shtypin tonë, ndiej se ose të gjithë na urrejnë ose të gjithë na kanë zili, e kështu tash 40 vjet – sikur e gjithë bota nuk ka punë tjetër veç të merret me ne.

Nga pikëpamja profesionale, a mund ta interpretoni formulimin nga Programi republikan për Kosovën që thotë “autoritetet shtetërore do të ndërmarrin gjithçka që në Kosovë sundimi i ligjit të funksionojë si garantues për zbatimin e politikës së miratuar”?

Ky formulim mohon vetveten. Politika është, në fakt, diçka që formulohet dhe zbatohet përditë, varësisht nga mundësitë dhe nevojat e jetës që janë të paparashikueshme, ndërsa ligji formulon disa rregulla universale dhe abstrakte të sjelljes që, natyrisht, nuk mund të përfshijnë gjithë pasurinë e jetës. Funkcioni i ligjit, i shtetit ligjor, nuk është të mbrojë këtë ose atë politikë. Përkundrazi, ligjshmëria nënkupton detyrimin vetëkufizues të shtetit për ta zbatuar ligjin, e jo forcën, edhe kur, dhe pikërisht kur bie ndesh me interesin e politikës shtetërore. Kjo është garancia – politikës sime kjo gjë nuk i përshtatet, por jam zotuar ta gëlltis atë pillulë të hidhët

---

Prej kur e lexoj shtypin tonë, ndiej se ose të gjithë na urrejnë ose të gjithë na kanë zili, e kështu tash 40 vjet – sikur e gjithë bota nuk ka punë tjetër veç të merret me ne.

sepse, në parim, zgjedh që jeta të rregullohet gjithmonë nga rregullat juridike që përmban ligji, sepse jam për shtetin ligjor, sepse e dua një shtet ligjor.

Fragmente nga intervista “Ideja suvereniteta je luda” (Ideja e sovranitetit është e çmendur), realizuar nga Jelka Jovanović, botuar në ‘Stav’, 16 nëntor 1990, Novi Sad:

Më duket e keni fjalën edhe për një bojkot të mundshëm të zgjedhjeve nga shqiptarët. Tashmë si anëtar i një grupi të pavarur keni deklaruar se “opsionet” në Kosovë janë të mprehta. “Është çështje pretendimi mbi sovranitetin në të njëjtin territor, ku sovraniteti i kujtdo nënkupton ose perceptohet nga pala tjetër si dominim absolut dhe i pamëshirshëm mbi një konkurrent”. Ç’do të thotë nga ky këndvështrim bojkoti i zgjedhjeve prej shqiptarëve dhe cilat janë mundësitë e dialogut ndërmjet përfaqësuesve legjitimë të popujve të Kosovës?

Bëhet fjalë për konfliktin e dy revolucioneve dhe praktikisht asnjëra palë nuk ka përfaqësues legjitimë. Ndoshta këtë situatë do ta lehtësojnë zgjedhjet. Është e rrezikshme që shqiptarët t’i bojkotojnë zgjedhjet, se kjo ndalon rrugën institucionale të zgjidhjes së konflikteve. Kjo nuk është mirë për shqiptarët sepse janë më të dobët fizikisht. Mendoj se nuk jemi në dijeni të mundësisë së një parlamenti shumëpartiak dhe nënvlerësohet prania qoftë edhe e pak deputetëve në parlament. Nuk kemi përvojë se ç’do të thotë kur dikush bërtet “Mbreti është cullak” në parlament. Nuk mendoj, natyrisht, se çështja e Kosovës do të zgjidhet në momentin kur sërëbët dhe shqiptarët të kenë përfaqësues legjitimë, por pa dyshim se do të fillojë të zgjidhet.

Alternativa shqiptare nuk është e legalizuar në Sërbi, ndaj s'ka të drejtë me marrë pjesë në garën për parlament.

—
Në Kosovë ndodhi mrekullia. Si qymyrin nën presion kur e kthen në diamant, shqiptarët morën forcën dhe kompaktësinë e një diamanti. Përjetuan rilindje të vërtetë kombëtare. Mendoj se kushdo që beson se është e mundshme të zgjidhet nyja e Kosovës pa shqiptarë dhe pa një alternativë shqiptare, gabon rëndë.

Është në interes të qeverisë serbe që alternativa shqiptare të marrë pjesë në zgjedhje, sepse edhe komunistët jetojnë me panikun se do të jenë vetëm në zgjedhje, ose me aleatë të natyrshëm siç janë komunistët e rinj ose romët. Ata janë të vetëdijshëm që legjitimiteti kështu do t'u sfidohet dhe kanë frikë. Megjithatë, kjo frikë nuk është forca e opozitës dhe nuk duhet përdorë ashtu siç po përdoret. Opozita duhet të ketë arsyet e veta "për" zgjedhjet, se nuk ndërtohet strategjia mbi frikën e Partisë Socialiste. Është kundërproduktiv mendimi se gjithçka që nuk është e mirë për qeverinë, që është e keqe për qeverinë, është automatikisht e mirë për opozitën. Mendoj se shqiptarët mund të shkojnë në zgjedhje po të duan.

A d.m.th. kjo se e shihni si reale mundësinë që qeveria serbe ta legalizojë alternativën shqiptare para zgjedhjeve, në kohë që ata të marrin pjesë në garën për pushtet në Kosovë e Sërbi?

Vërtet ekziston një mundësi e tillë. Problemi me të gjitha subjektet dhe partitë politike sot në Jugosllavi është se të gjithë duan t'ia bëjnë mat tjetrit, kundërshtarit, me një lëvizje, për ta arritë menjëherë qëllimin final. Askush nuk dëshiron t'i afrohet gradualisht qëllimit, por o krejt o hiç: nëse kundërshtari nuk kapitullon, pason refuzimi për t'i folë. Politika serbe në Kosovë deshi me një lëvizje t'ua bënte mat shqiptarëve dhe u

mposht. Në një situatë kur një milion njerëz duan gjëra të ndryshme, askush nuk mund të bëjë mat pa luftë civile.

Keni qenë në Kosovë, po flisni në bazë të situatës së regjistruar?

Në Kosovë ndodhi mrekullia. Si qymyrin nën presion kur e kthen në diamant, shqiptarët morën forcën dhe kompaktësinë e një diamanti. Përjetuan rilindje të vërtetë kombëtare. Mendoj se kushdo që beson se është e mundshme të zgjidhet nyja e Kosovës pa shqiptarë dhe pa një alternativë shqiptare, gabon rëndë.

Fragmente nga intervista “Pad u barbarstvo” (Rënie në barbarizëm), realizuar nga Jelena Lovrić, botuar në ‘Danas’, 20 nëntor 1990, Zagreb:

Keni qenë kryetar i komisionit të pavarur të UJDI-t për përcaktimin e gjendjes faktike në Kosovë. Cila është gjetja juaj?

T’ju them fill se nuk kemi ilaç për Kosovën, por mendoj se kemi vendosë një diagnozë nga e cila duhet nisë në të ardhmen. Ndoshta sot tingëllon banale, por para një viti, kur nisëm, folëm vetëm për presione, emigracion, prishje të strukturës etnike dhe kundërrevolucion. Diagnozën e kemi se historikisht mes këtyre dy grupeve etnike mbizotëron diçka që quhet model i dominimit, ndryshe nga dy modelet e tjera teorikisht të mundshme: modeli i bashkëjetesës dhe ai i asimilimit. Kjo d.m.th. se gjatë historisë në Kosovë, njëri grup etnik gjithmonë dominonte mbi tjetrin. Në shtetin partiak gjetën një instrument fantastik të shtypjes, se kushdo që merrte pushtetin në komunizëm, mund t’u bënte të tjerëve çka të donte. Bëhet fjalë për një pretendim sovraniteti në të njëjtin territor, ku sovraniteti i kujtdo nënkupton ose perceptohet nga pala tjetër si dominim absolut dhe i pamëshirshëm ndaj konkurrentit. Në këta dhjetë vjet shqiptarët kaluan pesëdhjetë vjet histori dhe mendoj se një ditë do t’i ngrenë një monument Slobodan Milošević-it sepse i ndihmoi të bëhen komb i vetëdijshëm, për të cilin u ndi në gjithë botën dhe kërkesat e të cilit u ndërkombëtarizuan. Nga ana tjetër, ajo politika e përplasjes së kokës për mur nuk e braktis rrugën e filluar dhe konflikti i tyre sot nuk mund të krahasohet me atë që e nisi, është futë në një qorrsoak absolut kur pa ndërmjetës nuk ka më bisedë dhe nuk do të ketë për një kohë të gjatë. Popullit sërb i është vënë një hipotekë e rëndë,

sepse është pajtuar me një politikë të tillë, të paktën në momentin e parë. Mendoj se shqiptarët në luftën për epërsi në parti – sepse logjika e gjysmëshekullit të fundit është se fiton ai që e fiton partinë – ua kanë hedhë sërëbëve. Edhe pse sërëbët, duke ideologjizuar interesat kombëtarë, në momentin e parë e shpallën si kundër-revolucion lëvizjen kombëtare shqiptare, shqiptarët ishin të parët që ndjenë se situata po ndryshonte dhe kur nuk mundën ta fitonin Partinë – të gjithë dolën prej saj. E sërëbët me atë parti mbetën në baltë, si hukubet, si një çudi europiane. Por shpresoj se në situatën ku i solli çështja e Kosovës do të mbeten veç deri më 9 dhjetor 1990.

—

Në këta dhjetë vjet shqiptarët kaluan pesëdhjetë vjet histori dhe mendoj se një ditë do t'i ngrenë një monument Slobodan Milošević-it sepse i ndihmoi të bëhen komb i vetëdijshëm, për të cilin u ndi në gjithë botën dhe kërkesat e të cilit u ndërkombëtarizuan.

Si e shihni atë ditë të zgjedhjeve në Kosovë?

Sipas disa informacioneve mjaft të besueshme që qarkullojnë në Beograd, ka pasë do kontakte mes autoriteteve sërëbe dhe alternativës shqiptare, me ç'rast u është ofruar diçka – nuk e di çka – me kusht që të marrin pjesë në zgjedhje. Qeveria sërëbe është në panik prej bojkotit të zgjedhjeve. Mendoj se kësaj ia ka më së shumti frikën. Bojkoti do të ishte zgjidhje shumë e keqe për ta – dhe mendoj edhe për të tjerët – se atëherë politika vërtet do të niste të derdhej në rrugë.

Pas zgjedhjeve, a shihni mundësi që të fillojë njëfarë dialogu me shqiptarët dhe kështu të zgjidhet problemi i Kosovës?

Më duket se çështja e Kosovës dhe ajo e transformimit demokratik të Sërëbisë janë e njëjta dhe se fare nuk mund të zgjidhet njëra e pastaj

tjetra. Prandaj befsohem nga intelektualët sërbë që duan t'i japin fund Kosovës së pari e pastaj gjoja t'i hyjnë demokracisë. E, si e dashke demokracinë kur çështjen e Kosovës e zgjidhë ashtu siç e ke menduar vetë? Me kë do ta ndërtosh atë demokraci? Me ata që i ke vra atje?

Fragmente nga intervista “Poštteni izbori nisu unutrašnja stvar” (Zgjedhjet fer nuk janë çështje e brendshme), realizuar nga Zoran Purešević, botuar në ‘Demokratija’, 24 nëntor 1990, Beograd:

Si e interpretoni rolin e rëndësishëm të shkrimtarëve në atë proces?

Kam marrë pjesë në disa tubime në Francuska 7, në të ashtuquajturën “adresa e lirisë”. Nuk mund t’i ik përshtypjes se shumë nga emocionet e shprehura atje, p.sh. lidhur me Kosovën, ishin të pasinqerta, ekzibicioniste, kompensuese. Shumë më vonë, lexova një fjali të Czeslaw Milosz-it që artikulon këtë përshtypje: “Sepse ishte e qartë,” thotë Czeslaw Milosz, “që në ato lëvizje kolektive ku pjesëmarrësit i bëjnë lajka njëri-tjetrit, poeti tradhton veten, nga arroganca, nga nevoja për mirënjohje. Njerëzit do t’i kalojnë pranë një poezie të mirë dhe nuk do ta vënë re, por jepu një ‘temë’ dhe menjëherë ngrihen zhurma e miratimi”. Pra, në ideologjinë nacionaliste, edhe sërbi edhe shqiptari janë veç pjesë e qenies kolektive të popullit, grimca të zëvendësueshme, “fluska në rrymën e procesit” dhe ndaj abstraksioneve të tilla është e pamundshme të ndjesh simpati të singertë a indinjatë të mirëfilltë për shtypjen e tyre. Me të drejtë Milosz thotë se qëndrimi i tillë nuk përmban as minimumin e seriozitetit, pa të cilin letërsia është veç letër. Më habit kjo mungesë e vetërespektit profesional. Letërsia e tillë komprometon jetën që e përshkruan, duke ofruar, siç thotë Brodsky, të kufishmen aty ku arti do të ofronte të pakufishmen, ngushëllimin në vend të gjykimit.

Si e vlerësoni rolin e Slobodan Milošević-it në realizimin e interesit kombëtar sërb dhe pozitën ndërkombëtare të Sërbisë, që duket se s'ka qenë kurrë më e keqe?

Nuk mbaj mend tjetër sërb që t'i ketë bërë kaq keq interesave të vërtetë sërbë sa Slobodan Milošević-i. Ai ata i barazoi me interesat e partisë

Nuk mbaj mend tjetër sërb që t'i ketë bërë kaq keq interesave të vërtetë sërbë sa Slobodan Milošević-i. Ai ata i barazoi me interesat e partisë së vet politike (komuniste, socialiste) dhe me interesat e vet.

së vet politike (komuniste, socialiste) dhe me interesat e vet. Sërbët, të pak-tën në një moment, e gëlltitën: kujtojeni veç atë gjuhëzimim poshtërues para pri-jësit, fotot, këngët, "Sllobo-liri!", "Pop-ulli kërkon – Sllobon për Titon!". I gjithë populli sërb u mahnit dhe nuk kuptonte ç'po bënte Milošević-i. Disa nuk e kanë të qartë as sot. E ideja e tij ishte shumë e thjeshtë: ai gjykoj se pas Titos, pushteti mbeti i "askujt" dhe se vetëm duhej marrë. Kalbësia e sistemit u bë e dukshme

dhe ai i pari u kujtua të fillonte me iu thirrë udhëheqësive të ndryshme nëpër Jugosllavi: "Ti je i paligjshëm, edhe ti je i paligjshëm". Ky ishte ai i ashtuquajtur "revolucion antiburokratik". Komunistët u tronditën që ai e tundte barkën në të cilën ishte ulë vetë. Sigurisht, të gjithë ishin të paligjshëm! Por, nuk mund ta kuptonin se dikush do ta priste degën mbi të cilën edhe vetë është ulë, sepse sigurisht që edhe komunistët sërbë janë të paligjshëm.

A është në interesin sërb që të tjerët t'i shohin si komb që nuk është në gjendje të lindë një politikë tjetër e të ndryshme dhe politikanë të tjerë e të ndryshëm?

Sigurisht se jo. Duke u pajtuar t'i ndjekin komunistët për hir të "zgjidhjes" së çështjes së Kosovës, qoftë edhe që "t'ua kryejnë punët e pista", siç kam ndi nga disa, sërbët kanë paguar çmim shumë të lartë: së pari,

sepse problemi i Kosovës nuk mund të zgjidhet me aso metodash, dhe së dyti, sepse me atë çmim zgjidhja nuk ia vlen. Nëse për hir të problemit të Kosovës duhet të ndalen proceset e demokratizimit në Sërbë, të frenohet shtypi dhe të tolerohet monopoli komunist, atëherë secesionizmit shqiptar po i jepen argumente të fuqishme, i jepet mundësia të flasë me retorikën demokratike dhe liberale, e luftën e vet ta paraqesë si përpëlitje prej shtrëngimit komunist të sërbeve, ta ndërkombëtarizojë me sukses çështjen e vet, t'i mobilizojë të gjitha organizatat e të drejtave të njeriut, të cilat regjimet komuniste i kërcënojnë në mënyrë famëkeqe, etj. Kur kjo ndodh, Milošević-i e quan "komplot antisërb", bën thirrje për njësim, ia lidh duart opozitës dhe kërkon t'i zgjattet mandati partisë së tij komuniste, etj. Pa ndryshim të majës politike sërbe dhe të vetë partisë komuniste (socialiste) nga pushteti, sërbeët nuk mund t'i realizojnë as interesat e vet, as të krijojnë marrëdhënie normale me kombet e tjera. Duke i dhënë mbështetje, qoftë edhe të përkohshme, Milošević-it, vetë sërbeët e kanë dëmtuar dukshëm interesin e tyre kombëtar.

—

Nëse për hir të problemit të Kosovës duhet të ndalen proceset e demokratizimit në Sërbë, të frenohet shtypi dhe të tolerohet monopoli komunist, atëherë secesionizmit shqiptar po i jepen argumente të fuqishme, i jepet mundësia të flasë me retorikën demokratike dhe liberale, e luftën e vet ta paraqesë si përpëlitje prej shtrëngimit komunist të sërbeve, ta ndërkombëtarizojë me sukses çështjen e vet, t'i mobilizojë të gjitha organizatat e të drejtave të njeriut, të cilat regjimet komuniste i kërcënojnë në mënyrë famëkeqe, etj.

Deklarata e Komisionit të Pavarur për Kosovën – UJDI, marrë nga libri “Kosovski čvor: Drešiti ili seći” (“Nyja e Kosovës: m’e zgjidhë apo m’e pre?”), Beograd, 1990, faqe: 27-29 dhe 143-145:

Meqë Raporti i Komisionit kishte marrë tashmë formën e vet përfundimtare, ngjarjet e kishin tejkaluar, sa mund të thuhet se u bë, në një farë kuptimi, iluzionar.

Përkatësisht, pas miratimit të Programit për Paqe, Liri, Barazi, Demokraci dhe Prosperitet të KSA-së së Kosovës (“Gazeta Zyrtare e SRS”, nr. 15/1990), shpërndarjes së Kuvendit të Kosovës, deklaratës kushtetuese të deputetëve, të ashtuquajturës “Kushtetutë e Kaçanikut” dhe draftit të Kushtetutës së re të Sërbisë – edhe për vëzhguesin më sipërfaqësor është e qartë se këto janë dy pretendime ndaj sovranitetit mbi të njëjtin territor, pra, thënë në gjuhën e raportit tonë: përpjekje për institucionalizim kushtetues të dominimit si në njërën, si në tjetrën anë.

Rezultati i një pune të mundimshme për mbledhjen, përpunimin dhe interpretimin e fakteve, e çoi Komisionin në përfundimin, të cilin ngjarjet e konfirmuan pa mëdyshje, se munda i investuar për nxjerrjen e këtyre përfundimeve për të gjitha konfirmimet praktike mund të na duket i tepërt.

Tash, kur më në fund u hapën letrat, shihet se çka kishte hamendësuar Raporti, se gjithçka që i parapriu ngjarjeve të fundit ishte veç një paralojë, taktikë dhe luftë propagandistike që u përdor për të përgatitë paraqitjen e kërkesave për sovranitet, qoftë në formë të heqjes praktike të autonomisë, qoftë në formë të konstituimit të Republikës së Kosovës.

Raporti ynë u shkrua në kohën kur vlefshmëria e Kushtetutës së RSFJ-së e pamundësonte angazhimin e hapur për ndonjërin nga këto opsione. Megjithatë, kur në Jugosllavi u bë e qartë se nuk kishte fuqi politike, as interesa të aktorëve kryesorë të procesit politik, as një subjekt politikisht mjaft të fuqishëm për ta siguruar vlefshmërinë e asaj Kushtetute – Kushtetuta *de facto* u zhvlerësua dhe të dyja palët hapën letrat e tyre.

Kështu humbën kornizat institucionale për zgjidhjen e konflikteve, madje edhe në dokumentet parlamentare (p.sh. Programi për arritjen e paqes...) filloi të bëhet e ditur se respektimi i “të drejtave historike” të sovranitetit në Kosovë, nëse duhet, do të sigurohej me luftë.

U shpërbënë organet e qeverisë së Kosovës, u çarmatos milicia, u vendos shteti sipas interesave sërbë, me një fjalë Kosova u aneksua nga Serbia, nga pikëpamja e Kushtetutës ende të vlefshme të RSFJ-së. Duket se kështu u arrit institucionalizimi i dominimit sërb, i cili, sipas hetimit tonë, ishte synimi që nga fillimi.

Nëse ky akt praktikisht ka përfunduar – lind një pyetje legjitime: për çka shërben ky raport? Njya është pre, nuk mund të zgjidhet më.

Sipas vlerësimit tonë, gjërat nuk janë ashtu. “Zgjidhja”, që u arrit në këtë mënyrë, nuk zgjidh asgjë dhe e ashtuquajtura “çështje e Kosovës” do të mbetet aktuale, prandaj edhe nevoja për shqyrtimin e saj racional. “Zgjidhja” e arritur solli vetëm këto efekte anësore, që ishin motivi kryesor për trajtimin dhe “zgjidhjen” e saj të këtyllë: legjitimitetin e tronditur dhe të sfiduar të pushtetit anakronik komunist në Sërbë, i cili e reduktoi programin e vet në zgjidhjen e problemit të detyrueshëm të Kosovës. Çështja e jetës së përbashkët të sërbeve, malazezëve dhe shqiptarëve në Kosovë, natyrisht, mbetet plotësisht e hapur, madje aktualisht më e hapur se kurrë.

Dominimi i vendosur, kësaj here, nuk mund të jetë i qëndrueshëm dhe as jetëgjatë. Çmimi që u pagua ishte shumë i lartë. Në anën e të dominuarve mbeten avantazhe të rëndësishme politike, të cilat ata do t’i përdorin për ta mbajtur të hapur çështjen e Kosovës pavarësisht prej

dominimit të institucionalizuar. Këto avantazhe mund të përmbliidhen si më poshtë:

a) pala shqiptare me mjaft sukses dhe justifikim ngriti dhe ndërkombëtarizoi çështjen e shkeljeve të të drejtave të njeriut në Kosovë;

b) ajo pati durimin të priste që pala sërbe e para t'i kalonte barrierat kushtetuese të vendosura me Kushtetutën e RSFJ-së (edhe pse kjo duket e parëndësishme për momentin);

c) ajo arriti ta përshkruajë konfliktin si një konflikt mes një qeverie komuniste historikisht të kapërcyer që përdor retorikën shoviniste dhe forcave demokratike që përdorin retorikën liberale dhe në këtë mënyrë u arritën dy përparësitë e mëposhtme:

d) proceset demokratike në Sërbi janë “ngri” (sepse do ta cenonin “harmoninë” dhe “unitetin”, sepse kërkesat për demokratizim bëhen “jopatriotike”) dhe

e) pala sërbe detyrohet në izolim dhe izolacionizëm ndërkombëtar. Prandaj, zgjidhja e arritur formale kushtetuese nuk mund t'i japë fund problemit të Kosovës.

Megjthatë, është e qartë se zgjidhja e problemit nuk mund të kërkohet as në pretendimin shqiptar për sovranitet, i cili, tani për tani, është i vetmi që i kundërvihet “zgjidhjes sërbe”. Me një gjendje të tillë, faktet dhe konkluzionet e Komisionit tonë, megjithatë, nuk janë të tepërta. Sipas mendimit tonë, kurdo që do t'i qasemi një zgjidhjeje reale të problemit të Kosovës, duhet filluar me një metodologji të ngjashme me çka kemi përdorë në Raport: nga analiza e tij.

***

Mënyrë e vazhdimit të dialogut

Një detyrë që i është vënë Komisionit ishte “të propozonte mënyrë për vazhdimin e dialogut për Kosovën”. Gjatë dorëzimit të raportit të parë të Komisionit, në takimin e përbashkët të Forumit Jugosllav për të Drejtat e Njeriut dhe Sigurinë Juridike të Qytetarëve

dhe Shoqatës Jugosllave të Iniciativës Demokratike me temën “Të drejtat e njeriut në Kosovë dhe Jugosllavi”, mbajtë më 9 qershor 1990 në Beograd, Komisioni dha propozimin për zgjerimin e dialogut në gjashtë pika.

Këto gjashtë pika mund të përmbliidhen shkurtimisht si vijon: së pari, Komisioni propozoi zëvendësimin e qasjes propagandistike ndaj temës me një qasje analitike; së dyti, që biseda të bëhet në nivel universal, siç është, për shembull, niveli i mbrojtjes së të gjitha pakicave politike; së treti, që në lidhje me të mësipërmen të krijohet një sistem garancish të përpunuara, të operacionalizuara dhe të sanksionuara institucionalisht për mbrojtjen e minoriteteve; së katërti, që shkenca (sociologjike, demografike, juridike) të angazhohet në ato punë sa më shumë që të jetë e mundshme; së pesti, të bëhet përpjekje të sigurohet pjesëmarrja e partive të sapothemeluara për gjetjen e zgjidhjes; dhe së gjashti, të vendoset problemi i Kosovës në perspektivën e të gjitha ndryshimeve të vazhdueshme në Jugosllavi dhe Europë (demokratizimi, integrimi european, etj.).

Edhe pse Komisioni u qëndron të gjitha propozimeve të paraqitura, fatkeqësisht duhet të konstatojmë se zgjatja e dialogut sot, vetëm katër muaj më vonë, është shumë më e pasigurt dhe e largët. Efektet e propagandës së përshkumëzuar dhe të politikës represive të zbatuar në Kosovë çuan në radikalizimin e thellë të të dyja pozicioneve, në kristalizimin e kërkesave ndërsjellazi përjashtuese për pushtet të plotë mbi të njëjtin territor, në mosbesimin absolut të ndërsjellë.

Krijohet përshtypja se një politikë e gabuar në Kosovë është e vendosur të vazhdojë deri në humbjen e vet të plotë. Ajo, duke përdorë forcën, nuk sheh se çka do të mund të fitonte me dialog. Ndaj përpjekjes për ndërmjetësim, të themi nga UJDI ose nga SIV (në tetor 1990), ajo politikë reagoi me nervozizëm dhe neveri. Krijohet përshtypja se, duke e ndërtuar legjitimitetin vetëm mbi përshkallëzimin e konfliktit të Kosovës, ajo nuk gjen fare interes për zgjidhjen paqësore dhe dialoguese e tij. Për më shumë, çdo tentativë të tillë ajo e shpall “tradhti kom-

bëtare”, nëse inicohet brenda Republikës, ose “konspiracion antisërb”, nëse inicohet nga agjentë të jashtëm.

Në rrethana të tilla, vështirë të imagjinohet ndonjë “vazhdim i dialogut”, krahas faktit që ai mezi ka filluar.

Nëse ka pasë dyshime për këtë më parë, sot është e qartë se dialogu për Kosovën nuk mund të vazhdojë, derisa brenda Republikës së Sërbisë të kuptohet se “interesi kombëtar sërb”, siç e përkufizon, interpreton dhe përfaqëson në praktikë politika sërbe aktuale, përfaqëson vetëm interesin e maskuar të një partie anakronike që përpiqet ta ruajë pushtetin në kushtet kur kjo është e pamundshme.

Përderisa opozita sërbe nuk e sheh se përkrahja e rezervë e politikës represive në Kosovë dëmton, para së gjithash, interesat autentike sërbe, kjo situatë nuk do të ndryshojë. Domethënë, duke mbështetur këtë politikë, pa dyshim në planin afatgjatë të dënuar me

rrënim, opozita, në dëm të vetin, i mban të ngrira proceset demokratike dhe ndihmon në përjetësimin e monopolit njëpartiak, të cilin do të donte ta shfuqizonte. Natyra jodemokratike e regjimit që rezulton, bëhet mandej argument shtesë i secesionizmit shqiptar, i cili më tej shërben si justifikim i ri për atë politikë represive, që sipas të njëjtës logjikë vazhdojnë ta ndjekin partitë opozitare, etj. Për momentin, opozita sërbe nuk është në gjendje të gjejë një rrugëdalje nga ky rreth vicioz. E kapluar nga psikoza elektorale,

—
Përderisa opozita sërbe nuk e sheh se përkrahja e rezervë e politikës represive në Kosovë dëmton, para së gjithash, interesat autentike sërbe, kjo situatë nuk do të ndryshojë.

pra, nga synimet afatshkurtra, ajo nuk mund të heqë dorë nga kjo politikë vetëshkatërruese në planin afatgjatë.

Detyra e saj do të ishte ta riinterpretonte interesin sërb, edhe sikur për këtë të akuzohej për tradhti kombëtare nga partia në pushtet. Sepse është e qartë se nuk mund të jetë në interesin kombëtar sërb që të shtyhen proceset e demokratizimit; të përhapet ksenofobia; që Serbia

të izolohet brenda Jugosllavisë, brenda Europës, madje edhe botës; që t'u jepen argumente aspiratave secesioniste jo vetëm të shqiptarëve, por edhe të popujve të tjerë në Jugosllavi; që të shpërbëhet federata e cila është e vetmja që mund ta bashkojë popullin sërb në një shtet.

Është në interesin kombëtar sërb përpjekja për të hapë një dialog me shqiptarët; njohja e gjendjes së mjerueshme të të drejtave të njeriut në Kosovë; përpjekja me rivendosë marrëdhënie bashkëjetese me shqiptarët në vend të marrëdhënies të dominimit të ndërsjellë midis dy grupeve etnike; ndarja e çështjes së separatizmit dhe secesionizmit nga të gjitha problemet e tjera të Kosovës; krijimi i një politike të besueshme sërbe, e cila do të hapte mundësinë e artikullimit të një qëndrimi të arsyeshëm që të tjerët do të duhej ta njihnin si të tillë.

Me fjalë të tjera, mundësia e “vazhdiminimit të dialogut” për Kosovën, sot varet vetëm nga aftësia e popullit sërb për ta lindë një opozitë të tillë që do të mund ta ripërcaktonte dhe riinterpretonte në mënyrë të pavarur e me përgjegjësi interesin autentik, realist dhe afatgjatë kombëtar sërb.

Është në interesin kombëtar sërb përpjekja për të hapë një dialog me shqiptarët; njohja e gjendjes së mjerueshme të të drejtave të njeriut në Kosovë; përpjekja me rivendosë marrëdhënie bashkëjetese me shqiptarët në vend të marrëdhënies të dominimit të ndërsjellë midis dy grupeve etnike.

Fragmente nga intervista “Përgjegjësinë e kanë intelektualët sërbë”, realizuar nga Kelmend Hapçiu, botuar në ‘KOHA’, 2 prill 1991, Prishtinë:

Çka në të vërtetë ndodhi të shtunën më 9 mars dhe a është vrazhdësia e trazirës shprehje vetëm e rastit apo e problemeve të grumbulluara me situatën aktuale politike, ekonomike dhe sociale në Sërbi?

Çelësi i të kuptuarit i krejt asaj që ndodhi është në zgjedhjet në Sërbi. Kur sërbët votuan në dhjetor, ata e prolonguan vendimin. Nuk u ofroheshin

Kam biseduar me ata të Partisë Demokratike Sërbe dhe u kam thënë se përpjekjet e tyre humbin çdo kredibilitet nëse nuk duan të thonë asgjë për të drejtat politike dhe qytetare të shqiptarëve në Kosovë.

kurrfarë opcionesh të vërteta, ofroheshin programet nacionale, në esencë shumë të ngjashme me programin e Milošević-it, kuptohet të ngjyrosura në të këtilla ose atilla. Kam biseduar me ata të Partisë Demokratike Sërbe dhe u kam thënë se përpjekjet e tyre humbin çdo kredibilitet nëse nuk duan të thonë asgjë për të drejtat politike dhe qytetare të shqiptarëve në Kosovë. Nëse një parti, e cila quhet demokratike, nga aspekti i respektimit të të drejtave dhe lirive të njeriut,

diskriminon njerëzit sipas përkatësisë nacionale, atëherë nuk mund të besohet në orientimin e saj demokratik.

Në politikën aktuale, shqiptarët viteve të fundit më shumë janë trajtuar si objekt, sesa si subjekt politik. Çka në të vërtetë përcaktoi një qëndrim të tillë ndaj Kosovës, e në rend të parë, ndaj shqiptarëve?

Sinqerisht mendoj se fjala është për një nyjë; është kjo një spirale e gjatë që është nisë në kahje të gabuar, kurrë pa u ndërruar. Marrëdhëniet mes sërbeve dhe shqiptarëve në Kosovë kanë qenë më të mira atëherë kur atje nuk tentohej të bëhej asgjë. Çdo tentim që aktivisht të veprohet në Kosovë vetëm i keqësonte marrëdhëniet. Meqë kjo politikë në tre vjetët e fundit e mori si objekt të veprimit të vet Kosovën dhe tregonte aktivitet të jashtëzakonshëm, marrëdhëniet natyrisht janë sjellë në atë pikë kritike kur njeriu pyetet se a mund të shërohet kjo ndonjëherë. Nganjëherë më pyesin a janë shqiptarët separatistë. Nuk e di a kanë qenë më 1981, por do të ishte çudi që sot të mos jenë. Po të më ndodhte mua krejt ajo që u ka ndodhë shqiptarëve, edhe unë do të thosha “ç’kërkoj unë këtu, të iku që këtej, këtu për mua s’ka jetë”. Nisur nga kjo, mendoj se Slobodan Milošević-i fatalisht i ka dëmtuar interesat afatgjatë sërbë, ka shkaktuar dëm jashtëzakonisht të madh. Nëse Kosova si territor një ditë humb për sërbët, fajin kryesor për këtë do ta ketë ai që kinse luftonte për të. Por, natyrisht vlen edhe e kundërta. E di se çfarë disponimi ndaj Milošević-it mbretëron në Kosovë, por ai ka bërë jashtëzakonisht shumë për ngritjen e vetëdijes kombëtare tek shqiptarët, për këndelljen dhe

—————

Nganjëherë më pyesin a janë shqiptarët separatistë. Nuk e di a kanë qenë më 1981, por do të ishte çudi që sot të mos jenë. Po të më ndodhte mua krejt ajo që u ka ndodhë shqiptarëve, edhe unë do të thosha “ç’kërkoj unë këtu, të iku që këtej, këtu për mua s’ka jetë”. Nisur nga kjo, mendoj se Slobodan Milošević-i fatalisht i ka dëmtuar interesat afatgjatë sërbë, ka shkaktuar dëm jashtëzakonisht të madh. Nëse Kosova si territor një ditë humb për sërbët, fajin kryesor për këtë do ta ketë ai që kinse luftonte për të.

homogjenizimin e tyre. Shqiptarët për një dekadë kaluan rrugën të cilën popujt e kalojnë me dekada.

Si intelektual sërb, si e përjetoni tërë atë që po ndodh në Kosovë dhe atë që bëhet kundër shqiptarëve?

E përjetoj shumë rëndë. Tërë jetën ia kushtova përfaqësimit të të drejtave të njeriut, mbrojtjes së njerëzve nga dhuna politike. Do të

isha shumë dyfyturësh, po të mos më interesonte se çka, 300 kilometra nga unë, u ndodh qytetarëve të shtetit sërb. Sipas kushtetutës ata janë qytetarë të shtetit sërb, vetëm se të një nacionaliteti tjetër. Njëherë duke folë të njëjtën gjë, një shqiptar më falenderoi, e unë ia ktheva që s'ka nevojë se unë këtë nuk po e bëj shkak uaj, por në rend të parë për shkak të ndërgjegjes sime. E së dyti, meqë kjo është në interes të popullit sërb, që të mos identifikohet me një gjë të tillë, të mos ketë një hipotekë të tillë historike përgjithmonë. Këtë ia kam thënë edhe atyre të opozitës, të cilët nganjëherë kishin zakon të thonë se unë jam tradhtar sërb, e unë u thosha se jam sërb më i mirë se ç'janë ata. Një ditë kur të thonë "ju sërbët keni heshtë kur ndodhnin këto gjëra", ju lirisht mund të thoni se ka pasë edhe njerëz që nuk kanë heshtë, po kanë folë.

Është në interes të popullit sërb, që të mos identifikohet me një gjë të tillë, të mos ketë një hipotekë të tillë historike përgjithmonë. Këtë ia kam thënë edhe atyre të opozitës, të cilët nganjëherë kishin zakon të thonë se unë jam tradhtar sërb, e unë u thosha se jam sërb më i mirë se ç'janë ata. Një ditë kur të thonë "ju sërbët keni heshtë kur ndodhnin këto gjëra", ju lirisht mund të thoni se ka pasë edhe njerëz që nuk kanë heshtë, po kanë folë.

Çka do të ngjante po të ndodhte 9 marsi në Kosovë?

Kam mendimin tim, por pse ta shpreh kur e kemi këtu një ekspert i cili di për çka flet. Është ky funksionari i MPB-së së Sërbisë i cili në “Borbë” thotë se po të ndodhte një gjë e tillë në Kosovë, demonstratat do të thyeshin për 15 minuta dhe me siguri do të kishte qindra të vrarë. Mbete pa mend që policia nuk vepron për mbrojtjen e rendit dhe të qetësisë publike në të njëjtën mënyrë, do të thotë në kuadër të rregullores që ka. Kur është fjala për njerëzit e një përkatësie nacionale veprohet në një mënyrë, e kur janë në pyetje ata të nacionalitetit tjetër, atëherë të gjitha mjetet janë të lejueshme. Një pranim kaq i hapët për diskriminim sipas përkatësisë nacionale nga funksionari i MPB-së është i tmerrshëm.

Fragmente nga intervista “Vetëm i dehuri mund të na kuptojë”, realizuar nga Kelmend Hapçiu, botuar në ‘KOHA’, 10 prill 1991, Prishtinë:

Meqë si iniciator jeni drejtpërdrejt i inkuadruar me Lëvizjen Europiane, keni edhe kontakte me Europën. A mund të përgjithësohet një qëndrim i saj ndaj Jugosllavisë?

Ajo Europë, Jugosllavisë i ka më shumë borxh sesa të tjerëve, meqë 40 vjet përkrahte një sistem e tani neveritet nga pasojat e tij. Ata kishin një synim mjaft vetjak, që Jugosllavia të jetë stabile, nuk u interesonte që kjo arrihej me represion të rëndë politik, shtireshin se nuk dinin asgjë për këtë, s’kishin dëshirë të dëgjonin për këtë, me përjashtime të rralla të organizatave për të drejtat e njeriut.

Ne veçmas kemi ardhë në margjinën e interesimit të opinionit ndërkombëtar që natyrisht ndërlidhet me fundin e luftës së ftohtë, kur e ashtuquajtura pozitë e painkuadruar askujt më nuk i intereson. Ne më nuk jemi kurrfarë faktori në ato marrëdhënie. Ata tani janë të interesuar vetëm për një stabilitet të Jugosllavisë që gjithmonë edhe u ka interesuar. Lidhur me atë Europë kam një vërejtje, të cilën e kam thënë edhe në praninë e mysafirëve të lartë që i ftuam në hapjen e Lëvizjes sonë europiane. Ajo Europë, Jugosllavisë i ka më shumë borxh sesa të tjerëve, meqë 40 vjet përkrahte një sistem e tani neveritet nga pasojat e tij. Ata kishin një synim mjaft vetjak, që Jugosllavia të jetë stabile, nuk u interesonte që kjo arrihej me represion të rëndë politik, shtireshin se nuk dinin asgjë për këtë, s’kishin dëshirë

të dëgjonin për këtë, me përjashtime të rralla të organizatave për të drejtat e njeriut. Donin që rusët të mos dilnin në Adriatik, që të mos i vendosnin bazat. Nëse këto dy kushte plotësoheshin, për ta ishte njësoj se si ne jetonim. Njoh shumë të dënuar politikë tek të cilët kjo nxiste një mosbesim të rëndë ndaj asaj bote dhe mjaft dëshpërim. Njerëzit që në Jugosllavi luftonin për ato të mira europiane, për demokraci parlamentare, për respektimin e të drejtave të njeriut, nuk gëzonin kurrfarë përkrahjeje, e në vend të saj njeriu i parë i asaj politike çdokund pritej duarhapur, përkrahej e financohej dhe është ngapak dyfytërsi (sot kur shihen rezultatet e asaj politike) që Europa të na thotë shikoni si dukeni.

Fragmente nga intervista “U Jugoslaviji je strašno biti manjina” (Në Jugosllavi është tmerr me qenë pakicë), realizuar nga Seška Stanojlović, botuar në ‘Nedeljni Vjesnik’, 26 maj 1994, Zagreb:

Gjithë këtë e shpjegoni me ndjenjën e cenueshmërisë së pakicës?

Gjeneza e zhvillimit dhe konfliktit në Kosovë nuk është tjetër veçse luftë e vazhdueshme për ta kontrolluar partinë. Sepse është partia që mban “shkopin” në një shoqëri ideologjike, në një shtet politik. Në instrumentalizimin ideologjik të çështjes kombëtare, demonstratat janë “kundër-revolucion”, dhe në anën tjetër janë “marksistë-leninistët”. Në Kosovë,

Në Kosovë, ky instrumentalizim i çështjes kombëtare mund të ndiqej me vite me ndryshimet në pushtet: kur partinë e mbanin sërbët, e pësonin shqiptarët dhe kur partia ishte në duart e shqiptarëve, pësonin sërbët dhe joshqiptarët e tjerë.

ky instrumentalizim i çështjes kombëtare mund të ndiqej me vite me ndryshimet në pushtet: kur partinë e mbanin sërbët, e pësonin shqiptarët dhe kur partia ishte në duart e shqiptarëve, pësonin sërbët dhe joshqiptarët e tjerë. Aty qëndron përgjigjja e pyetjes se pse për sërbët në të ashtuquajturën Krajina simbolet janë aq të rëndësishme. Përveçse simbolet aktuale të shtetësisë kroate ende ngjallin kujtime të rënda për ta, heqja e pesërremëshit shkëputi simbolin nën të cilin sërbët, si fitues partizanë, ishin politikisht dominues në ato rajone për kohë të gjatë.

Si e shihni rrugëdaljen nga rrethi vicioz i revanshizmit në Kosovë, viktimat e të cilët këto vitet e fundit kanë qenë shqiptarët?

Sipas të gjitha përcaktimeve nga dokumentet ndërkombëtare, shqiptarët janë pakicë kombëtare. E them këtë sepse, për mendimin tim, në rrethanat aktuale të një shkalle të lartë ndjeshmërie dhe tensioni në të gjitha anët e Jugosllavisë dhe në mjedisin e afërt ballkanik, shqiptarët do ta zgjidhnin më mirë pozicionin e tyre nëse do të kufizoheshin në kërkimin e mbrojtjes si pakicë kombëtare për momentin. Bazuar në të gjitha dokumentet e përmendura më sipër, ata kanë të drejtë ta bëjnë këtë. Të drejtat njerëzore të shqiptarëve shkilen sistematikisht dhe brutalisht. Për më tej, ata janë të ekspozuar ndaj një propagande raciste që është e paimagjinueshme në një shtet që pretendon se mbron pakicat. Shqiptarët janë qytetarë të Serbisë, të cilët janë absolutisht të diskriminuar. Prandaj mendoj se do të ishte më produktive që shqiptarët të kërkonin mbrojtje si pakicë, sepse në atë rast do të gjenin mirëkuptim të plotë. Duke këmbëngulë për shtetësi, po e presin degën ku janë ulë. Sa i përket Serbisë, politika e viteve të fundit ndaj shqiptarëve ka qenë fatale për të. Politika i ka shkaktuar dëme aq të mëdha interesit kombëtar serb, sa edhe kohë të gjatë do të duhet të jetojmë nën atë hipotekë.

Të drejtat njerëzore të shqiptarëve shkilen sistematikisht dhe brutalisht. Për më tej, ata janë të ekspozuar ndaj një propagande raciste që është e paimagjinueshme në një shtet që pretendon se mbron pakicat.

Fragmente nga intervista “I Treći Reich je bio pravna država”, (Edhe Rajhu i Tretë ishte shtet i të drejtës) realizuar nga Tatjana Tagirov, botuar në ‘Arkzin’, 1994, Zagreb:

Shqiptarët janë etnikisht të ndryshëm nga popujt sllavë me të cilët janë të rrethuar, flasin gjuhë tjetër, janë shumë specifike kulturalisht, me çka e mendoj sidomos familjen e tyre, pozitën e gruas në familje, atë shpërthim të tmerrshëm demografik që ata e përjetojnë. Jugosllavia kurrë nuk ua vuri veshin shqiptarëve, nuk u përpoq kurrë t’i integronte. Ata iu lanë vetvetes dhe kjo solli vitin 1981 dhe situatën që një ditë Kosova të jetë shqiptare.

Ku është pozita e Kosovës në gjithë këtë?

Kosova është problem i përjetshëm i Sërbisë. Kosova përfaqëson llojin e problemit që kanë shumë vende me disa nga pakicat e tyre të forta dhe ky është problem me të cilin mund të jetohej. Sikur Sërbia të mos donte ta instrumentalizonte problemin e Kosovës a ta përdorte për ta përndezë nacionalizmin sërb, çështja e Kosovës do të mund të ishte, nuk them e zgjidhur, por e zgjidhshme. Kosova trajtohej gabimisht edhe nga Jugosllavia. Shqiptarët janë etnikisht të ndryshëm nga popujt sllavë me të cilët janë të rrethuar, flasin gjuhë tjetër, janë shumë specifike kulturalisht, me çka e mendoj sidomos familjen e tyre, pozitën e gruas në familje, atë shpërthim të tmerrshëm demografik që ata e përjetojnë. Jugosllavia kurrë nuk ua vuri veshin shqiptarëve, nuk u përpoq kurrë t’i inte-

gronte. Ata iu lanë vetvetes dhe kjo solli vitin 1981 dhe situatën që një ditë Kosova të jetë shqiptare.

Pse bashkësia ndërkombëtare nuk ndërmerr asgjë në Kosovë?

Sepse kjo është çështje e brendshme e Jugosllavisë. Ajo mund të paraqitet para forumeve ndërkombëtare vetëm si çështje e të drejtave të njeriut në Kosovë dhe si çështje e të drejtave të pakicës shqiptare në Sërbë. Bashkësia ndërkombëtare është shumë e kujdesshme që të mos e inkurajojë secesionizmin, të mos e mbështesë dhe nxisë atë, sepse kjo do të përfaqësonte një precedent shumë të rrezikshëm për disa situata të tjera. Mirëpo, kur thuhet: shqiptarët janë të izoluar në Kosovë, unë megjithatë mendoj se sërbët në Kosovë sundojnë me gurë, shqiptarët e sundojnë jetën duke e organizuar krejt jashtë të gjitha strukturave. Mbi ta ka terror policor, por jetën e tyre nuk e udhëheqin sërbët. Ata e udhëheqin veten tashmë.

—
Kur thuhet: shqiptarët janë të izoluar në Kosovë, unë megjithatë mendoj se sërbët në Kosovë sundojnë me gurë, shqiptarët e sundojnë jetën duke e organizuar krejt jashtë të gjitha strukturave. Mbi ta ka terror policor, por jetën e tyre nuk e udhëheqin sërbët. Ata e udhëheqin veten tashmë.

Fragmente nga intervista “Srpski spas zove se Haag” (Shpëtimi sërb quhet Hagë), realizuar nga Darko Vukorepa, botuar në ‘Feral tribune’, 19.04.1999, Split:

Si i shikoni sulmet aktuale të NATO-s ndaj RFJ-së? Kujtojmë, ju u larguat nga Beogradi në vitin 1991, si kundërshtar i ashpër i regjimit të Milošević-it. Sot jeni banor i New York-ut...

Mendoj se NATO-ja hyri në atë ndërhyrje pothuajse pa dëshirë. Për mendimin tim, ajo motivet dhe synimet e veta politike e ushtarake i gjen gjatë rrugës, prandaj tani krejt këto bashkë nuk duken mirë, por mendoj se me zhvillimin e situatës NATO-ja do ta shohë gjithnjë e më qartë se në cilën rrugë të shkojë.

Thoni se NATO-ja ose Perëndimi, në krye me ShBA-në, e nisën ndërhyrjen kundër Jugosllavisë pa dëshirë. Por disa arsye duhet të ishin vendimtare për fillimin e sulmit. Sipas jush, cila ishte pika e fundit, intensifikimi i gjenocidit ndaj shqiptarëve të Kosovës apo diçka tjetër?

Unë mendoj se ata nuk e kuptuan se Milošević-i po luftonte për jetën e tij dhe se, natyrisht, do të ishte i gatshëm ta sakrifikonte, siç ishte gjithmonë, edhe jetën, jetën e të tjerëve, natyrisht, dhe infrastrukturën e Sërbisë, si dhe të ardhmen afatgjatë të popullit, vetëm për të qëndruar në pushtet. Sepse nëse largohet nga pushteti, do të duhet të kujdeset edhe për jetën e tij biologjike.

Çka fshihet, sipas jush, në të vërtetë pas kësaj ndërhyrjeje të Perëndimit – shqetësimi për shqiptarët e Kosovës, synimi për ta larguar përfundimisht Milošević-in nga pushteti... apo ka interesa në lojë që i përkasin kryesisht vetë Perëndimit?

T'ju them diçka, se unë jam këtu tash tetë vjet: për Perëndimin, pas gjithçkasë që bëri në Kroaci, Bosnje e Kosovë, Milošević-i u bë thjesht i padurueshëm. Nuk mund të tolerohej më. Këtë që po ndodh tash, Perëndimi po e bën sepse nuk e bëri kur ishte e nevojshme. Dhe kjo ishte e nevojshme, për mendimin tim, kur u bë e qartë se çka po bëhej në Vukovar ose kur filloi rrethimi i Sarajevës ose kur ndodhi Srebrenica. Kishte një milion arsye... Ata vazhdimisht shpresonin se mund ta pajtonin Milošević-in dhe të arrinin një lloj marrëveshjeje me të, se mund t'ia kthenin ndonjë sy qorr dhe se ai do t'ua kthente duke qenë "faktor i stabilitetit" në rajon, siç thoshin mediat serbe. Tani, megjithatë, u dëshmuua se këto ishin iluzione të kota, se Milošević-i ka natyrën e bishës, që vazhdimisht duhet të hyjë në konflikte dhe kriza të reja, duke i dhënë rëndësi vetes, duke u ofruar si bashkëbisedues i domosdoshëm dhe faktor i rëndësishëm politik. Perëndimi thjesht u ngop me këtë.

Për Perëndimin, pas gjithçkasë që bëri në Kroaci, Bosnje e Kosovë, Milošević-i u bë thjesht i padurueshëm. Nuk mund të tolerohej më. Këtë që po ndodh tash, Perëndimi po e bën sepse nuk e bëri kur ishte e nevojshme. Dhe kjo ishte e nevojshme, për mendimin tim, kur u bë e qartë se çka po bëhej në Vukovar ose kur filloi rrethimi i Sarajevës ose kur ndodhi Srebrenica. Kishte një milion arsye...

Milošević-i ka natyrën e bishës, që vazhdimisht duhet të hyjë në konflikte dhe kriza të reja, duke i dhënë rëndësi vetes, duke u ofruar si bashkëbisedues i domosdoshëm dhe faktor i rëndësishëm politik. Perëndimi thjesht u ngop me këtë.

Disa kolegë tuaj pretendojnë se kjo ndërhyrje cenon sovranitetin e RFJ-së bazuar në të drejtën ndërkombëtare. Çka mendoni për këtë?

Nuk pajtohem, sepse mendoj që Jugosllavia është ende në gjendje shpërbërjeje. Jugosllavinë e re nuk e njohën as shtetet anëtare të BE-së, as ShBA-ja, nuk është as anëtare e OKB-së. Gjithashtu u vërtetua se nuk ka vazhdimësi mes ish-Jugosllavisë dhe kësaj aktuale, pra Sërbisë

dhe Malit të Zi... Në rrethana të tilla nuk mund të flitet fare për sovranitetin e plotë të asaj krijese. Prandaj, jam i mendimit se kjo ndërhyrje nuk është në kundërshtim me të drejtën ndërkombëtare.

—
Besoj se u bë gabim i madh kur vendet perëndimore nuk e dënuan Armatën Popullore të Jugosllavisë dhe Milošević-in për atë që ata vërtet janë fajtorë, e që është gjenocidi. Madje, gjenocid i përsëritur – pas gjenocidit të kryer në Bosnje, tani po kryejnë gjenocid të ri në Kosovë. Këtu në Amerikë, kjo fjalë vështirë veçohet e përdoret sepse komuniteti hebre dëshiron, si të them, ta ruajë monopolin mbi atë kualifikim, duke thënë se nuk është gjenocid, meqë ndaj tyre është kry gjenocidi i vërtetë, çka është e pakuptimtë.

Sipas mendimit tuaj, si do të shpaloset kriza e Kosovës?

Vështirë të thuhet, se ndërhyrja e NATO-s është ende në proces të vetëpërkufizimit. Besoj se u bë gabim i madh kur vendet perëndimore nuk e dënuan Armatën Popullore të Jugosllavisë dhe Milošević-in për atë që ata vërtet janë fajtorë, e që është gjenocidi. Madje, gjenocid i përsëritur – pas gjenocidit të kryer në Bosnje, tani po kryejnë gjenocid të ri në Kosovë. Këtu në Amerikë, kjo fjalë vështirë veçohet e përdoret sepse komuniteti hebre dëshiron, si të them, ta ruajë monopolin mbi atë kualifikim, duke thënë se nuk është gjenocid, meqë ndaj tyre është kry gjenocidi i vërtetë, çka është e pakuptimtë. Ashtu siç ka vrasje të ndryshme, ka edhe gjenocide të ndryshme. Është e sigurt se gjenocidi

i kryer nga Milošević-i – i cili nuk mund të krahasohet me Holokaustin vetëm sepse ai nuk pati fuqi të mjaftueshme për një krim përmasash të tilla – i plotëson të gjitha kriteret që ekzistojnë në Konventën për Parandalimin dhe Dënimin e Krimit të Gjenocidit të vitit 1951, të cilën e kanë nënshkruar edhe ShBA edhe Jugosllavia.

Cili është qëndrimi juaj ndaj bombardimeve, pra ndaj “masave edukative” që ShBA-ja po i zbaton aktualisht ndaj RFJ-së?

Unë e kuptova që në fillim se do të krijohej menjëherë një situatë që do ta kërkonte dërgimin e menjëhershëm të forcave tokësore të NATO-s dhe jam absolutisht i sigurt se forcat tokësore do të dërgohen në Jugosllavi.

Vetëm në Kosovë apo në gjithë territorin e RFJ-së?

Mendoj se forcat tokësore do të dërgohen vetëm në territorin e Kosovës, se NATO-ja do ta pushtojë gjithë krahinën dhe në fakt do ta nxjerrë nga juridiksioni i Jugosllavisë. Ndoshta jo formalisht, duke i dhënë Kosovës pavarësinë e menjëhershme, por besoj se Kosova në çdo rast do të jetë nën protektoratin e Perëndimit, ashtu që qeveria serbe të mos ketë absolutisht asnjë autoritet në atë zonë. Politikisht, para publikut botëror dhe perëndimor ishte shumë vështirë të vendosej si qëllim dërgimi i forcave tokësore në Kosovë, pikërisht pse Perëndimi e kurseu Milošević-in për një kohë shumë të gjatë dhe u përpoq t’ia fshehë publikut fytyrën e tij të vërtetë. Por tani, për t’i shpjeguar publikut pse po bëjnë atë që po bëjnë, ata kanë treguar pamjen e vërtetë të Slobodan Milošević-it dhe pamjen e vërtetë të gjithçkasë që ka ndodhë në këto zona; kështu ata e bënë të pamundshme dhe të panevojshme çdo negociatë të mëtejme

Perëndimi e kurseu Milošević-in për një kohë shumë të gjatë dhe u përpoq t’ia fshehë publikut fytyrën e tij të vërtetë.

me Milošević-in. Të gjithë e kuptuan se zgjidhja duhej të imponohej me forcë. U habita nga shpejtësia me të cilën publiku amerikan e kuptoi

këtë, megjithëse e vërteta fshihej kohë të gjatë bash pse Perëndimi nuk donte të ndërhynte. Këtu u publikuan shumë emisione dhe artikuj për Milošević-in, regjimin e tij dhe atë që ai bëri në territorin e ish-Jugosllavisë: ai u shpall pa mëdyshje fajtori kryesor për shpërbërjen e Jugosllavisë, për luftën në Kroaci dhe gjenocidin në Bosnje. U tregua se nën çfarë terrori jetonin shqiptarët, u treguan veprimet serbe të fundit, me të cilat u kry gjenocidi ndaj popullatës shqiptare dhe u përzunë

U tregua se nën çfarë terrori jetonin shqiptarët, u treguan veprimet serbe të fundit, me të cilat u kry gjenocidi ndaj popullatës shqiptare dhe u përzunë një milion njerëz përtej kufirit

një milion njerëz përtej kufirit... Kjo e ndryshoi qëndrimin e publikut krejtësisht këtu në Amerikë, prandaj mendoj se nuk bëhet më fjalë për t'u rikthyer në Rambuje dhe të dokumentet e Rambujesë. Tash krejt kjo bie në ujë.

A mendoni se qëllimi kryesor tash është rrëzimi i Milošević-it nga pushteti, ndoshta edhe likuidimi i tij fizik?

Para do ditësh në New York Times doli një artikull i shkruar nga Caspar Weinberger, ish-ministër i mbrojtjes i Presidentit Reagan, në të cilin ai e përkufizon fitoren e NATO-s me dërgimin e Milošević-it në Hagë. Megjithatë, mendoj se administrata amerikane dhe publiku janë ende larg kësaj, por jam krejtësisht i sigurt që po nuk e bënë tash, Milošević-i do t'u japë arsye për ta menduar atë zgjidhje edhe në të ardhmen.

Më tregoni si e përjetoni personalisht, intimisht, bombardimin e qytetit ku keni jetuar dhe ku ndoshta keni ende të afërm dhe miq.

Natyrish, të gjitha këto i përjetoj shumë emocionalisht, vështirë e kam me pa se si bien bombat në qytetin ku jam lindë. Megjithatë, jam shumë ambivalent këtu. Nuk e kam as unë të lehtë të them “le të bombardohen”. Atje kam të afërm, një banesë, një vilë. Megjithatë, nga ana tjetër, mendoj se kjo që po ndodh është e mirë për të ardhmen e popullit sërb dhe të Sërbisë. Ata u gjetën në qorrsokak, kjo politikë i ngjan një autobusi që ka dhjetë vjet që shkon teposhtë pa frena dhe ishte e qartë se dikur duhej të përplasej në ndonjë mur.

Vështirë e kam me pa se si bien bombat në qytetin ku jam lindë. Megjithatë, jam shumë ambivalent këtu. Nuk e kam as unë të lehtë të them “le të bombardohen”. Atje kam të afërm, një banesë, një vilë. Megjithatë, nga ana tjetër, mendoj se kjo që po ndodh është e mirë për të ardhmen e popullit sërb dhe të Sërbisë.

Si e shpjegoni homogjenizimin e fundit të sërbeve? Të gjithë, do me thënë, siç tha shprehimisht Akan në një intervistë të paradokohshme për CNN, u bënë, pa asnjë rezervë, “Slobodan Milošević-a”. Edhe kritikët e tij pak a shumë të ashpër të djeshëm u ngritën në mbrojtje të RFJ-së dhe regjimit të Milošević-it...

Kjo është mjaft e lehtë për t’u shpjeguar. Së pari, nëse Perëndimi do të kishte vendosë si synim marrjen e Milošević-it në Hagë, mendoj se situata do të ishte krejt ndryshe. Fakti që njerëzit protestojnë është krejt normale: askush nuk do të thotë, “keni të drejtë, vetëm më bombardoni”. Megjithatë, ka edhe diçka tjetër në këtë mes – që nuk mendoj se është kuptuar sa duhet – e kjo është se një numër i madh njerëzish, sidomos ata që morën pjesë në protestat e vitit 1996 e 1997, janë thjesht të dëshpëruar, dhe jo aq shumë për shkak të aktit të bombardimeve, sa për shkak se kuptuan që shanset e Sërbisë për të hy në Europë pas kësaj janë minimale. Janë të dëshpëruar sepse shohin që Milošević-i do ta përdorë këtë ndjenjë antiperëndimore për ta përjetësuar sundimin e vet. Dhe shumë njerëz që marrin pjesë në këto protesta kundër bom-

bardimeve në fakt bëjnë kështu se e kuptojnë që Perëndimi ka heqë dorë nga Sërbia.

Sipas jush, a do të vazhdojë Perëndimi ta investojë kapitalin e vet në Sërbë, kur të rrëzojë Milošević-in dhe regjimin e tij, në mënyrë që të zvogëlojë ndikimin rus në ato zona?

Sikur Milošević-in me kompani t'i çonin në Hagë, mendoj se situata në Sërbë do të ndryshonte 180 shkallë. Papritmas, do t'i ndienit shumë njerëz duke thënë se diçka e favorshme ka ndodhë dhe diçka që mund ta kthejë historinë e atij populli, e t'i japë fund kësaj rënieje të tmerrshme historike që përjetuan. Mendoj se Perëndimi atëherë do të ishte i gatshëm t'i ndihmonte, por kushti për këtë është përmbysja e regjimit të Milošević-it.

A mendoni që është e sigurt se Perëndimi së shpejti mund të ngrejë zyrtarisht padi kundër Milošević-it në Hagë?

Mendoj se ka gjasa të mëdha për këtë. Ai është përshkruar aq hollësisht në dhjetë ditët e fundit sa nuk ka më asnjë iluzion se kush dhe çfarë lloj njeriu është.

Si do të sillët, sipas jush, Perëndimi ndaj Tuđman-it dhe regjimit të tij tash a në të ardhmen e afërt? A do ta shtypin, ndoshta, dukshëm më fort?

A dini si? Tuđman-i dhe Milošević-i, për mendimin tim, ishin si tenxherja me kapakun që nga fillimi. E di që kjo tezë mund të mos jetë e pëlqyer në Kroaci, por më duket se ata të dy janë pajtuar madje "që të grinden ngapak". Për mua, natyrisht, fajtori kryesor është ende Milošević-i, sepse ai e futi atë logjikë në gjithë meselen. Ky është absolutisht fundi i një epoqe për të gjithë atë rajon.

Si e interpretoni synimin e Sërbisë për t'iu bashkuar Unionit të Rusisë me Bjellorusinë?

Këto janë aso marrëzish sa nuk mendoj se duhen komentuar. Krejt kjo është teatër që ata e luajnë vazhdimisht, këto janë disa ide të Šešelji-it. As Rusisë nuk i duhet Milošević-i...

Si e vlerësoni fuqinë reale aktuale të Rusisë, a mund të ndërhyjë ushtarakisht në “krizën e Kosovës”?

Rusia ka interesa të përbashkëta shumë afatgjatë dhe shumë seriozë me amerikanët. Përkrahja verbale për Milošević-in është vetëm një shfaqje për audiencën vendase, ata nuk kanë qëllime serioze të ndërhyjnë në këtë konflikt.

Vjet patët thënë se do ta pranoni një ftesë për ta mbrojtë Milošević-in në Hagë. A mendoni njësoj edhe pas Kosovës?

Kjo te unë nuk ndryshon. Do ta mbroja Milošević-in nëse do të pranonte që linja e mbrojtjes së tij të ishte se ai nuk është fajtori i vetëm, që ta ndajë përgjegjësinë me shumë të tjerë në Sërbë. Sepse një njeri me të vërtetë nuk mund t'i bëjë të gjitha ato që bëri ai.

Do ta mbroja Milošević-in nëse do të pranonte që linja e mbrojtjes së tij të ishte se ai nuk është fajtori i vetëm, që ta ndajë përgjegjësinë me shumë të tjerë në Sërbë. Sepse një njeri me të vërtetë nuk mund t'i bëjë të gjitha ato që bëri ai.

Fragmente nga intervista “U kaosu će profitirati Šešelj” (Në kaos do të përfitojë Šešelj-i) realizuar nga Igor Vukić, botuar në ‘Novi list’, 9 gusht 1999, Zagreb:

A patën kuptim sulmet ajrore të NATO-s?

Unë jam pacifist dhe kundër çdo dhune. Por, megjithatë mendoj se ndërhyrja duhej të bëhej. Madje erdhi shumë vonë. E kam thënë publikisht se do të duhej të bëhej pas Vukovarit ose më së voni kur filloi agresioni ndaj Bosnje-Hercegovinës. U bë e qartë se nuk kishte rrugë tjetër për ta ndalë Milošević-in. Po të ndodhte kjo, shumë viktima do të ishin parandaluar, e ndërhyrja do t’i kishte ndihmuar edhe popullit sërb.

Unë jam pacifist dhe kundër çdo dhune. Por, megjithatë mendoj se ndërhyrja duhej të bëhej. Madje erdhi shumë vonë. E kam thënë publikisht se do të duhej të bëhej pas Vukovarit ose më së voni kur filloi agresioni ndaj Bosnje-Hercegovinës. U bë e qartë se nuk kishte rrugë tjetër për ta ndalë Milošević-in. Po të ndodhte kjo, shumë viktima do të ishin parandaluar, e ndërhyrja do t’i kishte ndihmuar edhe popullit sërb. Domethënë, nuk do të kryheshin shumë krime, për të cilat sërbët si komb kanë emër të keq. Popullit sërb i duhej një disfatë ushtarake edhe për arsye psikologjike, për të kuptuar sa e gabuar ishte e gjithë kjo politikë. Dukej sikur i gjithë populli kishte marrë drejtimin e gabuar në një udhëkryq dhe po zhytej thellë e më thellë në katastrofë. Kosova është humbë, por jo për shkak të

ndërrhyrjes, është humbë shumë kohë më parë, dhjetë e më shumë vjet më parë.

Para fillimit të bombardimeve, shumë prisnin që Milošević-i do të tërhiqej përballë një kërcënimi real, ose se do ta pranonte një marrëveshje pas goditjeve të para...

Prej fillimit pata thënë se do të lejonte të bombardohej. Ai i arriti qëllimet e veta me forcë ose me kërcënimin e forcës, e po të tërhiqej para një force më të madhe, do ta shkatërronte gjithë besueshmërinë e tij në Sërbi. Shpesh e kanë kritikuar opozitën tonë për dobësi, por Milošević-i, si gjithë populli, e vendosi përpara një zgjedhjeje të vështirë, para dilemës që thotë: më lini mua në pushtet ose do të keni luftë civile. Shumë njerëz e votuan, sepse e kuptuan që ai nuk do të largohej paqësisht nga pushteti. Nëse do të humbiste përfundimisht në ndonjë zgjedhje, do ta mbante pushtetin me forcë. Po të kishte demonstratë, do t'i rrihte, do të shtiente në ta... E ka bërë të ditur shumë kohë më parë, në vitin 1988, 1989... Ai dhe Mirjana Marković thoshin se ky pushtet është fituar me pushkë, prandaj do të mbrohet me pushkë. Nuk habitem me njerëzit që mendonin se gjithçka ishte më e mirë sesa lufta civile.

Megjithatë, një valë mjaft e gjerë e demonstratave anti-Milošević është ngritë tani në Sërbi. Si e vlerësoni gamën e tyre?

Miqtë e mi shpesh më thonë këto ditë “ai ka marrë fund”. U përgjigjem: “Si e paramendon atë çastin kur ai tërhiqet nga pushteti? A do të dalë

Domethënë, nuk do të kryheshin shumë krime, për të cilat sërëbët si komb kanë emër të keq. Popullit sërëb i duhej një disfatë ushtarake edhe për arsye psikologjike, për të kuptuar sa e gabuar ishte e gjithë kjo politikë. Dukej sikur i gjithë populli kishte marrë drejtimin e gabuar në një udhëkryq dhe po zhytej thellë e më thellë në katastrofë. Kosova është humbë, por jo për shkak të ndërrhyrjes, është humbë shumë kohë më parë, dhjetë e më shumë vjet më parë.

Milošević-i para kamerave televizive e të thotë 'qe dorëheqja ime!'". Kjo është e paimagjinueshme. Që në fillim isha i bindur se ai mund të largohej vetëm në kaos dhe ai kaos tash është në horizont. Alternativa e vetme është të hiqet nga njerëzit e rrethit të tij, që e dyshoj. Edhe ata e dinë se mbijetesën e tyre në pushtet ia detyrojnë atij. I ka korruptuar me punë të ndryshme hajnash dhe e dinë se me largimin e tij radhën do ta kishin ata. Rreth 20 për qind e njerëzve në shtet janë drejtpërdrejt të varur financiarisht nga aparati qeverisës, dhe kjo tashmë është një mbështetje e rëndësishme për regjimin. Paranojaku Milošević kujdesej që në ushtri të kishte njerëz që i rrinin besnikë. Megjithatë, nuk i dihet kurrë. Gjithmonë ka komplete dhe intriga në oborre. Nëse trazirat në rrugë nisin në përmasa më të mëdha, kam frikë se gjithçka do të jetë si në Shqipëri para do vjetësh: kaos, kolaps i të gjitha institucioneve. Shpërthim i rebelimit të shkaktuar nga mjerimi, i ftohti, dëshpërim dhe zemërim i njerëzve... Dyqanet do të thyhen, do të grabisë kush çka mundet. Shpartallim total. Opozita këtë nuk do ta kontrollojë dot dhe këtu, fatqësisht, shanse ka vetëm Šešelji-!

Si e vlerësoni gjendjen në Kosovë?

—
Tash atje situata është dukshëm e keqe. Përfaqësuesit ndërkombëtarë nuk kanë ende forcë ta shtypin revanshizmin, të cilin unë e kuptoj në njëfarë mënyre, sepse ndaj shqiptarëve u kryen krime të tmerrshme, masive.

Tash atje situata është dukshëm e keqe. Përfaqësuesit ndërkombëtarë nuk kanë ende forcë ta shtypin revanshizmin, të cilin unë e kuptoj në njëfarë mënyre, sepse ndaj shqiptarëve u kryen krime të tmerrshme, masive. Kam frikë se mos komprometohet aksioni i NATO-s, sepse do të jetë e lehtë në Serbi dhe Rusi, në bazë të raportimeve për vrasjet e serbëve, të krijohet disponimi se NATO-ja është në anën e shqiptarëve, se nuk ishte punë e ndërhyrjes humanitare, por e luftës për çështjen shqiptare. Udhëheqësve

në Kosovë ende u duhet ndihma ose duket sikur politikanët perëndimorë kanë humbë interesin, pasi është arritë qëllimi kryesor. Nuk ka më lavdi, veç punë të vështirë dhe të dhimbshme për ta qetësuar situatën dhe për ta organizuar jetën. Askush nuk e ndjek më në skenën vendase. Kur mbaroi Lufta e Dytë Botërore, unë isha tetë vjeç. Krejt kjo me UÇK-në disi më ngjan si ardhja e partizanëve. Erdhi Ushtria Nacional-Çlirimtare, duke kërkuar njohje për viktimat e saj, nuk donte zhvillimin e jetës politike, donte të paguhej. Kjo nuk është kurrë mirë. Klasa e luftëtarëve don t'i dëbojë politikanët më të moderuar, sepse edhe vetë janë të vetëdijshëm se dikush që di të gjuajë pushkë jo domosdoshmërisht di ta menaxhojë mirë shoqërinë. Politikanët si Veton Surroi sigurisht që do të jenë të preferuarit e Perëndimit, por më duket se edhe ai, ashtu si opozita civile në Sërbë, do të duhet ta presë shumë kohën e vet. Tani gjithçka është ende bardh e zi, primitive, e thjeshtuar për një politikë më delikate. Në ditë hakmarrëse të këtilla nuk ka vend për njerëz aq të qetë.

Kur mbaroi Lufta e Dytë Botërore, unë isha tetë vjeç. Krejt kjo me UÇK-në disi më ngjan si ardhja e partizanëve. Erdhi Ushtria Nacional-Çlirimtare, duke kërkuar njohje për viktimat e saj, nuk donte zhvillimin e jetës politike, donte të paguhej

Fragmente nga intervista “Od nacionalne euforije nije ostalo ništa” (Prej euforisë nacionale nuk ka mbetë asgjë), realizuar nga Zoran Purešević, botuar në verë 2000, Beograd:

A mendoni se Milošević-i atëherë mund të kalonte pa asnjë pasojë?

Plotësisht. Çfarë Hage, çfarë aktakuzash. Kurr gjë. Ai ishte garantuesi i paqes në Ballkan. Ata e kuptuan se çfarë kuptimi ka tani të kërkojnë njëfarë drejtësie kur tash mund ta përdorin, t’u jetë mirënjohës që kaloi kaq lirë dhe t’ua kryejë punën, pasi ai është forca më e madhe atje, që përmes tij ta stabilizojnë situatën. Milošević-i ia drodhi secilit partner të tij në fund. Kështu i mashtroi amerikanët. Ai pranoi amnestinë që ia dhanë, por nuk donte t’u jepte asgjë në këmbim. Atë që ia ofron e fut në xhep dhe harron çka të ka premtuar. E kur u nis në Kosovë për të luftuar kundër terrorizmit, të cilin e krijoi vetë me qeverinë e terrorit policor që sundoi për 10 vjet, e kur i thanë: “Ngadalë ore, pak më qetë!” ai iu përgjigj: “Kjo është çështje e brendshme dhe mos më thuani gjë”. Ata u ndjenë të mashtruar. “Mirë, po ajo për çka u pajtuam?” – “Ajo s’ka rëndësi”. – “Ashtu a?” Mandej erdhi ajo Rambujeja, mandej bombardimi dhe mandej ai i detyroi njerëzit që në fund të ndërhynin personalisht kundër tij, t’ia shënjestronin dhomën e gjumit. Ai na futi në atë mesele.

Dikur (1990) keni qenë anëtar i komisionit të pavarur të UJDI-t, me Dejan Janča-n dhe Tanja Petovar-in, që bëri një hulumtim serioz për Kosovën dhe prezantoi raportin e vet para publikut. Në të, angazhoheshit për një qasje të ndryshme, racionale ndaj problemit të Kosovës

dhe propozonit një dialog të mirëfilltë për zgjidhjen e këtij problemi. Raporti u botua edhe si libër “Nyja e Kosovës: m’ë zgjidhë apo m’ë pre?” Vjet problemi i Kosovës “u pre”. Çmimi i kësaj është vuajtja e madhe dhe ende e pandërprerë e njerëzve dhe humbja faktike e atij territori nga përbërja e Sërbisë. A do ta komentoni “prerjen” e nyjës së Kosovës?

Gjithçka nisi në Kosovë. Kosova ishte problem i shtetit serb që ishte shumë serioz. Nuk dua ta përsëris atë për çka patëm folë në atë raport të komisionit të pavarur – qysh më 1990, por mes atyre dy popujve, tradicionalisht nuk ka pasë as asimilim e as bashkëjetesë, por gjithmonë ka mbizotëruar ai modeli i dominimit. Njëri grup dominon mbi tjetrin. Më pas ndryshojnë disa rrethana dhe grupi i dytë e dominon të parin. Për shumë arsye, ndër të cilat më e rëndësishmja është ndoshta gjuha dhe pozita e gruas në shoqërinë shqiptare, shqiptarët nuk u integruan kurrë në Sërbi a Jugosllavi. Ata jetonin si trup i huaj në Jugosllavi dhe e gjithë Jugosllavia i konsideronte qytetarë të dorës së dytë. Askush nuk mund të më bindë për të kundërtën. Thuhej me përbuzje: “Shiptar”, siç thonë racistët amerikanë, për shembull “Niger”, person i një lloji më të ulët. Pra, Kosova ishte një plagë për gjithë shoqërinë, si jugosllaven ashtu edhe serben. Por ishte plagë me të cilën mund të jetohej. Milošević-i, kur situata në Kosovë u trazua, përfitoi për ta përdorë rrëfimmin e Kosovës në mënyrë demagogjike, propagandistike, për ta përfshi nacionalizmin serb, i cili supozohej t’ia jepte mbështetjen sociale për aventurën e luftës, për të

Shqiptarët nuk u integruan kurrë në Sërbi a Jugosllavi. Ata jetonin si trup i huaj në Jugosllavi dhe e gjithë Jugosllavia i konsideronte qytetarë të dorës së dytë. Askush nuk mund të më bindë për të kundërtën. Thuhej me përbuzje: “Shiptar”, siç thonë racistët amerikanë, për shembull “Niger”, person i një lloji më të ulët.

cilën ai përndryshe po përgatitej për arsyet e tij personale dhe pushtetdashëse.

Për këtë e mbështeti inteligjenca, Akademia, Kisha?

Po. Dhe situata e tij, në atë moment, është interesante, ishte mjaft e vështirë, por ai luajti me mjaft shkathtësi. U pëshpëriste këtyre komunistëve që ishin në ushtri: “Nacionalistët janë thjesht bashkudhëtarë. Do t’i shpëtojmë më vonë, s’ka rëndësi, ju jeni të mitë. Ata thjesht do t’i përdorim”. Kurse nacionalistëve u pëshpëriste: “Epo, ushtria na duhet, atyre duhet t’ua rrëfej këtë përrallën komuniste, përndryshe nuk do të mund t’i përdorja. Mandej lehtë ia bëjmë, veç le të na e kryejnë punën”.

Heqja e statusit autonom të Kosovës ishte antikushtetuese sipas Kushtetutës atëherë aktuale të RSFJ-së. Dhe ishte i pari në Jugosllavi që shkeli Kushtetutën e RSFJ-së, kur e aneksoi Kosovën...

Dhe kështu i përdorte të dy palët. Më shumë se aftësia e tij, ende më mahnit besnikëria e të dyjave. Megjithatë, ishte gjithçka e qartë nëse s’ishe i verbuar nga ideologjia. Nacionalistët i kënaqi kur e aneksoi Kosovën. Unë atë e quaj aneksim, sepse heqja e statusit autonom të Kosovës ishte antikushtetuese sipas Kushtetutës atëherë aktuale të RSFJ-së. Dhe ishte i pari në Jugosllavi që shkeli Kushtetutën e RSFJ-së, kur e aneksoi Kosovën, e të mos flasim kur miratoi Kushtetutën e vitit 1990. Prapë shohim se Milošević-i

ishte shkatërruesi kryesor i Jugosllavisë. Komunistët në APJ i kënaqi me përrallën se po lufton kundër “kundërrevolucionit” në Kosovë, se po i kundërvihet Kroacisë për ta penguar shkëputjen, domethënë se programin e kishte për një Jugosllavi socialiste. Kjo i përgjigjej për bukuri Ushtrisë, ishte në përputhje me indoktrinimin e saj: Tito, socializëm, Jugosllavi. Nacionalistët i kënaqi jo vetëm duke i shfuqizuar shqiptarët dhe duke ua heqë autonominë, por edhe se i poshtëroi me vetëdije. Fatkeqësisht, kjo ua ktheu nderin dhe dinjitetin nacionalistëve. Atje

u vu një shtet policor që ishte absolutisht i barabartë me një pushtim armik. Kjo do të thotë se çdo shqiptar ishte gjah i lirë. Çdokush mund të arrestohej, çdokush mund të rrihej dhe çdokush mund të vritej. Njerëzit kanë harruar se qysh në shkurt të vitit 1990, Milošević-i vrau 28 njerëz në ato demonstratat paqësore në Kosovë dhe askush në Sërbi, përfshirë opozitën, nuk i kushtoi vëmendje kësaj. U pëlqente të ushtronin dhunë mbi dikë. Shqiptarët janë komb që ka kohezion të madh të brendshëm, sepse janë shoqëri fisnore për shumëçka, dhe nën atë presion u ngurtësuan si diamant. Milošević-i i bashkoi në një qenie të vetme.

Me çka, në plan afatgjatë, u ndihmoi...

Milošević-i është më meritori për lindjen e vetëdijes kombëtare të shqiptarëve në Kosovë (në kohë aq të shkurtë dhe në formë aq masive) që të mund t'i mbijetonin atij terrori. Krijuan shoqërinë e tyre alternative dhe nuk donin t'i jepnin arsye për ta përdorë forcën kundër tyre, sepse e dinin se ishte një forcë kundër të cilës ishin të pafuqishëm. Dua të përmend diçka që mendoj se do të ishte interesante në këtë moment, që njerëzve t'ua kujtoj, e kjo është se Milošević-i i kërcënoi shqiptarët me luftë qysh në vitin 1990, qysh atëherë u përdor fjala luftë. ("... edhe në dokumentet parlamentare filloi të bëhet e ditur se respektimi i "të drejtave historike" ndaj sovranitetit në Kosovë, nëse është e nevojshme, do të sigurohet edhe me luftë" (Programi për arritjen e paqes, shih "Nyja e Kosovës – m'e zgjidhë apo m'e pre", f. 28) Ai, pra, ua bëri të ditur shqiptarëve në vitin 1990 se nëse nuk e pranonin statusin që e kishte nda për ta, e vetmja alternativë për ta ishte lufta. Terrori i tij në Kosovë u bë i paqëndrueshëm dhe brezat që nuk dinë për asgjë tjetër, që janë rritë në atë periudhë, në një moment kuptuan se ajo politika gandiane e Rugovës nuk çonte kurrkund, se mund të zgjaste përgjithmonë, dhe sidomos u zhgënjyen që nuk u përfshinë në Marrëveshjen e Dejtonit, që nuk u përfshi problemi i tyre, që ky problem i tyre nuk u zgjidh, që ata ndodhen nën protektorat, nën okupimin e policisë serbe. E mandej, si të gjithë të rinjtë që gjenden në situatë të tillë, filluan të kuptonin se

e vetmja mënyrë për t'i rezistuar asaj force ishte me forcë. Terrorizmi askund dhe asnjëherë nuk shfaqet pa arsye dhe sado që është fenomen që të gjithë e dënojnë, edhe unë e dënoj, ai gjithmonë tregon ekzistencën e një problemi serioz që nuk zgjidhet politikisht, prandaj njerëzit bëhen gati të luftojnë për zgjidhje edhe me forcë, duke vënë në rrezik të tjerët, por edhe jetën e vet. Dhe pas çdo terrorizmi mund ta gjeni gjithmonë një politikë shumë të gabuar dhe zhgënjim të madh që e shkakton ajo politikë.

Si e keni pa reagimin e regjimit ndaj rritjes së dhunës?

Kjo luftë kundër terrorizmit, siç e imagjinonte Milošević-i, nuk ishte aspak luftë kundër terrorizmit, por ekspeditë ndëshkuese, e cila duhej t'ia tregonte qejfin një populli të tërë, ta shkuraonte që të mos bëzante

edhe 20 vjet të ardhshëm. E kjo do të thotë: "Nuk do t'i ndjekim terroristët, do t'ua ndjekim strehuesit, do t'ua ndjekim fqinjët, do t'ua ndjekim familjet, do të djegim shtëpi. Do t'ua tregojmë qejfin". Kështu quhet kjo, ishte një ekspeditë ndëshkimi që duhet t'ia tregonte qejfin një populli të tërë. Rezistenca që ua bëri UÇK-ja i befasoi krejtësisht. Sepse i gjithë populli u soll në zgrip të dëshpërimit. As nuk mund të mposhtej, ishte si Vietnami. Nuk mund ta shtypësh kurrë, sado të jetë më i dobët ushtarakisht, nëse mjedisin e ka miqësor dhe e përkrah.

Rezistenca që ua bëri UÇK-ja i befasoi krejtësisht. Sepse i gjithë populli u soll në zgrip të dëshpërimit. As nuk mund të mposhtej, ishte si Vietnami. Nuk mund ta shtypësh kurrë, sado të jetë më i dobët ushtarakisht, nëse mjedisin e ka miqësor dhe e përkrah.

Për çka Milošević-i u përgjigj me një represion edhe më të fortë.

Karakterit dhe temperamentit i Milošević-it është se kur has në vështirësi, nuk mendon ta ndryshojë strategjinë, por vazhdon ta përshkallëzojë

gabimin që ka bërë njëherë. Epo shihni, nuk i pëlqente Vlasi që shqiptarët e përjetonin si kolaboracionist, e fitoi Rugovën, nuk mundi të fliste me Rugovën, fitoi Thaçin, e sulmoi Thaçin, fitoi NATO-n... me krye nëpër TË GJITHA MURET. Kjo është politikë vetëvrasëse. E tillë ishte edhe përpjekja për t'i dëbuar me dhunë të gjithë shqiptarët nga Jugosllavia, për t'i dëbuar thjesht përtej kufirit. Kjo ishte diçka që e tmerroi botën. A mund ta imagjinoni se ç'do të ndodhte sikur shteti rumun të vendoste t'i dëbonte hungarezët e vet me dhunë? Nëse Hungaria vendos t'i dëbojë sllovakët e vet jashtë Hungarisë? Mandej ata thoshin se si ai eksod i shqiptarëve u shkaktua nga bombardimet, dhe keni deklaratën e Šeselj-it dhe të Milošević-it, të dhënë qysh në periudhën e Rambujesë, kur i kërcënuan me bombardime: "Atëherë ne do t'i hedhim jashtë të gjithë shqiptarët". Ekzistojnë deklaratat, këtë deklaratë Milošević-i ia ka bërë njërit prej atyre përfaqësuesve të huaj. Šeselj-i, meqë është më i çmendur, pati deklaruar, prandaj të gjitha mediat në Sërbi ia kanë regjistruar deklaratën. Prandaj, ata kishin marrë vendimin para çdo bombardimi, se do t'i hidhnin jashtë shqiptarët ashtu siç i hodhi Tuđman-i sërbët. Ndoshta edhe duke menduar se nëse Tuđman-it i ka ecë, kur mundet ai atje, mundemi edhe ne këtu.

Mediat e regjimit e paraqitën atë si ikje të shqiptarëve nga bombardimet e NATO-s?

Ajo ishte aq e vrazhdë, madje para kamerave të të gjitha televizioneve botërore. I kam pa ato pamje, të njerëzve që largoheshin, se si polici ua merrte pasaportat, për shembull, dhe i hidhte në qese të madhe plastike, që të mos kthehen kurrë më, që të mos mund të vërtetojnë që kanë qenë ndonjëherë aty. Prandaj, ajo historia se si po iknin nga bombardimi dhe përfunduan në Maqedoni e Shqipëri është vërtet qesharake, ata po iknin para policisë sërbe.

Asnjë rezolutë 1244 nuk ndihmon, sepse një popull i tërë, pas përvojës që ka pasë atje, nuk don të pranojë të jetë nën “mbrojtjen” e shtetit serb. E të gjithë hiqen si budallej, përfshi bashkësinë ndërkombëtare, përfshi, natyrisht, establishmentin serb, përfshi edhe opozitën, sikur nuk e kuptojnë këtë. Por kjo është e qartë për të gjithë: Kosova është e humbur.

Çka me gjasë çoi në kulm frustrimin e tyre...

Pas gjithë kësaj, se si kanë kaluar shqiptarët me serbët, mund të them se gjejnë mirëkuptim të përgjithshëm kur thonë se nuk do të jetojmë më kurrë nën serbët. Dhe aty asnjë rezolutë 1244 nuk ndihmon, sepse një popull i tërë, pas përvojës që ka pasë atje, nuk don të pranojë të jetë nën “mbrojtjen” e shtetit serb. E të gjithë hiqen si budallej, përfshi bashkësinë ndërkombëtare, përfshi, natyrisht, establishmentin serb, përfshi edhe opozitën, sikur nuk e kuptojnë këtë. Por kjo është e qartë për të gjithë: Kosova është e humbur. U humb njësoj siç u humb Krajina, siç e humbën serbët luftën në Bosnje.

Cilët janë mekanizmat e tjerë qytetërues të mbrojtjes së pakicës së një populli nga shteti amë?

Historikisht, serbët si popull kishin një problem të madh, sepse janë të shpërndarë territorialisht në një zonë të madhe dhe jetojnë të përzier me popuj të tjerë në shumë territore ku janë pakicë. Kështu ka qenë në Sllavoni, në pjesë të mëdha të Bosnjës, në Krajinë, në Kosovë. Kur ke një problem të tillë dhe nëse don t’i ndihmohesh ato pjesë të popullit që jetojnë larg shtetit amë, të rrethuar nga popuj të tjerë, atëherë duhet të kesh një politikë të shkëlqyeshme diplomatike. Shpesh të duhet të dorëzohesh edhe para kërkesave të padrejta dhe kushtëzimeve të padrejta dhe duhet të kërkosh aleatë në botë që do të të ndihmojnë me mbrojtje pakicën tënde atje; pra të kesh miq. E që miqtë tanë mandej

të kenë mirëkuptim ndaj nesh dhe të përdorin ndikimin e tyre që të na ndihmojnë, e edhe ata të ndikojnë. Sepse politika serbe gjithmonë e për shumëçka ka qenë e tillë. Pastaj u shfaq Milošević-i, njeriu me temperament të dhunshëm, i cili tha: “Hajt më, do t’i arrijmë të gjitha me forcë! Se nuk na duhet kush. Do të vihemi kundër gjithë botës nëse duhet, qoftë edhe me forcë”. Rezultati, natyrisht, ishte shkatërrues, sërëbët duhej të iknin nga Krajina, nga pjesë të Bosnjës, nga Sllavonia, nga Kosova... “Mbrojtësi” i tyre ua solli fatkeqësinë.

Me pasoja të paparashikueshme

Kjo ishte fatkeqësi për ata sërëbë që jetonin si pakicë në ato territore dhe jetët iu shkatërruan. Dhe të gjithë ata refugjatë nga Kosova, nga Krajina, Bosnja, Sllavonia, të gjithë e dinë këtë sot.

Ata natyrisht i besuan në fillim se ishte njëfarë force që do t’u siguronte gjithçka që duhej, sepse kishte ushtrinë, por ai problem nuk mund të zgjidhej ashtu. Se nuk ka ushtri që mund t’i mbrojë ata sërëbë të Krajinës nga fqinjët e tyre. Nuk ka njeri në Kosovë që mund t’i mbrojë ata sërëbë tani. Krimet e kryera nga ky regjim janë aq mirë të dokumentuara në raporte të ndryshme të botuara prej organizatave të drejtave të njeriut, në raportime gazetash, emisione televizive, libra, sa mohimi i tyre dukej thjesht autik, gati fëminor.

Krimet e kryera nga ky regjim janë aq mirë të dokumentuara në raporte të ndryshme të botuara prej organizatave të drejtave të njeriut, në raportime gazetash, emisione televizive, libra, sa mohimi i tyre dukej thjesht autik, gati fëminor.

Paralelisht me to, gjatë kohës së bombardimeve vepronte edhe misioni diplomatik i Jugosllavisë në New York. Si dukej veprimtaria e tyre?

Paj, e njëjta gjë, duke e ditë se është e pritshme prej tyre, ndaj perceptohen më tepër si cinikë. Sido me qenë, edhe nga këndvështrimi i këtij regjimi, më mirë po të mos shfaqeshin fare, vepronin në mënyrë kundërproduktive. Për shembull, Ministri i Punëve të Jashtme mohon se shqiptarët janë dëbuar nga Kosova, pretendon se ikin nga bombardimet. Ditë me radhë pas kësaj, televizioni tregon dhjetëra mijëra njerëz që kalojnë kufirin, e në kufi shihen milicët që ua marrin dokumentet dhe i hedhin në qese të zeza plehrash, që të mos mund të kthehen më kurrë e as ta vërtetojnë vendbanimin a shtetësinë. Mandej gazetarët citojnë deklaratat e Milošević-it dhe Šešelji-it, të dhëna para bombardimeve, në të cilat kërcënojnë se do t'i dëbojnë të gjithë shqiptarët përtej kufirit në rast të sulmit të NATO-s. Ajo diplomaci sërbe dukej ose autiste ose cinike, ndonjëherë të dyja.

Transkriptë nga fjalimi i mbajtur në një promovim libri, organizuar nga Pešćanik në Pančevo, Sërbi, 1 mars 2008:

Kur Milošević-i e solli pushtetin policor në Kosovë – sepse i tillë ka qenë ai, një shtet policor – ku mund ta vrisje çdo shqiptar, pothuajse pa u ndëshkuar fare, ku ata për të mbijetuar u detyruan të ndërtojnë një shoqëri paralele, opozita sërbe kurrë, as me një fjalë të vetme, nuk iu kundërvu. Dhe mua më ka rënë ndërmend kur e kam dëgjuar Koštunica-n para Kombeve të Bashkuara, kur ai u mundua të sqarojë se Sërbia e sotme është një Sërbi demokratike, e jo Sërbia e Milošević-it, unë mendova se sikur të isha shqiptar duhet të konstatoja se nuk shoh asnjë ndryshim në mes të raporteve të Milošević-it dhe të opozitës sërbe ndaj shqiptarëve. Koštunica ishte kinse opozitar i Milošević-it, sepse ai ishte thuhajse komunist - ai më së paku ishte komunist - kurse në fushën e politikës nacionale dhe të luftës shpesh ka qenë edhe më radikal se Milošević-i. Dhe tani kur ta dëgjojnë shqiptarët, nuk mund të pranojnë se ajo që erdhi pas Milošević-it në raport me ta, në raport me politikën ndaj tyre, është ndryshe në çfarëdo aspekti. Por, për mendimin tim, popullata shqiptare ka bërë një luftë çlirimtare, doli nga një pozicion kolonial, u mbrojt nga një politikë raciste dhe pësoi vik-

—

Për mendimin tim, popullata shqiptare ka bërë një luftë çlirimtare, doli nga një pozicion kolonial, u mbrojt nga një politikë raciste dhe pësoi viktima të tmerrshme, të cilat janë të pakrahasueshme me atë hakmarrje e cila ndodhi, por të cilën unë nuk e arsyetoj.

tima të tmerrshme, të cilat janë të pakrahasueshme me atë hakmarrje e cila ndodhi, e të cilën unë nuk e arsyetoj.

Kryetari i partisë opozitare sërbe Dveri, Boško Obradović:

- Mik, mjaft u bë!

(Ndërprehet fjalimi)

Fragment nga artikulli “E deshët, e morët”, botuar në ‘Peščanik’, 24 korrik 2008, Beograd:

Kemi shpenzuar shumë kohë duke ‘shpresuar’ se Kosova do të mbetet brenda kufijve të Sërbisë. Tani që e dimë se nuk do të mbetet, ‘shpresojmë’ se Bashkimi European do të ndërrojë mendje. Mirëpo, nëse kjo nuk ndodh, ‘shpresojmë’ që sidoqoftë të ndodhë disi dikur në të ardhmen.

“Mëdyshjet e rreme rreth një ‘shteti të rremë’”,
botuar në ‘Peščanik’, 26 korrik 2008, Beograd:

Koalicioni i panatyrshëm dhe joparimor (pra, i rremë) ndërmjet Partisë Demokratike (DS) dhe Partisë së Re Demokratike të Serbisë (DSS) është prishë për shkak të përçarjes rreth procesit të asociimit me BE-në (sipas Tadić-it) ose për Kosovën (sipas Koštunica-s).

Problemi lindi, natyrisht, me formimin e qeverisë kur këto dallime u zbutën me formulime të paqarta dhe të dykuptimta rreth ‘parimeve të përbashkëta’ dhe klishesë ‘Europa dhe Kosova’. Diplomatët e quajnë këtë ‘dokument rreth dallimeve’. Gjoja u pajtuan aleatët, por me një ‘rezervë intelektuale’: domethënë, gatishmëri në çdo moment për ta interpretuar këtë ‘marrëveshje’ të paqartë koalicioni ashtu siç u përshatet atyre. Pra, që në fillim nuk kishte marrëveshje, sepse nuk kishte vullnet të sinqertë të përbashkët. Marrëveshja ishte e rreme.

Teknikisht, dykuptimësia qëndronte në faktin se parimet që ishin reciprokisht kundërtë nëse u proklamuan si të rëndësishme së njëjtë, teksa u evitua çdo deklaratë e rendit të prioriteteve mes këtyre dy parimeve. Me fjalë të tjera, asgjë nuk u tha se çka do të ndodhte nëse, në rrethana të caktuara, do të bëhej e pamundshme mbajtja e të dy parimeve njëkohësisht: domethënë, cili nga parimet do të kishte prioritet? Në një rast të tillë, a do të ishte asociimit me BE-në më i rëndësishëm sesa ‘beteja për Kosovën’? Të dyja, DS dhe DSS u desh t’i fshihnin qëndrimet e tyre të vërteta, vetëm që të jenë në gjendje ta formojnë qeverinë; por, kjo mund të ishte vetëm e përkohshme, derisa ato pyetje të ngriheshin si kusht për vendime politike praktike. Marrëveshja ishte e rreme, siç ishte qeveria e themeluar me të. Dy partitë qëllimisht e mashtruan elektoratin. Kjo, në Serbi, quhet “politikë” – arti i të gënjerit pa merak.

Kjo është arsyeja pse qeveria duhej të rrëzohej, natyrisht, sapo u desh të merrej vendimi i parë i rëndësishëm.

Tanimë, kur fluska ka shpërthyer, duket se në zgjedhjet e ardhshme do të jemi në gjendje të debatojmë dhe të vendosim *të lirë nga gënjeshttrat*.

Kjo, për fat të keq, nuk është çështja. Falë oportunitetit, demagogjisë, kalkulimit politik dhe mungesës së guximit, ky konflikt do të vazhdojë të zhvillohet prapa një gënjeshtre kolosale dhe mashtrimit të papërgjegjshëm të qytetarëve, nga DSS dhe DS (si dhe nga shumica e partive të tjera).

Është gënjeshtër se një 'betejë për Kosovën' është e mundshme ose se masat në 'planin e veprimit' mund të prodhojnë një revolucion Kopernikan, si rezultat i të cilit të gjitha shtetet që e kanë njohur Kosovën do ta 'pranonin gabimin, lajthitjen e tyre dhe lëndimin tonë', si dhe vendimin e tyre do ta shpallnin bosh e të pavlefshëm. Është gjithashtu mjaft e qartë se Kosova mund të jetë shtet i njohur ndërkom-bëtarisht, pavarësisht vetos së Ruisë për anëtarësimin e saj në OKB. Edhe Sërbia ishte shtet, ani pse nuk ishte anëtare e OKB-së. Askush nuk guxon ta pranojë atë që është thelbësore, diçka që gjithkush e di: Kosova nuk do të jetë kurrë më pjesë e Sërbisë.

Kosova është shtet i pavarur dhe nuk ka mundësi as teorike që ky fakt të ndryshohet. Shfaqja e mosmiratimit, protestës, emocionit, keqardhjes, mospajtitimit, refuzimit të njohjes së këtij shteti – të gjitha këto janë të parashikueshme, të natyrshme, të paevitueshme, legjitime dhe irelevante për sa i përket ekzistencës së shtetit. Të gjithë, në fakt, e dinë se ky akt është i pakthyeshëm. Askush nuk guxon ta pranojë publikisht këtë realitet, megjithatë, dhe meqenëse politika është arti i *të mundshmes*, është evidente se 'beteja për Kosovën' nuk është politikë; se qytetarët, publiku dhe elektorati e sheh atë si "marrëzi", siç është diagnostikuar tashmë publikisht. DSS, Partia Radikale Sërbe (SRS) dhe

Kosova është shtet i pavarur dhe nuk ka mundësi as teorike që ky fakt të ndryshohet.

Është evidente se 'beteja për Kosovën' nuk është politikë; se qytetarët, publiku dhe elektorati e sheh atë si "marrëzi", siç është diagnostikuar tashmë publikisht. DSS, Partia Radikale Sërbe (SRS) dhe Partia Socialiste Sërbe (SPS) edhe njëherë tjetër po deklarojnë se është patriotike të jesh i marrë.

E vërteta është se ata politikanë, parti dhe qytetarë që të parët marrin guximin e mjaftueshëm për të thënë haptazi se mbreti është cullak, se Kosova është e pavarur dhe se 'beteja për Kosovën' është marrëzi e demagogjisë, meritojnë të vlerësohen jo vetëm për ndershmërinë dhe guximin, por edhe për patriotizmin e vërtetë.

Partia Socialiste Sërbe (SPS) edhe njëherë tjetër po deklarojnë se është patriotike të jesh i marrë.

Për më keq: edhe kjo marrëzi është e rreme. Është kështu sepse askush s'mund të jetë aq i marrë. Qëllimi primar i kësaj marrëzie të simuluar është pengimi i hyrjes së Sërbisë në BE. Ky është qëllimi i vërtetë i DSS, SRS dhe SPS.

Në rastin e partive të tjera, mbi të gjitha DS-së, kjo marrëzi e simuluar është një demagogji që heziton ta pranojë të vërtetën e qartë, sepse ka frikë që e vërteta është aq e pakëndshme saqë votuesit mund t'ia ndëshkojnë lajmësin e saj. Duket se kjo demagogji nënvlerëson publikun, qytetarët dhe votuesit. Ata tashmë e dinë të vërtetën, prandaj është e pavlerë edhe si demagogji. Prandaj, kjo demagogji në radhë të parë ka karakter shtypës: të kërcënojë partitë dhe qytetarët proeuropianë se do të akuzohen për tradhti, po qe se e proklamojnë haptazi të vërtetën.

E vërteta është se ata politikanë, parti dhe qytetarë që të parët marrin guximin e mjaftueshëm për të thënë haptazi se mbreti është cullak, se Kosova është e pavarur dhe se 'beteja për Kosovën' është marrëzi e demagogjisë, meritojnë të vlerësohen jo vetëm për ndershmërinë dhe guximin, por edhe për patriotizmin e vërtetë. Një strategji shtetërore e bazuar

në gënjeshtër të tilla kolosale çon në një tjetër disfatë të kushtueshme dhe afatgjatë.

Nuk ka shpresë për Sërbinë për sa kohë mbetet e ngulitur pas mohimit të pengut moral dhe politik të viteve '90, të cilin ne SI SHTET me të drejtë e bartim edhe sot. Ishte e nevojshme të luftohej për Kosovën dhe të negociohej me shqiptarët atëherë – në vitet '80 dhe '90. Por, askush nuk dëshironte ta bënte këtë.

Fragment nga artikulli ‘Çka po ndodh’, botuar në ‘Peščanik’, 11 shtator 2008, Beograd:

Kosova apo Europa

Nacionalistët e mbivlerësuan “suksesin” e arritur me eliminimin e Đinđić-it. Në një atmosferë shoku, dorëheqjeje dhe apatie që e përfshiu Sërbinë pas atentatit, qeveria e re filloi t’i revokojë në mënyrë sistematike të gjitha efektet e reformave të Đinđić-it, si në aspektin institucional ashtu edhe në lidhje me stafin. Megjithatë, kjo s’ishte e mjaftueshme. Pengesa themelore për rehabilitimin e plotë të regjimit të vjetër dhe të ideologjisë së tij ishte trashëgimia më e rëndësishme e qeverisjes së Đinđić-it dhe e vetmja që kishte mbetë – vizioni proeuropian për të ardhmen e Sërbisë. Për ta shkatërruar tërësisht testamentin politik të Đinđić-it, kundërshtarët e tij duhej ta shkatërronin këtë vizion.

Duke e mbivlerësuar fuqinë e tyre, ata menduan se mund ta arrijnë këtë duke e ballafaquar Sërbinë me një zgjedhje: Kosova apo Europa. Pasi Kosova e shpalli pavarësinë, Koštunica mendoi se erdhi koha, se trauma e Kosovës mjafton për ta siguruar një disfatë përfundimtare të konceptit për shtetin të Đinđić-it dhe të gjitha forcave proeuropiane – kështu, shpalli datën e zgjedhjeve. Ai po shpresonte se Partia Demokratike, e frikësuar nga sharjet, betimet dhe protestat e zhurmshme do të ndalonte sërish ndjekjen e Đinđić-it duke e dënuar këtë trashëgimi përfundimtare të qeverisjes së tij.

Ishte një gabim në gjykim. Vizioni europian ka lëshuar rrënjë thellë në publikun sërb. Ky mbetet mesazhi i vetëm pozitiv dhe substancial në skenën politike sërbe. Premtimet boshe dhe joreale për vendosjen e autoritetit sërb në Kosovë dukeshin si nxitje e iluzioneve të mirënjohura, promovim i vetizolimit, mosbindjes vetëshkatërruese

kundrejt gjithë botës dhe autizmit të njohur të Milošević-it me pasojat e njëjta, të cilat dihen shumë mirë. Tërë thelbi i këtij mesazhi mund të futej në vetëm tri fjalë, fjalë qartazi të rreme që u përsëritën *ad nauseam* – Kosova është Serbi.

Në kundërshtim me këtë slogan, opsioni proeuropean ofronte një perspektivë të investimeve të huaja, ulje të papunësisë, qasje në fonde europiane, rehabilitim politik të Serbisë, rikthim të *common sense*-it politik dhe vendosje të respektit elementar për veten.

Fragmente nga intervista “Anomalia sërbe”, realizuar nga programi ‘Peščanik’ i Radios B92, 24 janar 2009, Beograd:

Srđa Popović: Gjatë zgjedhjeve presidenciale Boris Tadić përsëriste: ‘të dyja: Europa dhe Kosova’. Mirë, por çka nëse këto të dyja bien ndesh, cili do të ishte prioriteti? Kjo është diçka që ai s’do të na tregonte. Meqë [Vojislav] Koštunica gjithashtu thoshte: ‘të dyja: Europa dhe Kosova’, supozohej se Tadić-i do t’i jepte përparësi Europës. Por, pastaj [Vuk] Jeremić-i na tregoi: ‘Nuk na duhet Europa, nëse na duhet ta njohim Kosovën’. I njëjtë ishte Koštunica. Atë e hoqën qafe si rival politik dhe e morën përsipër politikën e tij të plotë.

(Svetlana Lukić: Jeremić ka thënë se ka një vazhdimësi politike mes kësaj qeverie dhe qeverisë paraprake).

Mund të shkojmë një hap më mbrapa. Pas rënies së [Slobodan] Milošević-it, edhe Koštunica foli për vazhdimësi. Kështu vazhdimësia daton që nga vitet ‘90. [Ivica] Dačić është bërë zëvendës-kryeministër. Gjithashtu, [Zoran] Lilić dhe [Petar] Škundrić kanë bërë rikthime. Kjo është vazhdimësi e vërtetë. E shihni që Tomislav Nikolić është bërë partner i mundshëm i koalicionit. Vazhdimësi e plotë.

***

U miratua një kushtetutë që na ndalon përgjithmonë ta njohim Kosovën dhe u ndoq nga një seri e tërë e rezolutave për Kosovën. Për gjithë këtë, Koštunica e siguroi bashkëpunimin e Tadić-it. Tadić-i ishte pjesëmarrës në gjithë këtë. Këto lëvizje u dizajnuan për të krijuar pengesa në hyrjen tonë në BE, për t’u siguruar që nuk inkuadrohemi në NATO,

për t'i bërë një dhuratë të NIS [Industria e Naftës së Sërbisë] Rusisë dhe pastaj për t'i paraqitë të gjitha këto si arsye objektive pse asgjë nuk mund të ndodhë. Ne do të donim të inkuadroheshim në BE, por nuk mundemi, sepse këto janë pengesat. E, në fakt, ato janë krijuar prej nesh.

Njoh një numër të vogël të deputetëve të parlamentit. U thashë disave prej tyre që nuk e kuptoj pse asnjëri nuk është i gatshëm të ngrihet dhe të thotë: 'A doni ta dini se si të dilni nga kjo gjendje? E shihni atë derën atje? Krejt çka duhet të bëni është të kaloni në të dhe do të dilni jashtë. A nuk e shihni atë derën atje? Njiheni Kosovën menjëherë, sepse nuk do ta merrni kurrë, dhe edhe nëse do ta merrnit, nuk do të dinit çka të bënit me të. E dini shumë mirë këtë.' 'Por, është Kushtetuta, nuk mundemi.' 'Epo, ndryshojeni Kushtetutën.' 'Por, ne kemi miratuar rezoluta.' 'Miratoni rezoluta të reja dhe nuk do t'ju duhen më rusët – sigurt do të shkoni drejt në Bashkimin Europian, për çka të gjithë pajtohemi se është e vetmja shtegdalje. Natyrisht, mund të pretendoni injorancë, por së paku do ta dimë që po e falsifikoni – dhe do të vijë dita kur do t'ju pyesim se pse i harxhuat gjithë ato vite, duke qenë se mund të kishit dalë nga ajo derë. Duket se është krijuar një presion psikologjik saqë njerëzit që e kuptojnë shumë mirë gjithë këtë, nuk guxojnë ta thonë, duke preferuar të sillen si idiotë.

Të gjithë po e presin verdiktin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë, edhe pse ai nuk mund të na kthejë Kosovën. Kosova u humb më 1990, kur dikush mendonte se mund t'i udhëheqësh me forcë mbi

Njiheni Kosovën menjëherë, sepse nuk do ta merrni kurrë, dhe edhe nëse do ta merrnit, nuk do të dinit çka të bënit me të. E dini shumë mirë këtë.' 'Por, është Kushtetuta, nuk mundemi.' 'Epo, ndryshojeni Kushtetutën.' 'Por, ne kemi miratuar rezoluta.' 'Miratoni rezoluta të reja dhe nuk do t'ju duhen më rusët – sigurt do të shkoni drejt në Bashkimin Europian, për çka të gjithë pajtohemi se është e vetmja shtegdalje

---

Të gjithë po e presin verdiktin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë, edhe pse ai nuk mund të na kthejë Kosovën. Kosova u humb më 1990, kur dikush mendonte se mund t'i udhëheqësh me forcë mbi dy milionë njerëz që nuk e kishin qëllim të udhëhiqeshin nga ti. Nëse do ta fitonit sërish nesër, do ta kishit një kryengritje të përhershme që do të zgjaste derisa të mbetej gjallë shqiptari i fundit.

se kriminelët tanë të luftës strehohen atje si refugjatë, tjetra është se familja e Milošević-it jeton atje dhe një tjetër është se paratë tona janë atje.

dy milionë njerëz që nuk e kishin qëllim të udhëhiqeshin nga ti. Nëse do ta fitonit sërish nesër, do ta kishit një kryengritje të përhershme që do të zgjaste derisa të mbetej gjallë shqiptari i fundit. E gjithë kjo kuptohet mirë: se e gjithë historia dhe të gjitha gënjeshttrat, të gjitha fitoret diplomatike të Jeremić-it, nuk janë gjë tjetër veçse një spektakël, një përligjje ndaj njerëzve që kishin arritë të besonin në konceptin e Đinđić-it, një pretendim se po përballemi me pengesa të reja objektive. Në realitet, pengesa kryesore është se ne nuk e duam atë. Pse nuk e duam? Sepse ne nuk e kemi humbë shpresën që Rusia do të na ndihmojë ta realizojmë Sërbinë e Madhe. Kjo është fantazia që ende e sklavëron imagjinatën e tyre. Përveç kësaj, jemi të lidhur me Rusinë me shumë lidhje të rëndësishme, njëra nga të cilat është

Fragment nga artikulli “Keqdashja e paarsyeshme e Milošević-it”, botuar në ‘Peščanik’, 11 mars 2009, Beograd:

Edhe finalja e madhe, kur Shtetet e Bashkuara më në fund udhëhoqën koalicionin në ndërhyrjen ushtarake për ta ndalë gjenocidin në Kosovë, nuk mund të konsiderohet me të vërtetë asgjë tjetër veçse “vepër” e Milošević-it. Richard Holbrooke dëshmon se gjatë takimit të tyre të fundit, e kishte pyetë Milošević-in: ‘A e kuptoni tërësisht se çka do të ndodhë më pas?’ dhe ai ishte përgjigjë qetë: ‘Po, do të na bombardoni!’¹

“Sjellja” e Departamentit të Shtetit vështirë se mund të shihet si ndërmarrje veprimi në Kosovë; përkundrazi, Departamenti i Shtetit me retorikë të ashpër e shtyu veten në një skaj me kërcënime që shpresonte të mos zbatoheshin kurrë.² Qëndrueshmëria e Milošević-it kur u përball me bombardimet dhe kryeneçësia e tij përgjatë bombardimeve erdhën sërish si një befasi e plotë për Departamentin e Shtetit.

Edhe në fund të lojës, Departamenti i Shtetit nuk e kupoi që Milošević-it as që i bëhej vonë për vuajtjen e shkaktuar mbi ‘popullin e tij’ apo shkatërrimin e ‘shtetit të tij’ e izolimin e Jugosllavisë dhe se ai e mirëpriti këtë mundësi të re për ‘bërjen e njeriut të ndrojtur dhe konvencional, agresiv dhe kriminel’. Në një nga gjykatat e Milošević-it në Valevë, Presidenti Clinton ‘u akuzua [në mungesë] për krime lufte’. Sado e pamenduar mund të duket, përdorimi i një gjykate për promovimin e qëllimeve politike të Milošević-it përshtatet tërësisht me karakterin e tij kryeneç.

1 Richard Holbrooke, *To End a war*, New York: Random House 1998.

2 Peter J. Boyer, ‘General Clark’s battles’, *The New Yorker*, 17 November 2003.

Fillimisht, Milošević-i përfitoi nga sentimente antiperëndimor dhe nga dëshpërimi i popullatës së tij të zhytur në varfëri nga bombardimet. Sa i përket izolimit pasues, edhe pse jetëshkurtër, ai ia mundësoi t'i lante hesapet me 'kolonën e pestë' properëndimore dhe 'tradhtarët' e opozitës, pa u brengosë për hollësitë e të drejtave të njeriut dhe të standardeve demokratike. Milošević-i kurrë nuk u merakos për humbjen e Kosovës.

Fragment nga debati “Ballafaqimi me të kaluarën”,
realizuar në emisionin e radios ‘Peščanik’, 29 maj
2009, Beograd:

Srđa Popović: Të thuhet se është e mundshme të luftosh për Kosovën është thjesht mashtrim i kombit. Nuk dua të them se është mirë që Kosova është e pavarur, se është mirë që e kemi humbur. Por, ekziston diçka që quhet realitet dhe ne nuk duhet të kërkojmë ta mashtrojmë veten vetëm pse nuk na pëlqen ky realitet. Ideja për ta lënë Gjykatën Ndërkombëtare të Drejtësisë që të merret me Kosovën, në fakt, është krijuar për ta heqë atë nga agjenda aktuale politike. Qeveria e di mirë këtë, e di se më së miri është që ky problem të zgjidhet, siç tha Boris Tadić, nëpërmjet rrugëve ligjore. Megjithatë, është thjesht një gjethe fiku, sepse e kemi atë ministrin Jeremić që po thotë se nëse gjykata do të vendoste kundër nesh, nuk do ta njihnim vendimin e saj. Po pse atëherë iu drejtuam gjykatës? Është e qartë se nuk kemi pritshmëri të mëdha prej saj, vetëm po duam ta zhvendosim mënjane për një kohë çështjen e Kosovës, në mënyrë që të pushojmë ta kemi këtë lloj debati, të ndalojmë së debatuar për të, të qetësohet kjo çështje dhe të qartësohet më në fund për të gjithë. Disave do t’u vijë shumë keq, disave më pak; disave – si shqiptarëve – ndoshta fare jo. Por, ideja është që në fund

—
Të thuhet se është e mundshme të luftosh për Kosovën është thjesht mashtrim i kombit. Nuk dua të them se është mirë që Kosova është e pavarur, se është mirë që e kemi humbur. Por, ekziston diçka që quhet realitet dhe ne nuk duhet të kërkojmë ta mashtrojmë veten vetëm pse nuk na pëlqen ky realitet.

realiteti do të pranohet. Çka tha Svetlana – që Boris Tadić-i ka deklaruar se jemi më larg se kurrë më parë nga Europa – është e vërtetë. Por, unë nuk e kam dëgjuar Boris Tadić-in ta pranojë se edhe ai i ka ndihmuar ngritjes së pengesave për hyrjen e Sërbisë në Europë. Partia e tij votoi dy herë për rezolutën mbi Kosovën, e cila e ka konkretizuar pozicionin tonë. Në atë rast – kur kuvendi e votoi rezolutën – Dačić tha qartë: ‘Nuk e kuptoj pse na rrëzuan neve [Socialistët] dhe Milošević-in prej pushtetit, kur politika juaj është e njëjtë me tonën.’ Nuk pati asnjë përgjigje, sepse ai kishte të drejtë – me fusnotën e përsëritur vazhdimisht nga Jeremić-i: ‘Po, por duke përdorë rrugë diplomatike, politike dhe ligjore, e jo forcë’. Pse nuk po përdoret një qasje ushtarake, nuk është meritë e madhe e ministrit Jeremić, sepse kjo është përtej kapaciteteve të Sërbisë. Të mos ishte kështu, Jeremić me shumë gjasë do të ishte pro përdorimit të saj, por kjo nuk është e mundshme më. Çka t’i shtohet kësaj? Qëllimet dhe retorika janë të njëjta si në kohën e Gazimestanit – që sipas mendimit tim është pasojë e drejtpërdrejtë e vrasjes së Zoran Đinđić-it.

“Kushtetuta e shenjtë”, botuar në ‘Peščanik’, 5 shkurt 2013, Beograd:

Në emisionin televiziv ‘Utasak Nedelje’ (Përshtypja e javës), përfaqësuesi i Lëvizjes Kombëtare Sërbe “Nasi”, Ivan Ivanović, në prani të Ministrit të Drejtësisë, Nikola Selaković, e rishpalli opinionin e tij, të shprehur edhe më parë, se kushdo që deklaroi se Kosova është e pavarur “nuk duhet ta humbë vetëm gjuhën, por edhe kokën”. I vetëdijshëm për tronditjen që e shkaktoi kjo deklaratë në studion e B92, tentoi ta zbutë atë duke iu kthyer Sonja Biserko-s, kryetares së Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut dhe duke ia thënë idiotësinë e mëposhtme: “Duke deklaruar se Kosova është e pavarur, je duke e shkelë Kushtetutën e Republikës së Sërbisë. Për këtë sjellje antikushtetuese, do të përballësh me akuza”.

Ministri kompetent (i drejtësisë) që gjithashtu ishte i pranishëm, nuk e komentoi këtë deklaratë. A nuk e komentoi për shkak se pajtohet me të? Dhe për çfarë lloj sjelljeje antikushtetuese po flasim?

Shpesh, kur diskutohet çështja e Kosovës, përmendet ky argument i rremë. Referencë është preambula e Kushtetutës që deklaroi se “Kosova është pjesë e Sërbisë”. Kjo deklaratë flagrante e pavërtetë është futë aty ku nuk i takon, në Kushtetutë, për t’i frikësuar ata që do të guxonin të deklarorin se Republika e Sërbisë nuk ka sovranitet mbi Kosovën. Kështu, pikërisht për t’i mundësuar një organizate si “Nasi”

Të thuash se Sërbia, tash e një kohë, nuk është në pushtet në Kosovë është thjesht e vërteta, pavarësisht se çka shkruhet në Kushtetutën e Republikës së Sërbisë.

të kërcënojnë Sonja Biserkon. Sovraniteti është term juridik, i cili tregon aftësinë e një subjekti për të udhëheqë *de facto* (!) me një territor të caktuar. Të thuash se Serbia, tash e një kohë, nuk është në pushtet në Kosovë është thjesht *e vërteta*, pavarësisht se çka shkruhet në Kushtetutën e Republikës së Serbisë.

Nëse Serbia do ta pranonte këtë fakt, natyrshëm do të implikonte heqjen e kësaj preambule nga Kushtetuta. Megjithatë, edhe avokimi për një ndryshim të tillë të Kushtetutës nuk është dhe nuk mund të jetë “veprimtari antikushtetuese”. S’ka nevojë të thuhet se ky amandamentim i Kushtetutës do të duhej të bëhej në mënyrë kushtetuese. Sidoqoftë, avokimi për amandamentimin e Kushtetutës nuk mund të jetë antikushtetues, sepse, nëse do të ishte i tillë, asnjë kushtetutë nuk do të amandamentohej kurrë. E njëjta gjë vlen edhe për ligjet: një projekt-amandamentim i një ligji nuk është *a priori* i paligjshëm.

Të deklarosh të kundërtën nuk është asgjë veçse dogmë. Asnjë Kushtetutë nuk është e përjetshme dhe as nuk mund të mbrohet nga amandamentimet e ardhshme me sanksione kriminale.

21. Fragmente nga intervista “Nismo htjeli da sudimo” (Nuk deshëm t’i gjykonim), realizuar nga Marija Taušan, botuar në ‘BIRN’, 29 maj 2013, Beograd:

Kritikat në llogari të Tribunalit të Hagës janë të papërshtatshme nëse merret parasysh se vendet në rajon nuk kanë treguar vullnetin dhe vendosmërinë për t’i ndjekë penalisht krimet e luftës, sipas avokatit të Beogradit Srđa Popović. Ai vlerëson se merita më e madhe e Tribunalit është se ka mbledhë dokumentacion mahnitës për luftën e fundit në ish-Jugosllavi, e se mund t’i bëhet vërejtja që në momente të caktuara ka bërë lëvizje politike.

“Të gjithë do të mund t’i gjykonim. Tribunali ka ndërhy vetëm aty ku ka pa që nuk duam ne të gjykojmë, prandaj ai qortimi i Tribunalit se është i njëanshëm – e të gjithë kanë dofarë vërejtjesh – është i pa vend. Pse nuk i gjykove vetë? Mund t’i gjykoje, por nuk deshe. E, kur nuk deshe, atëherë hyre në juridiksionin e Tribunalit”, thotë Popović.

Ai thekson se ishte e pamundshme të ndiqeshin penalisht krimet e luftës në Serbi.

“Disa kanë kry krime. Kishte shumë, edhe krime, edhe kryes të tyre, dhe kishte kryesisht nga ata që rrinin mënjanë dhe duartrokitnin. Dhe tani në atmosferën kur ra regjimi i Slobodan Milošević-it, kujt i lejohet t’i gjykojë ata njerëz dhe a nuk jemi të gjithë përgjegjës në njëfarë mënyre, sepse ne i kemi zgjedhë ata njerëz. Ne e kemi zgjedhë Milošević-in katër herë. Ata e dinin se çka po bëhej. Në zgjedhjet e fundit ai kishte dy milionë vota. Këta janë dy milionë përkrahës të krimeve të luftës”, shpjegon Popović.

Sipas tij, Tribunali, pavarësisht miliona dokumenteve të mbledhura, mund ta gjykonte vetëm një numër të vogël të kryesve, porositësve dhe frymëzuesve më të shquar të krimeve.

A nuk jemi të gjithë përgjegjës në njëfarë mënyre, sepse ne i kemi zgjedhë ata njerëz. Ne e kemi zgjedhë Milošević-in katër herë. Ata e dinin se çka po bëhej. Në zgjedhjet e fundit ai kishte dy milionë vota. Këta janë dy milionë përkrahës të krimeve të luftës

“Dokumentacioni që ata kanë mbledhë, ka mbetë. Dhe tani ka një grindje se si do të përdoret ai. Do të përdoret më shumë nga historianët sesa nga juristët. Problemi i madh këtu ka qenë gjithmonë se pas të gjitha luftërave, fituesit shkruajnë historinë e vet, secili ka historinë e vet. Është një arkipelag i të vërtetave të ndryshme dhe në momente krize mund të jetë arkipelag serioz për konflikte”, thekson Popović.

E meta më e madhe e Tribunalit të Hagës, siç thotë ai, është se detyrën e kishte të kontribuonte në pajtimin mes kombeve që ishin në konflikt, edhe pse një gjykatë nuk është në gjendje ta bëjë këtë dhe nuk e ka as detyrë.

“Kjo është çështje politike. Ke aktakuzë, ke fajtor - vërtetoje faktin, shqiptoje dënimin. Tash ai dënim mund të ketë efekt çlirues për publikun, pra të vendosë njëfarë ekuilibri ligjor dhe moral që është shkelë nga krimi, por gjykata nuk duhet të priret andej. Sapo gjykata tenton të kryejë detyra politike, ajo bëhet e dyshimtë dhe e pabesueshme në sytë e publikut”, thotë avokati Popović.

Vitet e fundit, siç thotë ai, ka pasë një politizim të hapur të gjykatës, duke përfshi vendimet liruese të këshillave të apelit kundër gjeneralëve kroatë Ante Gotovina dhe Mladen Markač, ish-komandantit të Ushtrisë Popullore Jugosllave (JNA) Momčilo Perišić, ish-udhëheqësit të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK) Ramush Haradinaj, si dhe më parë komandantit të Ushtrisë së Bosnjës e Hercegovinës (ABiH) në Srebrenicë, Naser Orić.

“Edhe asaj gjykatës tjetër të drejtësisë në Hagë, kur e liroi Sërbinë nga përgjegjësia për gjenocid, iu desh t’i tendoste jo pak faktet. Lirimi i Gotovinës dhe Markač-it, Perišić-it, mendoj edhe Haradinajt, e ndoshta edhe Orić-it, ishte finalja në të cilën gjykata u përpoq të kontribuonte për pajtim. Nëse i dënojmë të gjithë, atëherë ata do të përlëshen përgjithmonë, dikush do të mbetet fajtor, dikush do të dojë të revanshohet. Hajt ta shkëlqejmë pak atë luftë, që nuk ishte aq e tmerrshme”, shpjegon Popović.

Ai thekson se nuk duhet të krenohemi me luftën e fundit, sepse përfaqësonte një sërë krimesh “shpesh të motivuara nga dashja për përfitime, nxitjet patologjike dhe grabitja”.

“Mendoj se lufta ishte vepër e rreth njëqind njerëzve, të cilët ia dolën t’i përçajjnë ata popuj përmes propagandës dhe politizimit të shkathët dhe këtu motivi është i qartë që Serbia ishte agresore dhe nuk është çudi që ka më shumë të akuzuar. Ajo udhëhoqi katër luftëra”, thotë Popović.

Sipas tij, ende nuk ka një ambient real që gjykimet të mund të vazhdojnë.

“Nuk mund t’i dënosh të gjithë, por duhet ta vësh vijën diku – këta ishin kryesuesit, këta ishin vendimmarrësit, këta jepnin urdhra, këta ishin në pozitë pushteti... Dhe gjithmonë mbetet një ndjenjë padrejtësie, sepse shumë përvidhen meqë krimin e kanë kryer një numër i madh njerëzish, në një numër të madh vendesh, kundër një numri të madh njerëzish, me mbështetjen e madhe të pjesës tjetër të popullatës”, thekson avokati beogradas.

Sipas tij, për 20 vjet punë, Tribunali ka merituar notën ndërmjet tre plus dhe katër minus.

—

Mendoj se lufta ishte vepër e rreth njëqind njerëzve, të cilët ia dolën t’i përçajjnë ata popuj përmes propagandës dhe politizimit të shkathët dhe këtu motivi është i qartë që Serbia ishte agresore dhe nuk është çudi që ka më shumë të akuzuar. Ajo udhëhoqi katër luftëra

Fragment nga artikulli “Shumica kurrë nuk ka të drejtë”, botuar në ‘Peščanik’, 19 tetor 2013, Beograd:

Njëherë, përballë *Atelje 212*, Vladeta Janković më tha: ‘Nuk dua t’i ndiej mbesat e nipat duke më pyetë – gjysh, çka bëje ti kur u humb Kosova’. E pyeta: ‘Vladeta, çka po ndodh me ty?’. E përsërita pyetjen. U ofendua shumë. Ai thjesht e ndiente nevojën t’ia gjente vetes një vend në rrjedhat e historisë. Një lloj rëndësie. Shpesh për arsye joserioze, krejt banale, njerëzit e pranojnë njërën anë, duke u identifikuar aq shumë me të më vonë dhe i humbin të gjitha koordinatat. Ata s’mund ta kuptojnë se çka është e vërteta, çka emocioni e çka parada.

DRUGA SRBIJA 3

SRĐA POPOVIĆ

Izdavač:

ADMOVERE

(transitional justice | education | peacebuilding)

Priredio za izdavanje:

Škeljzen Gaši

Istraživač:

Nuhi Sadiku

Prevod s albanskog na srpski:

Tomislav Perušić

Naslovna fotografija:

© **Marko Cvetković**

Dizajniranje korica i formatiranje:

Jeta Dobranja

Štampanje:

Iliri

Tiraž:

150 primeraka

Januar 2024.

Priština

Istraživanje i izdavanje podržao:

KFOS (Kosovo Foundation for Open Society)

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove organizacije **ADMOVERE** (Transitional Justice | Education | Peacebuilding), kao ni Fondacije Kosova za otvoreno društvo (KFOS).

DRUGA SRBIJA 3
SRĐA POPOVIĆ

Uvod

Projekat "Druga Srbija" za čitaoca prikuplja stavove srpskih intelektualaca koji su se suprotstavili drastičnom kršenju ljudskih prava Albanaca na Kosovu od strane srpskih vlasti, od vremena kada je Srbija ukinula autonomiju Kosova 23. marta 1989. do ulaska NATO trupa 12. juna 1999., pa čak i nakon toga. Ta kršenja su tokom 1998. i 1999. kulminirala ubistvima oko 10 hiljada albanskih civila, silovanjima hiljada žena, deportacijom gotovo milion Albanaca, paljenjem i uništavanjem oko 100 hiljada kuća, kao i ostalim duševnim i materijalnim štetama.

Tim ciljem smo naširoko istraživali članke i intervjuje objavljene tokom ovog vremenskog perioda od preko tri decenije po dnevnim novinama i nedeljnim publikacijama Kosova, Srbije i šire. U ovom tomu smo obuhvatili isečke iz članaka i intervjuja najistaknutijeg intelektualca, advokata Srđe Popovića, u kojima govori o brutalnim kršenjima ljudskih prava Albanaca na Kosovu tokom 90-ih godina. Pored toga, od posebnog značaja nam je bilo da uključimo i isečke u kojima Popović ističe svoje stavove o nezavisnosti Kosova i odnosima koje ono ima sa Srbijom, ali i o albansko-srpskim odnosima uopšte.

Što se tiče Albanaca u Jugoslaviji, Srđa Popović je bio uveren da oni nikada nisu integrisani, nego su smatrani stranim faktorom i u svakodnevnoj komunikaciji su tretirani kao građani drugog reda, toliko da je i među decom reč "Šiptar" smatrana uvredom, poput reči "niger" (srp. crnja) koju koriste američki rasisti. Kada je reč o odnosima Albanaca i Srba za vreme Jugoslavije, Popović je bio jedan od retkih srpskih intelektualaca koji je naveo sve faktore iseljenja Srba sa Kosova tokom 70-ih i 80-ih godina prošlog veka, kao što su: nezaposlenost, siromaštvo, prenaseljenost, problem komunikacije između ljudi različitih kultura, religija i jezika. Pred kraj postojanja Jugoslavije, nastojanje Srbije da ukine autonomni status Kosova u okviru Jugoslavije nazvao je neustavnim, kao i pripajanje Kosova Srbiji.

Srđa Popović je srpsku politiku s kraja 80-ih i tokom čitavih 90-ih smatrao štetnom, jer ne samo što je proizvodila probleme u zemljama

u okruženju, nego je stvarala neprijatelje celokupnom srpskom narodu. Štaviše, Popović je Slobodana Miloševića, kreatora ove politike, smatrao najvećom štetočinom po interese Srbije, a zbog toga je kritikovao i same građane Srbije koji su podržavanjem Miloševića jasno naškodili interesima države. Iako je bio oštar kritičar kršenja ljudskih prava kosovskih Albanaca od strane Miloševićevog režima i svestan raspoloženja koje u odnosu na njega vlada na Kosovu, izjavio je da su Albanci u tih deset godina proživeli period istorije od 50 godina i da će oni jednog dana podići spomenik Slobodanu Miloševiću jer im je pomogao da postanu samosvestan, homogenizovan narod čiji su zahtevi internacionalizovani.

Srđa Popović se usprotivio zločinima Miloševićevog režima tokom rata nad kosovskim Albancima, čak je ustao i protiv dva miliona njegovih glasača, koje je nazvao pristalicama ratnih zločina. Prema njegovim rečima, oni koji negiraju zločine koje je Miloševićev režim počinio nad kosovskim Albancima prosto su autistični. Popović je podržao intervenciju NATO-a na Kosovu, ali je smatrao da je zakasnela. Prema njegovim rečima, intervencija NATO-a na Kosovu nije bila u suprotnosti sa međunarodnim pravom i bila je od koristi za srpski narod, kome je bio potreban poraz da bi se osvestio.

Popović je zločine Miloševićevog režima nad Albancima na Kosovu kvalifikovao kao genocid jer, po njegovim rečima, kao što postoje različita ubistva, postoje i različiti genocidi, te je smatrao da je genocid koji je počinio Milošević – a koji se ne može porediti sa holokaustom samo zato što taj genocid nije imao težinu zločina tolikih razmera - ispunjava sve kriterijume sadržane u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. S obzirom na strašne masovne zločine počinjene nad Albancima, razumeo je i revanšizam Albanaca uglavnom protiv srpske manjine na Kosovu u periodu između juna i decembra 1999.

Za zaključak: Srđa Popović je jedan od najvećih patriota koje je Srbija ikada imala, a to se bez sumnje da primetiti kada izjavi: “Ne kažem da je dobro što je Kosovo nezavisno, ali postoji nešto što se zove realnost

i ne treba da se zavaravamo samo zato što nam se ta realnost ne sviđa.” Štaviše, kaže da su oni koji priznaju nezavisno Kosovo poštteni, hrabri i patriotski nastrojeni ljudi. Pre svega, Popovićev patriotizam se očitava u njegovom stavu da je u interesu srpskog naroda da se ne poistovećuje sa Miloševićevom politikom i da ne vuče sa sobom zauvek tu istorijsku hipoteku, a posebno se vidi u njegovom sledećem mišljenju: “Jednog dana kada kažu 'vi Srbi ste ćutali kada su se te stvari dešavale', možete slobodno reći da ima i ljudi koji nisu ćutali, nego su o tome govorili.”

Nakon izdanja Bogdana Bogdanovića, Miloša Minića i sada Srđe Popovića, u okviru projekta “Druga Srbija” obuhvatićemo isečke iz člana i intervju a nekoliko drugih srpskih intelektualaca kojih je, iako u malom broju, ipak bilo, a koji nažalost više nisu živi, kao što su: Bogdan Denič [1929–2016], Ilija Đukić [1930–2002], Ivan Đurić [1947–1997], Lazar Stojanović [1944–2017], Mihajlo Mihajlov [1934–2010], Mirko Kovač [1938–2013], i drugi.

Sve ove intelektualce su inspirisali srpski socijaldemokrate, kao što su Dimitrije Tucović, Kosta Novaković, Dušan Popović, Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović, i drugi koji su tokom 1912. i 1913. godine, kada je Srbija zauzela Kosovo, bili protiv stravičnih zločina koje je srpska država činila nad nevinim albanskim stanovništvom na Kosovu. Primera radi, u jednom Tucovićevom članku, objavljenom u ondašnjim socijalističkim “Radničkim novinama” iz Beograda, on piše: “...mi smo pokušali da izvršimo ubistvo s predumišljajem jedne čitave nacije”. Jedan redakcijski članak ovih novina je tvrdio da je Tucović posedovao informacije o toliko gnusnim zločinima srpskih snaga nad Albancima da nije želeo uopšte da ih objavljuje. Nažalost, takvi zločini su se ponovili krajem Prvog svetskog rata 1918. i 1919. godine, zatim tokom perioda između dva svetska rata, krajem Drugog svetskog rata (1944-1945), pa nakon njega (1946-1966), i na kraju tokom poslednje decenije prošloga veka (1989-1999).

Projekat “Druga Srbija” ima za cilja ne samo da ponudi model jednog intelektualca koji se protivi nepravdi i zločinima počinjenim od strane državnih vlasti na čijem čelu su njegovi “sunarodnici”, bez

obzira na njihova opravdanja, već i da oda počast takvom intelektualcu koji je na ovaj način često rizikovao svoj život, pokazujući neverovatnu hrabrost koja nikako ne sme da prođe bez zasluženog priznanja. Nažalost, ove ličnosti se u srpskom narodu smatraju izdajnicima, njih isključuju iz društva, osuđuju, kleveću i napadaju, dok ih Albanci gledaju s nepoverenjem i zanemaruju.

Nadamo se da će ova publikacija služiti novinarima, političkim analitičarima i onim aktivistima civilnog društva koji se bave albansko-srpskim odnosima; političarima uključenim u pregovore koji za cilj imaju normalizaciju ovih odnosa; studentima, akademikima i široj javnosti, uključujući tu i buduće generacije Kosova, Srbije, Albanije, čitavog Balkana, kao i svima onima u svetu koji su zainteresovani za ovu publikaciju, jer će ona biti pristupačna online i, osim na albanskom i srpskom jeziku, biće objavljena i na engleskom.

Posleratno Kosovo nema nijednu ulicu, trg ili školu koja nosi ime advokata i humaniste Srđe Popovića, iako se on žestoko suprotstavljao državnom teroru Miloševićevog režima početkom 90-ih godina. No, iako je bio prvi i najglasniji srpski intelektualac koji ne samo da se protivio okupaciji Kosova od strane srpskog režima, već je podržao i njegovu nezavisnost, Skupština Kosova ga nije pozvala na ceremoniju proglašenja nezavisnosti 17. februara 2008.

Stoga, neka ova publikacija bude jedno skromno priznanje izvanrednom intelektualcu Srđi Popoviću za njegov ogroman doprinos u zaštiti ljudskih prava kosovskih Albanaca, kao i za napore da se Albanci i Srbi razidu mirno i prijateljskim putem, ali i da zasnuju suživot na toleranciji i međusobnom razumevanju.

Škelzen Gaši

Srđa Popović (1937-2013)

Rođen je u Beogradu 1937. godine. Studirao je pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Angažovan kao advokat za ljudska prava, branio je aktiviste i akademike koji su bili proganjani zbog protivljenja komunističkoj vlasti u Jugoslaviji. U mnogim slučajevima, bio je advokat demonstiranata studenata i profesora 1968. godine u Beogradu, ali i albanskih studenata koji su protestovali 1981. godine u Prištini. Jedan od slogana koji je pratio proteste 1968. bio je "Zidovi, zidovi, nigde nema vrata, zovite mi, zovite Srđu advokata" - što ukazuje da je on već tada bio postao glavni advokat za ljudska prava.

Godine 1976. osuđen je na godinu dana zatvora jer je imao iste stavove kao i njegov klijent, pesnik i disident Dragoljub Ignjatović. Nekoliko nedelja kasnije, na zahtev 106 istaknutih američkih advokata upućenom predsedniku Jugoslavije Josipu Brozu Titu, pušten je iz zatvora, ali mu je godinu dana bilo zabranjeno da se bavi advokaturom. Tokom svoje karijere branio je i ljude sa kojima se nikako nije slagao, tvrdeći da svako ima pravo da iznese svoje stavove i da mu se obezbedi pravično suđenje.

Kada je Slobodan Milošević došao na vlast, među prvima je otvoreno kritikovao njegovu represivnu politiku. Bio je rukovodilac Nezavisne komisije za istraživanje egzodusa Srba sa Kosova, gde je odbacio tvrdnje Vlade Srbije da je odlazak Srba sa Kosova posledica kršenja njihovih prava. Početkom 1990. godine osnovao je nedeljnik 'Vreme', kao odgovor na instrumentalizaciju srpskih medija od strane Miloševićevog režima. Tada je izabran za predsednika Evropskog pokreta u Srbiji.

Godine 1991. preselio se poslom u Sjedinjene Američke Države, delom i zbog političke klime pod Miloševićevom vlašću. Bio je član savetodavnog odbora nekoliko međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava, kao što su Helsinški odbor i Amnesty internešenel. Godine 1993. bio je među potpisnicima peticije upućene američkom predsedniku Bilu Clintonu da interveniše protiv vojnih akcija Srbije u Bosni. Isto

tako, 1999. godine podržao je NATO bombardovanje Srbije kako bi se zaustavilo etničko čišćenje na Kosovu.

Nakon desetak godina boravka u SAD, odlaskom Miloševića sa vlasti, vratio se u Beograd gde je oštro kritikovao vlasti u Srbiji zbog nepreuzimanja odgovornosti za zločine počinjene tokom 90-ih godina. Autor je pet knjiga. Preminuo je 2013. godine u Beogradu.

Isečci iz intervjuua “Ljudi više ne veruju institucijama sistema”, u realizaciji Roksande Ninčić, objavljenog u ‘Borbi’, 25. aprila 1990. u Beogradu:

Glavni cilj nezavisne komisije je da prikuplja podatke i da, kako je rečeno “koliko bude moguće ispituje odgovornost za kršenje svih vrsta prava na Kosovu”. Šta je bilo presudno pri odlučivanju da je takva komisija neophodna i šta ona misli da postigne?

Prvo, kad je reč o Kosovu, uglavnom se barata paušalnim ocenama i to na propagandni način. Činjenice su do sada ostajale u drugom planu, a za svako razumno rešavanje nekog problema nužno je, pre svega, utvrditi u čemu je problem. Recimo, ako hoćete da sprečite iseljavanje morate utvrditi šta mu je uzrok. Sigurno je da je nerealno pripisivati sva iseljavanja isključivo takozvanim pritiscima. Na delu su i mnogi drugi klasični faktori migracija – nezaposlenost, siromaštvo, prenaseljenost, problem komunikacije ljudi koji pripadaju različitim kulturama, verama, jezicima – svi ti dugotrajni neuspesi prethodne politike. I vrlo je teško odmeriti relativni doprinos svakog od tih činilaca. A to kao i da se ne želi. Drugo, zbog prirode sistema u kome smo živeli, ljudi više ne veruju institucijama sistema. Jasno je zašto ne veruju ni sudu ni štampi, ni svojoj inteligenciji,

Na delu su i mnogi drugi klasični faktori migracija – nezaposlenost, siromaštvo, prenaseljenost, problem komunikacije ljudi koji pripadaju različitim kulturama, verama, jezicima – svi ti dugotrajni neuspesi prethodne politike. I vrlo je teško odmeriti relativni doprinos svakog od tih činilaca

stručnjacima, lekarima, istoričarima – zato što su svi oni davno izgubili svoju nezavisnost.

U ciljevima Komisije je zapisano da bi bilo korisnije da vam se ljudi – umesto većitog nadmetanja ko je više propatio – obrate sa svojim konkretnim primerima ugroženosti. Nailazite li na odziv?

Ako izuzmemo okrugli sto UJDI-ja, mi se još nismo obratili javnosti. Imamo nameru da to uradimo, ako treba i oglasom, mada mislimo da je bila dužnost državnih organa da podele anketne listiće iseljenicima, čim je uočen problem, da prikupe neke elementarne podatke, da ljudi bar daju izjave zašto napuštaju Kosovo, da se to naučno obradi.

U čemu vidite najveće greške politike na Kosovu?

Pre svega u refleksnoj reakciji države da kosovski problem reši silom, kako je činjeno od 1981. naovamo – a naročito posle 1988. A zatim, kada je već bilo očigledno da to samo pogoršava situaciju, nije se pokušalo ništa drugo, pametnije, nego se naopako zaključilo – po arogantnoj navici te vlasti – da pošto rezultata nema silu treba pojačati, do upotrebe “svih sredstava”. Drugu veliku grešku vidim u sejanju iluzija da se problem Kosova može rešiti konačno i brzo. Kosovo ima stvarne, raznovrsne i teške probleme, da ne govorimo o zapuštenim i loše lečenim istorijskim ranama, da bi se oni mogli rešiti nekakvom “energičnom akcijom”. Naravno, bilo je izuzetno primamljivo čuti da neko kaže da hoće i može sve to da reši konačno i brzo. Do početnog uspeha nove srpske politike je i došlo kada je počelo da se tvrdi da nerešivo može da se reši, i to odmah. Ali, to je tu politiku kasnije i primoravalo da vuče sve energičnije i lošije poteze koji su samo pogoršavali situaciju. I u tome vidim i njen sadašnji neuspeh i sutrašnji poraz.

Šta je onda pozitivna alternativa slobodnih izbora na Kosovu – s obzirom da očitu blokadu sadašnjih državnih organa?

Najviše što može da se učini sada za Kosovo je da se započne neki politički proces za razliku od ovog policijskog. To znači – da se otkloni imanentna opasnost nasilja. Inače, svima je već jasno da ključ rešenja kosovskih problema i nije na Kosovu, nego u promeni političkih prilika u Srbiji. U Srbiji nije uspostavljena demokratija, mada se o tome mnogo priča. Tu je na vlasti jedna narodnjačka stranka, patrijarhalna i autoritarna, oslonjena na klasične stubove takve vlasti: akademiju, vojsku i crkvu. Reinterpretacija autentičnog srpskog interesa na Kosovu i u Jugoslaviji zato nije moguća. Mi smo u Srbiji nevoljno, kasno i neiskreno proglasili višestranacki sistem u kome deluju samo makete političkih partija.

Osim toga i te nove srpske partije – uz svu važnost koju sebi pridaju, međusobnim isključivanjima iz centralnih odbora, koketiranjem sa robijaškim biografijama, što su mogli naučiti samo od komunista – ne usuđuju se da zauzmu nezavisan stav u tako važnom političkom pitanju kao što je Kosovo. Tobaž se nalaze u nekoj opoziciji, koja se svodi na bezbedno paradiranje jeftinim i zakasnelim antikomunizmom, a podržavaju vladajuću komunističku stranku u lošoj politici na Kosovu, na kojoj ona skoro isključivo pridobija podršku potencijalnih birača. Drugi kao da čekaju da dođu na vlast da pokažu šta stvarno misle, ali kako će doći na vlast kada su neprepoznatljivi od vladajuće stranke? Ne možete dobijati opozicione glasove sa svojim tajnim programom, i to eventualnim.

U Srbiji nije uspostavljena demokratija, mada se o tome mnogo priča. Tu je na vlasti jedna narodnjačka stranka, patrijarhalna i autoritarna, oslonjena na klasične stubove takve vlasti: akademiju, vojsku i crkvu.

Dobro, procenjujete li da Program o Kosovu Skupštine Srbije – koji nije eventualni nego je objavljen u Službenom glasniku – može dati neke efekte?

Program o kojem govorite i koji je javnosti u celini gotovo nepoznat, nastavak je stare politike. On je po duhu i jeziku preteći i zato provokativan. Albancima se preti građanskim ratom koji ne mogu dobiti jer su malobrojni i slabiji (“uporno delovanje stratega albanskog nacionalizma i separatizma na ostvarivanju takvih ciljeva vodi albanski narod u građanski rat koji ne može dobiti, već će samo na savesti imati žrtve, stradanja, dalje zaostajanje sopstvenog naroda i njegovo življenje ispod savremenog civilizacijskog nivoa”). Taj jezik za Albance mora predstavljati poniženje. Svesno govorim o Albancima, a ne kontrarevolucionarima ili teroristima, jer se u tom istom Programu za “veliki broj građana albanske narodnosti” kaže da su “prevareni, izmanipulisani, zavedeni i obmanuti” – valjda zato što su gluplji od drugih. Prema tome, pretnje se odnose i na taj velik broj građana.

Možemo mi da okrenemo i drugi list – kaže se u tom programu. (“Srbija će biti prinuđena da sprovodi drugačije državno pravne i ekonomske mere nego što iskreno želi da ih sprovodi”). Zna se šta može da znači kada se dvojica svađaju pa jedan kaže – nemoj da me teraš da okrenem drugi list. A naročito mi u tom programu zvuči deplasirano pozivanje na pravnu državu, jer ni o kakvoj pravnoj državi ne može da bude reči kad još postoje nelegitimne skupštine u kojima sede nelegitimni predstavnici i donose nelegitimne zakone i programe.

Verujete li da će događaji u Istočnoj Evropi, pa i na severozapadu zemlje, ubrzati obećane slobodne izbore u Srbiji?

A, na to ne računam. Tako bi reagovala neka racionalna politika. Srpska politika – što se često previđa, nije politika, nego se ovde pokušava revolucija. Ona je samu sebe i nazvala antibirokratskom revolucijom. Revolucionarna je jer ne deluje kroz institucije, jer zagovara upotrebu svih sredstava, jer je nesposobna za kompromis (“pobeda ili propast”, jer je oslonjena na slojeve koji su bili van političkog procesa i kojima laska već sama činjenica da se uzimaju za partnere. Vodi se propagandnim sredstvima gde vlada prezir prema činjenicama i konačno funkcioniše

na principu vođe. Retki kritičari srpske politike danas oklevaju i da pomenu ime njenog tvorca, Slobodana Miloševića, već ga samo opisuju. Neću da kažem čak da za taj strah postoji realni povod, ali stvorena je takva atmosfera. Stvorila se politička scenografija spektakla, prirodnih amfiteatara, podignutih glasova, revlucionarne retorike, zastava i fanfara. Ljudi koji misle drugačije u toj atmosferi ćute. Zato mislim da će ta politika ići svojim putem, ne osvrćući se na okruženje, do svoga nužnog kraja. To ne znači da sam pesimista na duži rok. Izbor će biti, tome je nemoguće odupreti se, jer će pobediti normalna ljudska potreba da se bolje živi, ali će se ova politika tome odupirati dokle god bude mogla.

Ovde treba dodati još jednu bitnu stvar – da li iko uočava da ne može da se smatra uspešnom jedna politika koja nam je i u Jugoslaviji i van nje stvorila samo neprijatelje? Za mene je uspešna nacionalna politika ona koja je mome narodu obezbedila razumevanje i podršku.

Hoću samo još nešto da dodam. Iako se to proglašava za albansku nacionalističku manipulaciju u onom Programu. Albanci jesu građani drugog reda u svakodnevnoj komunikaciji. I danas to vidim. Imam četvoro dece u školi i znam da je među decom reč “Šiptar” – uvreda. Šta to slušaju kod svojih kuća? Možda je i ovo uzaludan razgovor, jer revolucionarnu politiku ne zanima šta ko o njoj misli; kao što smo nekada imali komuniste – ljude posebnog kova, sada imamo Srbe – ljude posebnog kova. Niko ih ne razume i svi im rade o glavi, jer kada

Da li iko uočava da ne može da se smatra uspešnom jedna politika koja nam je i u Jugoslaviji i van nje stvorila samo neprijatelje? Za mene je uspešna nacionalna politika ona koja je mome narodu obezbedila razumevanje i podršku.

Albanci jesu građani drugog reda u svakodnevnoj komunikaciji. I danas to vidim. Imam četvoro dece u školi i znam da je među decom reč “Šiptar” – uvreda. Šta to slušaju kod svojih kuća?

bi revolucionara neko razumeo, revolucija bi bila suvišna, bila bi dovoljna pametna politika.

U Programu se kaže i da će se “SUP angažovati na otkrivanju separatističkih punktova, organizatora, vođa, podstrekača” – a rok je 1. juni 1990. godine. Da li biste, s obzirom na Vaše iskustvo, ovo preveli kao mogućnost novog talasa represije?

Posle ovog Programa, najpre su bili pohapšeni omladinci iz omladinskog parlamenta na Kosovu. A kada je o pomenutom roku reč, treba se setiti prave tempirane bombe koju je Dragiša Pavlović za sobom, ostavio – bez obzira šta ko o njemu inače može misliti – naslovom svoje knjige “Olako obećana brzina”. Iz citiranog dela Programa otkriva se i ona svest koja svuda otkriva “pункtove” od Tirane do Njujorka, ta megalomanska provincijalna svest da stalno mislimo da smo u centru sveta, da smo predmet svih mogućih zavera, što je načelno nezdrav način mišljenja. Od kada čitam našu štampu slušam to da nas ili svi mrze ili nam svi zavide i tako 40 godina – kao da ceo svet nema drugog posla nego da se nama bavi.

Možete li sa stručnog stanovišta protumačiti formulaciju iz republičkog Programa o Kosovu koja glasi “državni organi preduzeće sve da na Kosovu funkcioniše pravna država kao garant za sprovođenje usvojene politike?

To je formulacija koja samu sebe negira. Politika je, naime, nešto što se formuliše i sprovodi dnevno, s obzirom na mogućnosti i potrebe života koje su nepredvidive, a pravo formuliše neka univerzalna i apstraktna pravila ponašanja koja, naravno, ne mogu obuhvatiti sve bogatstvo života. Funkcija zakona, pravne države, nije da štiti ovu ili onu politiku. Naprotiv, zakonitost upravo, znači samoograničavajuću obavezu države da primeni zakon, a ne silu, čak i onda i upravo onda kada ona protivreči interesu državne politike. To je ta garancija – mojoj politici

ta stvar ne odgovara, ali ja sam se obavezao da ću progutati tu gorku pilulu jer načelno biram da život bude uvek regulisan pravnim pravilima sadržanim u zakonu, jer sam za vladavinu prava, jer hoću pravnu državu.

Isečci iz intervjua “Ideja suvereniteta je luda”, u realizaciji Jelke Jovanović, objavljenog u ‘Stavu’, 16. novembra 1990. u Novom Sadu:

Čini mi se da mislite i na mogući bojkot izbora od strane Albanaca. Već ste izjavili kao član nezavisne grupe da su “opcije” na Kosovu izoštrene. “Radi se o pretenziji na suverenitet na istoj teritoriji, pri čemu bilo čiji suverenitet znači, ili je percepiran od druge strane, kao apsolutna i nemilosrdna dominacija nad konkurentom”. Šta bojkot izbora Albanaca znači iz takvog ugla posmatrano i kolike su mogućnosti dijaloga legitimnih predstavnika kosovskih naroda?

Reč je o sukobu dve revolucije i legitimnih predstavnika nema, praktično, ni jedna strana. Možda će tu situaciju olakšati izbori. Opasno je da Albanci bojkotuju izbore, jer se tako zaustavlja put institucionalnog rešavanja sukoba. To nije dobro za Albance jer su fizički slabiji. Mislim da nismo svesni mogućnosti višepartijskog parlamenta i potcenjuje se prisustvo čak i nekoliko poslanika u parlamentu. Mi nemamo iskustva šta znači kada neko u parlamentu vikne: “Car je go!”. Ne mislim, naravno, da će kosovsko pitanje biti rešeno onog momenta kada Srbi i Albanci budu imali legitimne predstavnike, ali nesumnjivo će početi da se rešava.

Albanska alternativa nije legalizovana u Srbiji, pa nema ni prava na učešće u trkama za parlament.

U interesu je srpske vlasti da albanska alternativa izađe na izbore, jer i komunisti žive u panici da će sami biti na izborima, ili sa prirodnim saveznicima poput novih komunista ili Roma. Svesni su da će im legit-

imnost na taj način biti osporena i plaše se. Međutim, taj strah nije snaga opozicije i ne treba ga koristiti na način na koji se to čini. Opozicija mora imati svoje razloge “za” izbore, ne gradi se strategija na strahu Socijalističke partije. Kontraproduktivno je mišljenje da sve što nije vlasti dobro, što je loše za vlast, automatski je dobro za opoziciju. Mislim da bi Albanci mogli izaći na izbore kada bi – hteli.

Znači li to da smatrate realnom mogućnost da srpska vlast legalizuje albansku alternativu pre izbora, na vreme da učestvuju u trci za vlast na Kosovu i u Srbiji?

Postoji realno takva mogućnost. Nevolja svih političkih subjekata i partija u Jugoslaviji danas je što svi hoće onog drugog, protivnika, da matiraju jednim potezom, odmah da postignu konačan cilj. Niko ne želi postupno da se približava cilju, već sve ili ništa: ako suparnik ne kapitulira, sledi odbijanje razgovora sa njim. Srpska politika na Kosovu je htela jednim potezom da matira Albance i doživela je poraz. U situaciji kada milion ljudi hoće različite stvari niko nikoga ne može matirati bez – građanskog rata.

—
Srpska politika na Kosovu je htela jednim potezom da matira Albance i doživela je poraz. U situaciji kada milion ljudi hoće različite stvari niko nikoga ne može matirati bez – građanskog rata.

Bili ste na Kosovu, govorite na osnovu snimljenog stanja?

Dogodilo se na Kosovu čudo. Kao kada ugalj pod pritiskom pretvarate u dijamant, tako su i Albanci stekli čvrstoću i kompaktnost dijamanta. Doživeli su pravi nacionalni preporod. Mislim da se jako vara svako ko veruje da je kosovski čvor moguće razmrsiti bez Albanaca i albanske alternative.

Isečci iz intervjuja “Pad u barbarstvo”, u realizaciji Jelene Lovrić, objavljenog u ‘Danasu’, 20. novembra 1990. u Zagrebu:

Bili ste predsjednik nezavisne komisije UJDI-ja za utvrđivanje činjeničnog stanja na Kosovu. Kakav je vaš nalaz?

Da odmah kažem da mi za Kosovo nemamo leka, ali mislim da smo postavili dijagnozu od koje će su ubuduće morati polaziti. Možda ona danas zvuči banalno, ali pre godinu dana, kad smo počinjali, govorilo se samo o pritiscima, o iseljavanju, o poremećajima etničke strukture, o kontrarevoluciji. Naša je dijagnoza da tu istorijski između te dve etničke skupine vlada nešto što se zove modelom dominacije, za razliku od druga dva, teorijski moguća modela: modela koegzistencije i modela asimilacije. To znači da je kroz istoriju na Kosovu uvek jedna etnička grupa dominirala nad drugom. U partijskoj državi su dobile fantastičan instrument opresije, jer ko se u komunizmu dočepao vlasti, taj je drugima mogao da radi šta je hteo. Radi se o pretenziji na suverenitet na istoj teritoriji, pri čemu bilo čiji suverenitet znači, ili je od druge strane percipiran, kao apsolutna i nemilosrdna dominacija nad konkurentom. Za ovih deset godina Albanci su prošli pedeset godina istorije i mislim da će jednog dana dići spomenik Miloševiću jer im je pomogao da se konstituišu u samosvesnu naciju, za koju se čulo širom sveta i čiji su zahtevi internacionalizovani. A, s druge strane, ta politika udaranja glavom u zid ne napušta put kojim je krenula i njihov sukob danas ne može da se poredi s onim od čega je počeo, doveden je u apsolutni ćorsokak kad bez posrednika više nikakav razgovor nije i još dugo neće biti moguć. Srpskom je narodu navučena teška hipoteka jer je bar u

prvom trenutku pristao uz takvu politiku. Mislim da su Albanci u borbi za prevlast u Partiji – jer logika je poslednjih pola veka bila da je onaj ko osvoji partiju pobednik – nadmudrili Srbe. Iako su Srbi, ideologizujući svoj nacionalni interes, u prvom trenutku proglasili albanski nacionalni pokret za kontrarevoluciju, Albanci su prvi osetili da se situacija menja i kad nisu mogli osvojiti Partiju – svi su iz nje izašli. A Srbi su s tom partijom ostali na cedilu, kao neko strašilo, kao čudo evropsko. Ali nadam se da će u toj situaciji u koju su dovedeni kosovskim pitanjem biti samo do 9. decembra.

—

Za ovih deset godina Albanci su prošli pedeset godina istorije i mislim da će jednog dana dići spomenik Miloševiću jer im je pomogao da se konstituišu u samosvesnu naciju, za koju se čulo širom sveta i čiji su zahtevi internacionalizovani.

Kako taj dan izbora vidite na Kosovu?

Prema nekim dosta pouzdanim informacijama koje kolaju po Beogradu došlo je do nekih kontakata između srpske vlasti i albanske alternative gde im je nesto nuđeno – ja ne znam šta – pod uslovom da izađu na izbore. Srpska je vlast u panici od bojkota izbora. Mislim da se toga najviše boji. Bojkot bi za njih – a ja mislim i za druge – bio vrlo loše rešenje jer bi se onda politika stvarno počela valjati ulicom.

Vidite li poslije izbora mogućnost početka nekakvog dijaloga s Albancima i tako rješavanja kosovskog problema?

Čini mi se da je pitanje Kosova i pitanje demokratskog preobražaja Srbije isto pitanje i da uopšte ne može da se rešava jedno pa onda drugo. Zato se čudim srpskim intelektualcima koji traže da se prvo svrši s Kosovom pa bi onda, kao, demokratiju. Pa, kako ćeš demokratiju kad to obaviš

tako kako si mislio da svršiš? S kim ćeš tu demokratiju praviti? S onima koje si tamo pobio?

Iseći iz intervjua “Pošteni izbori nisu unutrašnja stvar”, u realizaciji Zorana Pureševića, objavljenog u ‘Demokratiji’, 24. novembra 1990. u Beogradu:

Kako tumačite značajnu ulogu pisaca u tom procesu?

Prisustvovao sam nekim skupovima u Francuskoj 7, na tzv. “adresi slobode”. Nisam mogao da se otmem utisku da su mnoge emocije koje su tamo ispoljavane, recimo povodom Kosova, bile neiskrene, egzibicionističke, kompenzatorne. Mnogo kasnije pročitao sam kod Časlava Miloša jednu rečenicu koja artikuliše ovaj utisak: “Jer bilo je očevidno”, kaže Časlav Miloš, “da u tim skupnim pokretima u kojima učesnici las-kaju jedni drugima, pesnik sebe izdaje, iz nadmenosti, iz potrebe za priznanjem. Pored dobre pesme ljudi će proći i neće je zapaziti, a daj im ‘temu’ odmah se diže buka i odobravanje”. Naime, u nacionalističkoj ideologiji i Srbin i Albanac su samo delovi kolektivnog bića naroda, zamenljive čestice, “mehuri na struji procesa”, a prema takvim apstrakcijama nije moguće osećati ni iskreno saosećanje, ni autentičan gnev zbog njihovog ugnjetavanja. Miloš tačno kaže da takav stav ne sadrži ni onaj minimum ozbiljnosti bez kojeg je književnost samo papir. Mene čudi taj nedostatak profesionalnog samopoštovanja. Takva književnost kompromituje život koji opisuje nudeći, kako kaže Brodski, konačnost tamo gde bi umetnost ponudila beskonačnost, utehu umesto presude.

Kako ocenjujete ulogu Slobodana Miloševića u ostvarivanju srpskog nacionalnog interesa i međunarodnu poziciju Srbije koja nikad izgleda nije bila gora?

Ne pamtim Srbina koji je toliko naškodio pravim srpskim interesima, koliko je to učinio Slobodan Milošević. On je te interese izjednačio sa interesom svoje političke stranke (komunističke, socijalističke) i svojim ličnim. Srbi su to, bar u jednom trenutku, progutali: setite se samo onog

---

Ne pamtim Srbina koji je toliko naškodio pravim srpskim interesima, koliko je to učinio Slobodan Milošević. On je te interese izjednačio sa interesom svoje političke stranke (komunističke, socijalističke) i svojim ličnim..

ponižavajućeg puzanja pred vođom, slika, pesama, "Slobo-slobodo!", "Narod se pita – Slobu za Tita!". Ceo srpski narod je bio zatečen i nije shvatio šta Milošević radi. Nekima nije to jasno ni danas. A njegova ideja je bila vrlo prosta: on je ocenio da je posle Tita vlast postala "ničija" i da je treba samo pokupiti. Trulost sistema je postala očigledna i on se prvi setio da počne da proziva razna rukovodstva po Jugoslaviji: "Ti si nelegitiman, i ti si nelegitiman". To je bila tzv. "antibirokratska revolucija". Komunisti su bilo preneraženi

što on ljulja čamac u kome i sam sedi. Naravno, da su svi bili nelegitimni! Ali oni nisu mogli da shvate da bi neko sekao granu na kojoj i sam sedi, jer svakako da su i srpski komunisti nelegitimni.

Da li je u srpskom interesu da ih drugi vide kao narod koji nije u stanju da iznedri drugu i drugačiju politiku i druge i drugačije političare?

Svakako da nije. Pristajući da zarad "rešenja" kosovskog pitanja slede i komuniste, makar samo zato da za njih "svrše prljave poslove", kako sam od nekih čuo, Srbi su platili previsoku cenu: prvo, zato što se tim metodama kosovski problem ne može rešiti, i drugo, jer se po tu cenu rešenje i ne isplati. Ako zarad kosovskog problema treba da se zaustave

procesu demokratizacije u Srbiji, da se zauzdava štampa, da se trpi komunistički monopol, onda se albanskom secesionizmu daju moćni argumenti, daje mu se prilika da progovori demokratskom i liberalnom retorikom, da svoju borbu predstavi kao otimanje iz komunističkog zagrljaja Srba, da uspešno internacionalizuje svoje pitanje, da pokrene na akciju sve organizacije za ljudska prava, koja komunistički režimi notorno ugrožavaju itd. Kada se to dogodi Milošević to naziva “antisrpskom zaverom”, poziva na slogu, vezuje ruke opoziciji traži produžetak mandata za svoju komunističku stranku i tako u krug. Bez promene srpskog političkog vrha i same komunističke (socijalističke) partije sa vlasti, Srbi ne mogu ostvariti ni svoje interese, ni uspostaviti normalne odnose sa drugim narodima. Dajući, makar i privremenu, podršku Miloševiću Srbi su sami značajno naškodili svojim nacionalnim interesima.

—

Ako zarad kosovskog problema treba da se zaustave procesi demokratizacije u Srbiji, da se zauzdava štampa, da se trpi komunistički monopol, onda se albanskom secesionizmu daju moćni argumenti, daje mu se prilika da progovori demokratskom i liberalnom retorikom, da svoju borbu predstavi kao otimanje iz komunističkog zagrljaja Srba, da uspešno internacionalizuje svoje pitanje, da pokrene na akciju sve organizacije za ljudska prava, koja komunistički režimi notorno ugrožavaju itd.

Izveštaj Nezavisne Komisije za Kosovo – UJDI, preuzet iz knjige “Kosovski čvor: Drešiti ili seći”, Beograd, 1990, strane: 27-29 i 143-145:

Dodatak

Pošto je Izveštaj Komisije već dobio svoju konačnu formu, događaji su ga pretekli, pa bi se čak moglo reći da je u izvesnom smislu postao i iluzoran.

Naime, posle donošenja Programa za ostvarivanje mira, slobode, ravnopravnosti, demokratije i prosperiteta SAP Kosova (“Službeni list SRS”, br 15/1990), raspuštanja kosovske skupštine, poslaničke ustavne deklaracije, tzv. “kačaničkog ustava” i nacrtu novog ustava Srbije – i najpovršnijem posmatraču je jasno da se radi o dvema pretenzijama na suverenitet na istoj teritoriji, odnosno, rečeno jezikom našeg izveštaja: o pokušaju ustavnopravnog institucionalizovanja dominacije i na jednoj i na drugoj strani.

Rezultat jednog pipavog rada na prikupljanju, obradi i interpretaciji činjenica, Komisiju je doveo do zaključka, koje su događaji nedvosmisleno potvrdili, da nam uloženi trud oko izvođenja tih zaključaka može izgledati za sve praktične potvrde – suvišan.

Sada, kada su karte konačno otvorene, vidi se, ono što je Izveštaj i naslućivao, da je sve što je poslednjim događajima prethodilo bila samo predigra, taktiziranje i propagandni rat kojim je pripremano iznošenje zahteva za suverenitetom, bilo u vidu praktičnog ukidanja autonomije, bilo u vidu konstituisanja kosovske republike.

Naš izveštaj pisan je u doba kada je važenje Ustava SFRJ onemogućavalo otvoreno zalaganje za bilo koju od ovih opcija. Međutim,

onda kada je u Jugoslaviji postalo jasno da nema političke snage, ni interesa glavnih aktera političkog procesa, ni politički dovoljno moćnog subjekta da se obezbedi važenje toga Ustava – Ustav je via facti stavljen van snage i obe strane su otvorile karte.

Time su institucionalni okviri za rešavanje sukoba izgubljeni, pa se čak i u skupštinskim dokumentima (recimo, Program za ostvarivanje mira...) počelo davati na znanje da će se poštovanje “istorijskih prava” na suverenitet na Kosovu, ako treba, obezbeđivati i ratom.

Raspušteni su organi kosovske vlasti, razoružana milicija, zavedena je država po meri srpskih interesa, jednom rečju, Kosovo je od strane Srbije, sa stanovišta formalno još važećeg Ustava SFRJ, anektirano. Izgledalo bi da je time ostvarena institucionalizacija srpske dominacije, kojom se po našem naslućivanju od početka samo i težilo.

Ako je taj čin praktično svršen – postavlja se opravdano pitanje: čemu ovaj Izveštaj? Čvor je presečen, ne može se više rasplitati.

Po našoj oceni, stvari ipak ne stoje tako. “Rešenje” koje je na ovaj način postignuto, ne rešava ništa i tzv. “kosovsko pitanje” ostaće i dalje aktuelno, pa samim tim i potreba njegovog racionalnog sagledavanja. Postignuto “rešenje” donelo je samo ove sporedne efekte koji su i bili glavni motiv za njegovo ovakvo tretiranje i “rešavanje”: delimično i privremeno je zalečen uzdrmani i osporeni legitimitet anahrone komunističke vlasti u Srbiji, koja je redukovala svoj program na rešenje isforsiranog kosovskog problema. Pitanje zajedničkog života Srba, Crnogoraca i Albanaca na Kosovu, naravno, ostaje potpuno otvoreno, čak aktuelnije otvoreno nego ikada.

Uspostavljena dominacija, ovoga puta, ne može biti stabilna, ni dugovečna. Cena kojom je plaćena bila je preskupa. Na strani dominiranog ostale su značajne političke prednosti koje će on iskoristiti da uprkos institucionalizovanoj dominaciji pitanje Kosova drži i dalje otvorenim. Te prednosti se mogu sumirati na sledeći način:

a) albanska strana je dosta uspešno i opravdano postavila i internacionalizovala pitanje povreda ljudskih prava na Kosovu;

b) ona je imala strpljenja da sačeka da srpska strana prva probije ustanovne brane postavljene Ustavom SFRJ (iako to trenutno izgleda beznačajno);

c) ona je uspela da oboji sukob kao sukob između istorijski prevaziđene komunističke vlasti koja se služi šovinističkom retorikom i demokratskih snaga koje se služe liberalnom retorikom, a na taj način ostvarene su i sledeće dve prednosti:

d) “zaleđuju” se demokratski procesi u Srbiji (jer bi oni narušili “slogu” i “jedinstvo”, jer zahtevi za demokratizacijom postaju “nepatriotski”), i

e) prinuđuje se srpska strana na međunarodnu izolaciju i izolacionizam. Ostvareno formalno ustavno rešenje zato ne može staviti tačku na kosovski problem.

Jasno je, međutim, da se rešenje problema ne može tražiti ni u albanskom zahtevu za suverenitetom koji se, za sada, “srpskom rešenju” jedino suprotstavlja. Kod takvog stanja stvari, činjenice i zaključci naše Komisije, ipak, nisu suvišni. Po našem mišljenju bilo kada da se pristupi stvarnom rešavanju kosovskog problema, moraće se poći metodologijom sličnom onoj koju smo upotrebili u Izveštaju: od njezove analize.

***

Način produžetka dijaloga

Jedan od, zadataka koji je bio stavljen pred Komisiju bio je i taj da “predloži način produžetka dijaloga o Kosovu”. Prilikom podnošenja prvog izveštaja Komisije na zajedničkom sastanku Jugoslovenskog foruma za ljudska prava i pravnu sigurnost građana i Udruženja za demokratsku inicijativu o temi “Ljudska prava na Kosovu i u Jugoslaviji”, održanom 9. juna 1990. u Beogradu, Komisija je u šest tačaka stavila svoj predlog o produženju dijaloga.

Tih šest tačaka moglo bi se ukratko rezimirati na sledeći način: prvo, Komisija je predložila da se propagandistički prilaz temi zameni analitičkim; drugo, da se razgovor vodi na univerzalnoj ravni, kakva

je, na primer, ravan zaštite svih političkih manjina; treće, da se u vezi s prethodnim razradi sistem institucionalno razrađenih, operacionalizovanih i sankcionisanih garancija zaštite manjina; četvrto, da se na tim poslovima angažuje u što većoj meri nauka (sociološka, demografska, pravna); peto, da se pokuša obezbediti učešće novoosnovanih stranaka u iznalaženju rešenja, i šesto, da se problem Kosova stavi u perspektivu svih tekućih promena u Jugoslaviji i Evropi (demokratizacija, evropska integracija i sl.).

Iako Komisija ostaje kod svih iznetih predloga, moramo, na žalost, konstatovati da je produžetak dijaloga, danas, samo četiri meseca kasnije, mnogo neizvesniji i udaljeniji. Efekti zapenušane propagande i represivne politike vođene na Kosovu doveli su do dubokog radikalizovanja obe pozicije, do kristalisanja međusobno isključivih zahteva za potpunom vlašću na istoj teritoriji, do apsolutnog uzajamnog nepoverenja.

Stiče se, utisak da je jedna pogrešna politika na Kosovu rešena da u njoj istraje do svog potpunog poraza. Ona, raspolažući silom, ne vidi šta bi dijalogom mogla dobiti. Na pokušaj posredovanja, recimo od strane UJDI-ja ili od strane SIV-a (u oktobru 1990), ta politika je reagovala nervozno i odbojno. Stiče se utisak, da gradeći svoj legitimitet isključivo na eskalaciji kosovskog sukoba, ona ne nalazi nikakav interes u njegovom mirnom, dijaloškom rešavanju. Štaviše, svaki takav pokušaj ona proglašava "nacionalnom izdajom", ako se inicira unutar Republike, odnosno "antisrpskom zaverom", ako je iniciran od spoljnih činilaca.

U takvim okolnostima, teško se može zamisliti bilo kakav "produžetak dijaloga", pored toga što je on jedva i započeo.

Ako je o tome ranije i bilo nekave sumnje, danas je jasno da se dijalog o Kosovu ne može nastaviti, dok se unutar Republike Srbije ne shvati da "srpski nacionalni interes", kako ga definiše, interpretira i zastupa u praksi tekuća srpska politika, predstavlja samo prurušeni interes jedne anahrone stranke koja pokušava da se održi na vlasti u uslovima u kojima je to nemoguće.

Dokle god srpska opozicija ne uvidi da bezrezervna podrška represivnoj politici na Kosovu šteti, pre svega, autentičnim srpskim interesima, ova situacija se neće izmeniti.

Nedemokracija režima koja odatle rezultira postaje onda dodatni argument albanskog secesionizma, koji dalje služi kao novo opravdanje

Dokle god srpska opozicija ne uvidi da bezrezervna podrška represivnoj politici na Kosovu šteti, pre svega, autentičnim srpskim interesima, ova situacija se neće izmeniti. Naime podržavajući ovu politiku, na dugi rok svakako osuđenu na poraz, opozicija, na sopstvenu štetu, drži zaleđenim demokratske procese i pomaže perpetuiranju jednopartijskog monopola, koji bi da ukine.

te represivne politike, koju po istoj logici opozicione stranke dalje slede, itd. Iz ovog začaranog kruga, srpska opozicija, za sada, ne uspeva da nađe izlaz. Obuzeta izbornom psihozom, dakle, kratkoročnim ciljevima, ona ne može da se odrekne ove, na dugu stazu, samoporažavajuće politike.

U srpskom je nacionalnom interesu da se pokuša otvoriti dijalog sa Albancima; da se prizna žalosno stanje ljudskih prava na Kosovu; da se sa Albancima još jednom pokušaju zasnovati odnosi koegzistencije namesto odnosa međusobne dominacije dveju etničkih grupa;

Njen zadatak bi svako bio da reinterpretira srpski interes, pa makar zbog toga od vladajuće stranke bila optužena za nacionalnu izdaju. Jer, jasno je da ne može biti u srpskom nacionalnom interesu da se odlažu procesi demokratizacije; da se širi ksenofobija; da se Srbija izoluje unutar Jugoslavije, unutar Evrope, pa i sveta; da se daju argumenti

secesionističkim aspiracijama ne samo Albanaca, već i drugih naroda u Jugoslaviji; da se razbija federacija koja jedino može okupiti srpski narod u jednu državu.

U srpskom je nacionalnom interesu da se pokuša otvoriti dijalog sa Albancima; da se prizna žalosno stanje ljudskih prava na Kosovu; da se sa Albancima još jednom pokušaju zasnovati odnosi koegzistencije namesto odnosa međusobne dominacije dveju etničkih grupa; da se razdvoji pitanje separatizma i secesionizma od svih ostalih kosovskih problema; da se stvori jedna kredibilna srpska politika, koja bi otvorila mogućnost za artikulisanje razumne pozicije koju bi i ostali morali prepoznati kao takvu.

Drugim rečima, mogućnost "produžetka dijaloga" o Kosovu, danas, isključivo zavisi od sposobnosti srpskog naroda da iznedri takvu opoziciju koja bi bila u stanju da samostalno i odgovorno redefiniše i reinterpreтира autentični, realni i dugoročni srpski nacionalni interes.

Isečci iz intervjua “Përgjegjësinë e kanë intelektualët serbë” (Odgovornost imaju srpski intelektualci), u realizaciji Keljmenda Hapçiu, objavljenog u novinama ‘KOHA’, 2. aprila 1991. u Prištini:

Šta se stvarno desilo u subotu devetog marta i da li je grubost u buntu bila slučajna ili je to izraz problema, poteškoća, nagomilanih nezadovoljstava u vezi sa aktuelnom političkom, ekonomskom i socijalnom situacijom u Srbiji?

Razgovarao sam sa onima u Demokratskoj partiji Srbije i rekao sam im da će njihovo zalaganje izgubiti svaki kredibilitet ako ne kažu ništa o političkim i građanskim pravima Albanaca na Kosovu.

Ključ da bi se razumelo sve to je u onome što se desilo sa izborima u Srbiji. Kada su Srbi u decembru glasali, oni su prolongirali odluku. Nisu im ponuđene nikakve stvarne opcije, već su im pruženi nacionalni programi, u suštini vrlo slični s Miloševićevim programom, razume se, obojeni ovako ili onako. Sve je to bilo nevažno, a na ključnim pitanjima, političke partije se nisu razlikovale između sebe. Razgovarao sam sa onima u Demokratskoj partiji Srbije i

rekao sam im da će njihovo zalaganje izgubiti svaki kredibilitet ako ne kažu ništa o političkim i građanskim pravima Albanaca na Kosovu. Ako jedna partija, koja sebe naziva demokratskom, i sa aspekta poštovanja ljudskih prava i sloboda, diskriminiše ljude prema nacionalnom opredeljenju, onda ne može da se veruje u njeno demokratsko opredeljenje.

U aktuelnoj politici su tokom poslednjih godina Albanci tretirani više kao objekt nego kao politički subjekt. Šta je u stvari determinisao jedan takav stav prema Kosovu, u prvom redu prema Albancima?

Iskreno mislim da je reč o jednom čvoru. To je jedna dugačka spirala koja je krenula pogrešnim pravcem koji se nikad nije menjao. Odnosi između Srba i Albanaca na Kosovu bili su bolji onda kada se tamo ništa nije pokušavalo da radi. Svaki pokušaj da se aktivno deluje na Kosovu samo je pogoršao odnose. Pošto je ova politika u poslednje tri godine Kosovo uzelo za objekt svoga delovanja i pokazala izuzetnu aktivnost, odnosi su, naravno, dovedeni do kritične tačke da se čovek pita da li će se to ikad moći sanirati. Ponekad me pitaju da li su Albanci separatisti. Ne znam da li su bili 1981, ali bilo bi čudo da danas nisu. Da se sve to meni desilo i ja bih rekao "šta ja tražim ovde, što ne bežim odavde, ovde za mene nema života". Polazeći od toga, mislim da je Slobodan Milošević fatalno uništio dugoročne interese Srba, izazvao je vrlo veliku štetu. Ako Kosovo kao teritorija jednog dana bude izgubljena za Srbe, najveću krivicu za to snosiće on, koji se navodno toliko borio za njega. Ali, naravno, nemojmo zanemariti i suprotno. Znam kakvo raspoloženje na Kosovu vlada prema Miloševiću, ali on je učinio izuzetno mnogo na podizanju nacionalne svesti kod Albanaca, za njihovu

---

Ponekad me pitaju da li su Albanci separatisti. Ne znam da li su bili 1981, ali bilo bi čudo da danas nisu. Da se sve to meni desilo i ja bih rekao "šta ja tražim ovde, što ne bežim odavde, ovde za mene nema života". Polazeći od toga, mislim da je Slobodan Milošević fatalno uništio dugoročne interese Srba, izazvao je vrlo veliku štetu. Ako Kosovo kao teritorija jednog dana bude izgubljena za Srbe, najveću krivicu za to snosiće on, koji se navodno toliko borio za njega.

samosvest i homogenizaciju. Albanci su za deset godina prošli put koji drugi narodi prolaze desetinama godina.

Kao srpski intelektualac, kako doživljavate sve to što se dešava na Kosovu i ono što se čini Albancima?

—
E u interesu sprskog naroda da se ne identifikuje sa tako nečim, da ne bi imao zauvek jednu takvu istorijsku hipoteku. To sam rekao i opoziciji koja je ponekad imala običaj da kaže da sam ja srpski izdajnik, a ja sam im govorio da sam ja bolji Srbin od njih. Jednog dana kada budu rekli: “Vi Srbi ste ćutali kada su se desile te stvari”, slobodno možete da kažete da je bilo i onih ljudi koji nisu ćutali, nego su to govorili.

Doživljam vrlo teško. Ceo život sam posvetio zastupanju ljudskih prava, odbrani ljudi od političkog nasilja. Bio bih jako dvoličan da me ne interesuje šta se dešava 300 kilometara od mene, šta se dešava građanima države Srbije. Prema ustavu oni su građani srpske države, ali pripadaju drugoj naciji. Jednom kada sam to isto rekao, jedan Albanac mi je zahvalio, a ja sam mu rekao da za to nema potrebe jer ja ovo ne radim zbog njega, nego u prvom redu zbog svoje savesti, i drugo, pošto je u interesu sprskog naroda da se ne identifikuje sa tako nečim, da ne bi imao zauvek jednu takvu istorijsku hipoteku. To sam rekao i opoziciji koja je ponekad imala običaj da kaže da sam ja srpski izdajnik, a ja sam im govorio da sam ja bolji Srbin od njih. Jednog dana kada budu rekli: “Vi Srbi ste ćutali kada su se

desile te stvari”, slobodno možete da kažete da je bilo i onih ljudi koji nisu ćutali, nego su to govorili.

Šta bi se desilo da se deveti mart dogodio na Kosovu?

Imam svoje mišljenje, ali zašto da ga kažem kada imamo ovde jednog stručnjaka koji zna šta govori. To je funkcioner MUP-a Srbije, koji na stranicama “Borbe” kaže da se tako nešto desilo na Kosovu, demon-

stracije bi se razbile za 15 minuta i sigurno bi bilo na stotine ubijenih. Šokiralo me je zašto policija u odbrani poretka i javnog reda ne bi delovala na isti način, što znači prema svojim pravilima i prema slučaju. Kada je reč o ljudima jedne određene nacionalne pripadnosti postupa se na jedan način, a kada je reč o drugoj nacionalnosti, onda su sva sredstva dopuštena. Takvo otvoreno priznanje diskriminacije nacionalne pripadnosti od strane funkcionera MUP-a užasava. To bi se dogodilo.

Isečci iz intervjuja “Përgjegjës në kërkim intelektualët serbë” (Odgovornost imaju srpski intelektualci), u realizaciji Keljmenda Hapçiu, objavljenog u novinama ‘KOHA’, 10. aprila 1991. u Prištini:

Budući da ste kao inicijator direktno uključeni u Evropski pokret, imate kontakte i sa Evropom. Može li se generalizovati njen odnos prema Jugoslaviji?

—
Ta Evropa duguje Jugoslaviji više nego drugima, jer je podržavala sistem 40 godina i sada je zgrožena njegovim posledicama. Imali su vrlo lični cilj, da Jugoslavija bude stabilna, nije ih bilo briga što je to postignuto teškom političkom represijom, pravili su se da ništa o tome ne znaju, o tome nisu hteli ni da čuju, sa retkim izuzetkom organizacija za ljudska prava.

Mi smo posebno došli na marginu interesa međunarodnog mišljenja, što je prirodno vezano za kraj hladnog rata, kada takozvana nesvrstana pozicija više nikoga ne zanima. Mi više nismo faktor u tim odnosima. Njih sada zanima samo stabilnost Jugoslavije koja ih je oduvek zanimala. Što se tiče te Evrope, imam jednu primedbu koju sam izrazio i u prisustvu visokih gostiju koje smo pozvali na otvaranje našeg Evropskog pokreta. Ta Evropa duguje Jugoslaviji više nego drugima, jer je podržavala sistem 40 godina i sada je zgrožena njegovim posledicama. Imali su vrlo lični cilj, da Jugoslavija bude stabilna, nije ih bilo briga što je to postignuto teškom političkom represijom, pravili su se da ništa o tome

ne znaju, o tome nisu hteli ni da čuju, sa retkim izuzetkom organizacija za ljudska prava. Hteli su da Rusi ne izbiju na Jadran, da ne postavljaju baze. Samo da se ova dva uslova ispune, njima je svejedno kako mi ovde živimo. Poznajem mnoge političke osuđenike kod kojih je to izazvalo veliko nepoverenje u taj svet i mnogo očaja. To su ljudi koji su se u Jugoslaviji borili za evropsko dobro, za parlamentarnu demokratiju, za poštovanje ljudskih prava, nisu uživali nikakvu podršku, a umesto njih je prvi čovek te politike svuda dočekivan raširenih ruku, podržavan i finansiran, onda je donekle dvolično (kada se danas vide rezultati te politike) da nam Evropa govori: 'Pogledajte na šta ličite!'

Isečci iz intervjua “U Jugoslaviji je strašno biti manjina”, u realizaciji Seške Stanojlović, objavljenog u ‘Nedjeljnom Vjesniku’, 26. maja 1994. u Zagrebu:

Sve to objašnjavate osjećajem manjinske ugroženosti?

Geneza razvoja i sukoba na Kosovu nije ništa drugo do stalna borba da se ovlada partijom. Jer, partija je ta koja drži “batinu” u ideologiziranome

Na Kosovu se godinama ta instrumentalizacija nacionalnog pitanja mogla pratiti sa smjenama na vlasti: kada su partiju držali Srbi, stradali su Albanci, a kada je partija bila u rukama Albanaca stradali su Srbi i ostali nealbanci.

društvu, političkoj državi. U ideološkoj instrumentalizaciji nacionalnog pitanja demonstracije su “kontrarevolucija”, a na drugoj strani su “marksisti-lenjinisti”. Na Kosovu se godinama ta instrumentalizacija nacionalnog pitanja mogla pratiti sa smjenama na vlasti: kada su partiju držali Srbi, stradali su Albanci, a kada je partija bila u rukama Albanaca stradali su Srbi i ostali nealbanci. Tu se krije i odgovor na pitanje zašto su sada Srbima u tzv. Krajinu simboli tako važni. Osim što sadašnji simboli hrvatske državnosti kod njih bude

još žive teške uspomene, skidanje petokrake je ukinulo simbol pod kojim su u tim krajevima kao partizanski pobjednici zadugo Srbi bili politički dominantni.

Kako vidite izlaz iz začaranog kruga revanšizma na Kosovu u kojemu su nekoliko posljednjih godina žrtve isključivo Albanci?

Po svim definicijama iz međunarodnih dokumenata Albanci su nacionalna manjina. Kažem to zbog toga što bi po mome mišljenju, u sadašnjim okolnostima visokog stupnja osjetljivosti i tenzija na svim stranama Jugoslavije i u najbližem balkanskom okruženju, Albanci svoj položaj bolje riješili kada bi se za sada ograničili na traženje zaštite kao nacionalne manjine. Na osnovu svih gore spomenutih dokumenata, na to imaju pravo. Ljudska prava Albanaca se sistematski i brutalno krše. Uz to su izloženi takvoj rasističkoj propagandi kakva je nezamisliva u jednoj državi koja za sebe tvrdi da štiti manjine. Albanci su građani Srbije koji su apsolutno diskriminirani. Zato i mislim da bi po Albance najproduktivnije bilo da zaštitu traže kao manjina jer bi u tom slučaju naišli na puno razumijevanje. Inzistirajući na državnosti sijeku granu na kojoj sjede. Što se Srbije tiče, politika prema Albancima u posljednjih nekoliko godina je bila fatalna po nju. Politika je nanela ogromnu štetu srpskom nacionalnom interesu da će, pod tom hipotekom, da se živi još dugo.

Ljudska prava Albanaca se sistematski i brutalno krše. Uz to su izloženi takvoj rasističkoj propagandi kakva je nezamisliva u jednoj državi koja za sebe tvrdi da štiti manjine.

Isečci iz intervjua “I Treći Reich je bio pravna država”, u realizaciji Tatjane Tagirov, objavljenog u novinama ‘Arkzin’, 1994, u Zagrebu:

Gdje je u svemu tome pozicija Kosova?

Albanci su etnički drugačiji od slovenskih naroda kojima su okruženi, govore drugačiji jezik, kulturno su vrlo specifični, pri čemu mislim naročito na njihovu porodicu, na položaj žene u porodici, na tu strašnu demografsku eksploziju koju oni doživljavaju.

Jugoslavija za Albance nikad nije imala sluha, ona uopšte nije pokušala da integriše Albance. Oni su ostavljeni sami sebi, i to je dovelo i do 81. godine, i situacije da će Kosovo jednog dana biti albansko.

Kosovo je večni problem Srbije. Kosovo predstavlja onu vrstu problema koje mnoge države imaju sa nekim svojim jakim manjinama, i to je problem sa kojim može da se živi. Da Srbija nije želela da instrumentalizuje problem Kosova i na njemu raspaljuje srpski nacionalizam, pitanje Kosova se moglo, ne kažem rešiti, ali rešavati. Kosovo je još Jugoslavija pogrešno tretirala. Albanci su etnički drugačiji od slovenskih naroda kojima su okruženi, govore drugačiji jezik, kulturno su vrlo specifični, pri čemu mislim naročito na njihovu porodicu, na položaj žene u porodici, na tu strašnu demografsku eksploziju koju oni doživljavaju. Jugoslavija za Albance nikad nije imala sluha, ona uopšte nije pokušala da integriše Albance. Oni su ostavljeni sami sebi, i to je dovelo i do 81. godine, i situacije da će Kosovo jednog dana biti albansko.

Zašto međunarodna zajednica na Kosovu ništa ne preduzima?

Zato što je to unutrašnja stvar Jugoslavije. Ona može da se pojavi pred međunarodnim forumima jedino kao pitanje ljudskih prava na Kosovu i kao pitanje manjinskih prava albanske manjine u Srbiji. Međunarodna zajednica je vrlo oprezna da ne podstiče secesionizam, da ga ne podržava i ohrabruje, zato što bi to predstavljalo vrlo opasan presedan za neke druge situacije. Međutim, kad se kaže: Albanci su na Kosovu izolovani, ja ipak mislim da Srbi na Kosovu vladaju kamenjem, životom vladaju Albanci organizujući život potpuno van svih struktura. Nad njima postoji policijski teror, ali njihovim životom ne upravljaju Srbi. Oni sami upravljaju sobom već sad.

—

Kad se kaže: Albanci su na Kosovu izolovani, ja ipak mislim da Srbi na Kosovu vladaju kamenjem, životom vladaju Albanci organizujući život potpuno van svih struktura. Nad njima postoji policijski teror, ali njihovim životom ne upravljaju Srbi. Oni sami upravljaju sobom već sad.

Isečci iz intervjua “Srpski spas zove se Haag”, u realizaciji Darka Vukorepe, objavljenog u ‘Feral tribune’, 19. aprila 1999. u Splitu:

Kako Vi gledate na aktualne NATO-ove napade na SRJ? Podsjetimo se, Vi ste iz rodnoga Beograda otišli 1991. godine, kao žestoki protivnik Miloševićeva režima. Danas ste stanovnik New Yorka...

Ja mislim da je NATO ušao u tu intervenciju takoreći nevoljno. Po mome mišljenju, on svoje motive i političke i vojne ciljeve nalazi u hodu, tako da sada sve to skupa ne izgleda dobro, ali mislim da će NATO, kako se situacija bude dalje razvijala, sve jasnije i jasnije vidjeti kojim putem treba ići.

Kažete da je NATO ili Zapad predvođen SAD-om u intervenciju protiv Jugoslavije krenuo nevoljno. No neki je razlog ipak trebao biti presudan za početak napada. Što je po Vašem mišljenju prelilo čašu, intenziviranje genocida nad kosovskim Albancima ili nešto drugo?

Mislim da oni nisu shvatili da se Milošević bori za svoj život, i da će, naravno, biti spreman da žrtvuje, kao što je uvijek na to bio spreman, i živote, tuđe naravno, i infrastrukturu Srbije, kao i dugoročnu budućnost naroda samo da ostane na vlasti. Jer ako siđe s vlasti, morat će se brinuti i za svoj biološki život.

Šta se, po Vašem mišljenju, zapravo krije iza ove intervencije Zapada – briga za kosovske Albance, nakana da se Miloševića napokon svrgne s vlasti... ili su pak u igri interesi koji se ponajprije tiču samoga Zapada?

Da vam kažem nešto, a ja sam ovdje već osam godina: Zapadu je Milošević, nakon svega što je radio u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, postao jednostavno – nepodnošljiv. Više se nije moglo tolerirati. Ovo što se sada događa, Zapad radi zato što to nije učinio kada je to bilo potrebno. A to je bilo potrebno, po mome mišljenju, kada je postalo jasno šta se radi u Vukovaru ili kada je počela opsada Sarajeva ili kad se dogodila Srebrenica. Bilo je milijun povoda... Oni su se neprestano nadali da Miloševića mogu primiriti i s njim postići nekakve sporazume, da mu mogu ponešto progledati kroz prste, a da će on zauzvrat biti taj “faktor stabilnosti” u regiji, kako su to govorili srpski mediji. Sada se međutim pokazalo da su to bile čiste iluzije, da Milošević ima prirodu zvijeri, koja mora stalno ulaziti u nove konflikte i krize, i time sebi davati na važnosti, nudeći se kao nezaobilazni sugovornik i bitan politički faktor. To je Zapadu jednostavno dodijalo.

Neki Vaši kolege tvrde da se ovom intervencijom narušava suverenitet SRJ na temelju međunarodnog prava. Šta Vi o tome mislite?

Ja se s time ne slažem, jer mislim da se Jugoslavija još nalazi u stanju raspada. Novu Jugoslaviju nisu priznale ni zemlje članice EU-a ni SAD, ona nije ni članica Ujedinjenih naroda. Potvrđeno je isto

—

Zapadu je Milošević, nakon svega što je radio u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, postao jednostavno – nepodnošljiv. Više se nije moglo tolerirati. Ovo što se sada događa, Zapad radi zato što to nije učinio kada je to bilo potrebno. A to je bilo potrebno, po mome mišljenju, kada je postalo jasno šta se radi u Vukovaru ili kada je počela opsada Sarajeva ili kad se dogodila Srebrenica. Bilo je milijun povoda...

—

Milošević ima prirodu zvijeri, koja mora stalno ulaziti u nove konflikte i krize, i time sebi davati na važnosti, nudeći se kao nezaobilazni sugovornik i bitan politički faktor. To je Zapadu jednostavno dodijalo.

tako da nema kontinuiteta između bivše i sadašnje Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore... U takvim okolnostima ne može uopće biti riječi o punom suverenitetu te tvorevine. Stoga držim da ova intervencija nije suprotna međunarodnome pravu.

Kako će se po Vašem mišljenju raspleti tzv. kosovska kriza?

Teško je to reći, zato što je NATO-ova intervencija tek u procesu samodefiniranja. Smatram da je velika pogreška učinjena kada su

██████████
Smatram da je velika pogreška učinjena kada su zapadne zemlje propustile osuditi “JNA” i Miloševića za ono za što su oni doista krivi, a to je – genocid. I to genocid u povratku – nakon genocida izvršenog u Bosni, oni sada vrše novi genocid na Kosovu. Ovdje u Americi ta riječ se teško izdvaja i upotrebljava jer židovska zajednica želi, kako da kažem, sačuvati monopol na tu kvalifikaciju govoreći da se ne radi o genocidu jer da je pravi genocid izvršen nad njima, što je besmisleno.

zapadne zemlje propustile osuditi “JNA” i Miloševića za ono za što su oni doista krivi, a to je – genocid. I to genocid u povratku – nakon genocida izvršenog u Bosni, oni sada vrše novi genocid na Kosovu. Ovdje u Americi ta riječ se teško izdvaja i upotrebljava jer židovska zajednica želi, kako da kažem, sačuvati monopol na tu kvalifikaciju govoreći da se ne radi o genocidu jer da je pravi genocid izvršen nad njima, što je besmisleno. Kao što ima raznih ubojstava, tako ima i raznih genocida. Sigurno je da genocid koji vrši Milošević – koji se ne može usporediti s holokaustom samo zato što on nema dovoljno snage za zločin onakvog obujma – zadovoljava sve one kriterije koji postoje u Konvenciji o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida iz 1951. koju su potpisale i SAD i Jugoslavija.

Kakav je Vaš stav prema bombardiranju, to jest prema “odgojnim mjerama” koje trenutačno prema SRJ primjenjuje SAD?

Ja sam od početka shvatio da će odmah nastati takva situacija koja će zahtijevati neminovno slanje NATO-ovih kopnenih snaga i apsolutno sam siguran da će kopnene snage biti i upućene u Jugoslaviju.

Samo na Kosovo ili na područje cijele SRJ?

Mislim da će kopnene snage biti upućene samo na područje Kosova, da će NATO zaposjesti cijelu pokrajinu i, zapravo, izuzeti je iz jurisdikcije Jugoslavije. Možda ne i formalno, dajući Kosovu odmah nezavisnost, ali smatram da će Kosovo u svakom slučaju doći pod protektorat Zapada tako da srpska vlast na tome području neće imati apsolutno nikakve ovlasti. Politički je bilo jako teško pred svjetskom i zapadnom javnošću

kao cilj postaviti slanje kopnenih snaga na Kosovo, upravo zbog toga što je Zapad

vrlo dugo štedio Miloševića i pokušavao od svoje javnosti sakriti njegovo pravo lice. Ali sada, da bi objasnili javnosti zašto poduzimaju to što poduzimaju, oni su pokazali pravu sliku Slobodana Miloševića i pravu sliku svega onoga što

se na ovim prostorima događalo; na taj su način učinili nemogućim i nepotrebnim svako dalje pregovaranje s Miloševićem. Svi su shvatili da se rješenje mora nametnuti silom. Ja sam bio zapanjen brzinom kojom je ovdašnja, američka javnost to shvatila, premda je, istina, dugo bilo prikrivano upravo zato što Zapad nije htio intervenirati. Ovdje je objavljeno mnoštvo emisija i članaka o Miloševiću i njegovu režimu, i onome što je on učinio na prostoru bivše Jugoslavije: nedvosmisleno je proglašen glavnim krivcem za raspad Jugoslavije, za rat u Hrvatskoj i genocid u Bosni. Pokazano je pod kakvim su terorom živjeli Albanci, pokazane su posljednje srpske akcije, kojima je počinjen genocid nad albanskim stanovništvom i milijun ljudi istjerano preko granice... To je potpuno izmijenilo stav javnosti ovdje u Americi, tako da mislim da

—
Zapad vrlo dugo štedio Miloševića i pokušavao od svoje javnosti sakriti njegovo pravo lice.

više nema govora o povratku u Rambouillet i na njegove dokumente. Sada sve to otpada.

Mislite li da je sada glavni cilj rušenje Miloševića s vlasti, možda čak i njegova fizička likvidacija?

██████████
Pokazano je pod kakvim su terorom živjeli Albanci, pokazane su posljednje srpske akcije, kojima je počinjen genocid nad albanskim stanovništvom i milijun ljudi istjerano preko granice...

Prije nekoliko dana u New York Timesu pojavio se članak koji je napisao Caspar Weinberger, bivši ministar obrane predsjednika Reagana, u kojemu on definira pobjedu NATO-a time da se Miloševića odvede u Haag. No, mislim da su američka administracija i javnost još daleko od toga, ali sam potpuno siguran da će im, ako to ne učine sada, Milošević i u budućnosti dati povoda da ponovno razmisle o toj soluciji.

Recite mi kako osobno, intimno, doživljavate bombardiranje grada u kojemu ste živjeli i u kojemu vjerojatno i danas imate rodbinu, prijatelje...

Naravno da sve to vrlo emotivno doživljavam, teško mi je gledati kako padaju bombe na grad u kojemu sam rođen. No, ja sam tu vrlo ambivalentan. Premda, nije ni meni lako reći "neka ih bombardiraju". Tamo imam rodbinu, stan, vikendicu... No, s druge strane mislim da je za budućnost srpskog naroda i Srbije dobro ovo što se događa. Oni su se našli na slijepom kolosijeku, ta je politika kao neki autobus koji već deset godina bez kočnica juri nizbrdo, i bilo je jasno da jednog trenutka mora udariti u neki zid.

Kako objašnjavate najnoviju homogenizaciju Srba? Svi su, naime, kao što je to točno u nedavnom intervjuu CNN-u rekao Arkan, postali, bez

imalo zadržke, "Slobodan Milošević". I njegovi dojučerašnji više ili manje žestoki kritičari stali su na branik SRJ i Miloševićeva režima...

To je dosta lako objasniti. Prvo, da je Zapad postavio kao svoj cilj odvođenje Miloševića u Haag, mislim da bi situacija bila sasvim drukčija. To što ljudi protestiraju, posve je normalno: nitko neće reći "u pravu ste, samo vi mene bombardirajte". Međutim, tu je posrijedi i nešto drugo – što mislim da se nije dovoljno shvatilo – a to je da je jedan veliki broj ljudi, pogotovo onih koji su sudjelovali u protestima 1996/1997. naprosto očajan, i to ne toliko zbog samog čina bombardiranja koliko zbog shvaćanja da su šanse Srbije da poslije ovoga uđe u Europu – minimalne. Oni su očajni zato što vide da će Milošević iskoristiti ovo protuzapadno raspoloženje da ovjekovječi svoju vladavinu. I mnogi ljudi koji sudjeluju u ovim protestima protiv bombardiranja, to čine zapravo zato što shvaćaju da je Zapad od Srbije digao ruke.

Teško mi je gledati kako padaju bombe na grad u kojemu sam rođen. No, ja sam tu vrlo ambivalentan. Premda, nije ni meni lako reći "neka ih bombardiraju". Tamo imam rodbinu, stan, vikendicu... No, s druge strane mislim da je za budućnost srpskog naroda i Srbije dobro ovo što se događa.

Hoće li, po Vašem mišljenju, Zapad, kada sruši Miloševića i njegov režim, ipak ulagati svoj kapital u Srbiju kako bi time smanjio ruski utjecaj na tim prostorima?

Kada bi Milošević i kompanija bili odvedeni u Haag, mislim da bi se situacija u Srbiji izmijenila za 180 stupnjeva. Odjedanput biste čuli mnoge kako govore da se dogodilo nešto povoljno, i nešto što može preokrenuti historiju toga naroda, i završiti ovaj strašan historijski pad koji su doživjeli. Mislim da bi Zapad onda imao sluha da im pomogne, ali uvjet za to je rušenje Miloševićeva režima.

Držite li izvjesnim da bi Zapad uskoro ipak mogao i formalno podignuti haašku optužnicu protiv Miloševića?

Mislim da za to postoje velike šanse. On je u posljednjih desetak dana toliko detaljno opisan da tu više nema nikakvih iluzija o tome tko je i kakav taj čovjek.

Kako će se, po Vašem mišljenju, sada odnosno u bliskoj budućnosti, Zapad ponašati prema Tuđmanu i njegovu režimu? Hoće li ga, možda, znatno jače pritisnuti?

Znate što, Tuđman i Milošević su, po mojem mišljenju, od početka bili kao spojene posude. Znam da ta teza možda nije popularna u Hrvatskoj, ali meni se čini da su se njih dvojica čak sporazumjela i oko toga da će i "malo da ratuju". Za mene je naravno, i dalje glavni krivac Milošević, jer je unio tu logiku u cijelu priču. Ovo je apsolutno za cijelu tu regiju kraj jedne epohe.

Kada smo razgovarali prošle godine u svibnju, kazali ste kako predviđate da će suđenje Dinku Šakiću biti "više politički negoli pravosudni ispit". Pratite li suđenje, i što vam se čini, odavde iz New Yorka, kako teče proces?

Slušajte, stvarno ne znam što se događa na tom suđenju. Vrlo malo pratim, ovdje nema nikakvih informacija o tome, a ja, od hrvatskih novina, katkad pročitam samo Feral i ništa drugo.

Šakić se nekoliko puta smijao na iskaze svjedoka, prilično se bahato ponaša...

Naravno, on očito osjeća, nekako, da je tu kao kod kuće.

Kako tumačite nakanu Srbije da se pripoji uniji Rusije i Bjelorusije?

To su takve gluposti da to, mislim, ne treba ni komentirati. Sve je to kazalište koje oni stalno igraju, to su neke Šešeljeve ideje. Niti Rusiji treba Milošević...

Kako procjenjujete sadašnju stvarnu moć, Rusije, može li se vojno umiješati u “kosovsku krizu”?

Rusija ima vrlo dugoročne i vrlo ozbiljne zajedničke interese s Amerikancima. Davanje verbalne podrške Miloševiću samo je predstava za domaću publiku, oni nemaju nikakve ozbiljne namjere da se miješaju u ovaj sukob.

Prošle godine ste kazali da biste prihvatili poziv da u Haagu branite Miloševića? Mislite i dalje, nakon Kosova, isto?

To se kod mene ne mijenja, ja bih Miloševića branio ako bi on pristao da linija njegove obrane bude kako on nije jedini krivac, kako odgovornost dijeli s mnogim drugima u Srbiji. Jer jedan čovjek stvarno ne može napraviti sve ovo što je on napravio.

Ja bih Miloševića branio ako bi on pristao da linija njegove obrane bude kako on nije jedini krivac, kako odgovornost dijeli s mnogim drugima u Srbiji. Jer jedan čovjek stvarno ne može napraviti sve ovo što je on napravio.

Isečci iz intervjua “U kaosu će profitirati Šešelj”, u realizaciji Igora Vukića, objavljenog u ‘Novom listu’, 9. augusta 1999. u Zagrebu:

Jesu li NATO-ovi zračni udari imali smisla?

Ja sam pacifist i protiv sam svakog nasilja. No ipak mislim da se intervencija morala dogoditi. I došla je vrlo kasno. Javno sam rekao da je to trebalo učiniti posle Vukovara ili najkasnije, kad je počela agresija na BiH. Postalo je jasno da se Milošević drukčije ne može zaustaviti. Da se to dogodilo, bile bi sprečene mnoge žrtve, i intervencija bi pomogla i srpskom narodu. Naime, ne bi bili počinjeni mnogi zločini zbog kojih su na zlu glasu i Srbi kao nacija.

Ja sam pacifist i protiv sam svakog nasilja. No ipak mislim da se intervencija morala dogoditi. I došla je vrlo kasno. Javno sam rekao da je to trebalo učiniti posle Vukovara ili najkasnije, kad je počela agresija na BiH. Postalo je jasno da se Milošević drukčije ne može zaustaviti. Da se to dogodilo, bile bi sprečene mnoge žrtve, i intervencija bi pomogla i srpskom narodu. Naime, ne bi bili počinjeni mnogi zločini zbog kojih su na zlu glasu i Srbi kao nacija. Vojni je poraz bio potreban srpskom narodu i iz psiholoških razloga, da shvati kako je cela ta politika bila pogrešna. Kao da je celi narod na jednom raskršću krenuo pogrešnim pravcem i tonuo sve dublje i dublje u katastrofu. Kosovo je izgubljeno, ali ne zbog intervencije, već je izgubljeno davno, pre deset i više godina.

Prije početka bombardiranja mnogi su očekivali da će Milošević ipak ustuknuti pred realnom prijetnjom, ili da će pristati na neki sporazum nakon prvih udara...

Od početka sam govorio da će pustiti da bude bombardovan. Ciljeve je ostvarivao silom ili pretnjom sile i kad bi uzmaknuo pred jačom silom, uništio bi u Srbiji celi svoj kredibilitet. Vrlo često su kritikovali našu opoziciju zbog slabosti, ali Milošević ju je, kao i celi narod, stavio pred težak izbor, pred dilemu koja glasi: ostavite me na vlasti ili ćete imati građanski rat. Mnogo ljudi je glasalo za njega, jer su shvatali da neće sići s vlasti mirnim putem. Kad bi definitivno izgubio na nekim izborima, on bi silom zadržao vlast. Ako bi se podignule demonstracije on bi tukao, pucao po njima... Davno je to dao na znanje, još 1988., 1989... On i Mirjana Marković su govorili da je ta vlast osvojena puškom, pa će se puškom i braniti. Ne čudim se ljudima koji su smatrali da je sve bolje od građanskog rata.

Ipak, sada se u Srbiji podigao dosta širok val antimiloševićevskih demonstracija. Kako ocjenjujete njihov domet?

Moji prijatelji znaju mi ovih dana reći - "on je gotov". Ja odgovaram: "Kako zamišljaš taj trenutak kad on silazi s vlasti? Zar će Milošević izaći pred TV kamere i reći "evo moje ostavke"...". To je nezamislivo. Od početka sam bio uveren da on može otići samo u kaos i taj kaos je sada na pomolu. Jedina alternativa je da ga skinu ljudi iz njegove vlastite okoline, u šta sumnjam. I oni znaju da baš njemu duguju svoj opstanak

—
Vojni je poraz bio potreban srpskom narodu i iz psiholoških razloga, da shvati kako je cela ta politika bila pogrešna. Kao da je celi narod na jednom raskršću krenuo pogrešnim pravcem i tonuo sve dublje i dublje u katastrofu. Kosovo je izgubljeno, ali ne zbog intervencije, već je izgubljeno davno, pre deset i više godina.

na vlasti. Korumpirao ih je raznim lopovskim poslovima i znaju da bi njegovim odlaskom i oni došli na red. Oko 20 posto ljudi u državi direktno finansijski zavisi o vladajućem aparatu i već je to značajna podrška režimu. Paranoidni Milošević pobrinuo se i da u vojsci budu ljudi koji su mu verno odani. Ipak, nikad ne znate. Na dvorovima uvek ima zavera i intriga. Počnu li ulični nemiri većih razmera, bojim se da će sve biti kao u Albaniji pre nekoliko godina: haos, raspad svih institucija. Buknuće pobuna izazvana bedom, hladnoćom, očajem i gnevom ljudi... Razbijaće se trgovine, otimati ko šta stigne. Totalni raspad. Opozicija to neće moći kontrolisati i tu, na žalost, šansu ima jedino Šešelji!

Kako ocenjujete stanje na Kosovu?

Sada je tamo očito loša situacija. Međunarodni predstavnici još nemaju snage suzbiti revanšizam, koji na neki način razumem, jer su prema

---

Sada je tamo očito loša situacija. Međunarodni predstavnici još nemaju snage suzbiti revanšizam, koji na neki način razumem, jer su prema Albancima napravljeni strašni, masovni zločini.

Albancima napravljeni strašni, masovni zločini. Bojim se da se NATO akcija ne kompromituje, jer će biti lako u Srbiji i Rusiji, na osnovu izveštaja o ubistvima Srba, stvoriti raspoloženje da je NATO na strani Albanaca, da se nije radilo o humanitarnoj intervenciji, već o ratu za albansku stvar. Upraviteljima na Kosovu i dalje je potrebna pomoć ili izgleda kao da su zapadni političari izgubili interes, nakon što je postignut glavni cilj. Nema više slave, tek težak i mučan rad na smirivanju stanja i organizovanju života.

Na domaćoj sceni to više niko ne prati. Kad je završio Drugi svetski rat imao sam osam godina. Sve to sa OVK mi nekako liči na dolazak partizana. Došla je narodnooslobodilačka vojska koja traži priznanje za svoje žrtve, ne želi razvoj političkog života, želi se naplatiti. To nikad nije dobro. Ratnička klasa želi izgurati umerenije političare, jer su i sami svesni da

ko zna pucati ne mora znati dobro upravljati društvom. Političari poput Vetona Surroija sigurno će biti favoriti Zapada, samo, čini mi se da će on, kao i građanska opozicija u Srbiji, morati prilično čekati svoje vreme. Sada je sve još crno belo, primitivno, pojednostavljeno za suptilniju politiku. U ovakvim osvetničkim danima za takve staložene ljude nema mesta.

Kad je završio Drugi svetski rat imao sam osam godina. Sve to sa OVK mi nekako liči na dolazak partizana. Došla je narodnooslobodilačka vojska koja traži priznanje za svoje žrtve, ne želi razvoj političkog života, želi se naplatiti.

Isečci iz intervjua “Od nacionalne euforije nije ostalo ništa”, u realizaciji Zorana Pureševića, objavljenog u leto 2000. u Beogradu:

Mislite da je Milošević tada mogao da prođe bez ikakvih posledica?

Potpuno. Kakav Hag, kakve optužnice. Ništa. On je bio garant mira na Balkanu. Oni su shvatili kakvog sad smisla ima da isteruju neku pravdu kad mogu sad da ga upotrebe, da im bude zahvalan što je tako jeftino prošao, a da im vrši posao, pošto je on tamo najveća sila, da preko njega stabilizuju situaciju. Milošević je svakog svog partnera na kraju izigrao. Tako je izigrao i Amerikance. Prihvatio je amnestiju koju su mu dali, a za uzvrat nije hteo da im da ništa. Ono što mu nudiš stavi u džep, a to što ti je obećao, to zaboravi. I kada je krenuo na Kosovu da se bori protiv terorizma koji je sam stvorio policijskom strahovladom koja je vladala 10 godina i kad su mu oni kazali: “Čekaj bre, lakše malo!”, on im je odgovorio: “Ovo je unutrašnja stvar i nemojte da mi pričate ništa.” Oni su se osetili prevarenim. “Pa dobro, a ono što smo se dogovorili?” - “To nema veze”. - “A je l' tako?” Onda je usledio onaj Rambuje, zatim je usledilo bombardovanje i onda je, naterao ljude da konačno interвениšu lično protiv njega, da mu gađaju spavaću sobu. On je uvukao nas u tu priču.

Svojevremeno (1990.) bili ste član nezavisne komisije UJDI, zajedno sa Dejanom Jančom i Tanjom Petovar, koja je uradila jedno ozbiljno istraživanje u vezi Kosova i javnosti prezentirala svoj Izveštaj. U njemu ste se založili za jedan drukčiji, racionalan pristup problemu Kosova i predložili istinski dijalog za rešavanje ovog problema. Izveštaj je objavljen i kao knjiga “Kosovski čvor: drešiti ili seći?”

Prošle godine kosovski problem je “presečen”. Cena toga je ogromno i još neprekinuto stradanje ljudi i faktički gubljenje te teritorije iz sastava Srbije. Da li bi komentarisali “presecanje” kosovskog čvora?

Sve je počelo na Kosovu. Kosovo je bio jedan problem srpske države koji je bio vrlo ozbiljan. Neću da ponavljam ono o čemu smo pričali u onom izveštaju nezavisne komisije – još 1990. godine ali između ta dva naroda tradicionalno nikada nije bilo došlo ni do asimilacije ni do koegzistencije, nego je uvek vladao taj model dominacije. Jedna grupa dominira nad drugom grupom. Pa se izmene neke okolnosti pa ona druga grupa dominira nad onom prvom. Iz mnogih razloga od kojih je verovatno najvažniji njihov jezik i položaj albanske žene u albanskom društvu Albanci se nikad nisu integrisali ni u Srbiju ni u Jugoslaviju. Oni su živeli kao strano telo u Jugoslaviji i cela Jugoslavija ih je smatrala za građane drugog reda. Niko ne može da me uveri u suprotno. S prezirom se govorilo “Šiptar”, onako kako američki rasisti govore, na primer, “niger”, osoba niže vrste. Tako da je Kosovo bila jedna rana celog društva, i jugoslovenskog i srpskog. Ali bila je rana s kojom je moglo da se živi. Milošević je iskoristio, kad se na Kosovu ustalasala situacija, da demagoški, propagandno iskoristi tu Kosovsku priču, da angažuje srpski nacionalizam koji je trebao da mu da onu društvenu podršku za ratnu avanturu za koju se on inače iz svojih ličnih i vlastoljubivih razloga spremao.

Albanci se nikad nisu integrisali ni u Srbiju ni u Jugoslaviju. Oni su živeli kao strano telo u Jugoslaviji i cela Jugoslavija ih je smatrala za građane drugog reda. Niko ne može da me uveri u suprotno. S prezirom se govorilo “Šiptar”, onako kako američki rasisti govore, na primer, “niger”, osoba niže vrste.

U tome su ga podržali i inteligencija, SANU, SPC?

Da. I njegova je situacija, u tom trenutku, to je zanimljivo, bila prilično teška i on je dosta vešto odigrao. Šaputao je ovim komunistima kojih je bilo u armiji: “ Nacionalisti su samo saputnici. Njih ćemo posle da se oslobodimo, nema veze, vi ste moji. Njih ćemo samo da upotrebimo.” A nacionalistima je šaputao: “Pa treba nam vojska, ja s njima moram da pričam ovu komunističku priču, inače ne bih mogao da ih upotrebim. Posle ćemo mi to lako, samo da nam oni svrše poslove”. I tako je on upotrebio i jedne i druge. Više od njegove veštine, mene

---

Duzimanje autonomnog statusa Kosovu bilo protivustavno tada po važećem Ustavu SFRJ. I on je bio prvi u Jugoslaviji koji je pogazio Ustav SFRJ, kad je anektirao Kosovo

i danas zapanjuje lakovernost i jednih i drugih. Bilo je, ipak, sve jasno ako niste bili zaslepljeni ideološki. Nacionaliste je zadovoljio kada je anektirao Kosovo. Ja to zovem aneksijom, zato što je oduzimanje autonomnog statusa Kosovu bilo protivustavno tada po važećem Ustavu SFRJ. I on je bio prvi u Jugoslaviji koji je pogazio Ustav SFRJ, kad je anektirao Kosovo, a da ne govorimo kad je doneo Ustav iz 1990. Opet vidimo da je Milošević bio glavni razbijač Jugoslavije. Komuniste u JNA je

zadovoljio pričom da se na Kosovu bori protiv “kontrarevolucije”, da se Hrvatskoj odupire da spreči secesiju, to jest da je njegov program socijalistička Jugoslavija. To je Armiji odlično odgovaralo, to je bilo na liniji njene indoktrinacije: Tito, socijalizam, Jugoslavija. Nacionaliste je zadovoljio time što Albance ne samo što je razvlastio i oduzeo im autonomiju, nego ih je i svesno ponižavao. Na žalost, to je nacionalistima vraćalo čast i dostojanstvo. Tamo je zavedena jedna policijska država koja je bila apsolutno ravna jednoj neprijateljskoj okupaciji. To znači da je svaki Albanac bio slobodna lovina. Svako je mogao biti uhapšen, svako je mogao biti tučen, a svako je mogao biti i ubijen. Ljudi su zaboravili da je još devedesete u februaru mesecu, Milošević ubio 28 ljudi na tim mirnim demonstracijama na Kosovu i niko se u Srbiji, ukl-

jučujući i opoziciju, nije ni okrenuo na to. Dopalo im se da se nad nekim sila. Albanci su jedan narod koji ima jednu veliku unutrašnju koheziju, jer je to jedno u mnogome plemensko društvo, a pod tim pritiskom su otvrdnuli kao dijamant. Milošević ih je spojio u jedno biće.

Čime im je, dugoročno, pomogao...

Milošević je najzaslužniji za rađanje nacionalne svesti Albanaca na Kosovu (u tako kratkom vremenu i u tako masovnom obliku) da bi mogli da prežive taj teror. Napravili su to svoje alternativno društvo i nisu hteli nikako da mu daju povoda da upotrebi protiv njih silu jer su znali da je to sila pred kojom su oni nemoćni. Tu bi hteo nešto da pomenem što mislim da bi bilo zanimljivo u ovome trenutku da se ljudi podsete, a to je da je Milošević Albancima pretio ratom još '90. godine, još tada upotrebljava se reč rat. ("... čak se i u skupštinskim dokumentima počelo davati na znanje da će se poštovanje 'istorijskih prava' na suverenitet na Kosovu, ako treba, obezbedjivati i ratom, Program za ostvarivanje mira, vidi "Kosovski čvor – drešiti ili seći", str. 28 – prim. red. On je, dakle, Albancima još 90. godine dao do znanja da ako ne prihvate status koji im je on namenio da je za njih jedina alternativa rat. Taj njegov teror na Kosovu je postao nedržljiv i generacije koje ne znaju ni za šta drugo, koje su odrasle u tom periodu, jednog su trenutka shvatile da ta Rugovina, gandijevska politika ne vodi ničemu, da to može trajati večno. A naročito su bili razočarani što Dejtonskim sporazumom nisu bili obuhvaćeni, što nije bio obuhvaćen njihov problem, što nije rešen taj njihov problem, što se oni nalaze pod protektoratom, pod okupacijom srpske policije. I onda su počeli, kao svi mladi ljudi koji se nađu u takvoj situaciji, da shvataju da toj sili jedino možeš silom da se odupreš. Terorizam se nigde i nikada ne pojavljuje bez razloga i koliko god da je terorizam jedna pojava koju svi osuđuju, i ja je osuđujem, ona uvek ukazuje na postojanje nekog ozbiljnog problema koji se politički nerešava tako da ljudi postaju spremni da se bore za rešenje i silom, rizikujući tuđe, ali i svoje sopstvene živote.

I iza svakog terorizma vi možete uvek da nađete neku jako pogrešnu politiku i veliku frustraciju koju ta politika izaziva.

Kako ste Vi videli reakciju režima na porast nasilja?

—
Otpor koji je OVK pružao njih je potpuno iznenadio. Jer ceo narod je bio doveden na ivicu očajanja. To se nije moglo ni dobiti, to je bilo kao Vijetnam. Ne možete ga vi nikad, ma koliko da je onaj vojno slabiji, ako je njegovo okruženje prijateljsko i podržava ga, satrti.

Ova borba protiv terorizma, kako je Milošević nju zamislio, nije bila nikakva borba protiv terorizma, nego je bila jedna kaznena ekspedicija, koja je trebala da čitav jedan narod nauči pameti, da ga obeshrabri da za sledećih 20 godine ne sme da pisne. A to znači: “Nećemo da jurimo teroriste, jurićemo njihove jatake, jurićemo njihove komšije, jurićemo njihove porodice, palićemo kuće. Ima da ih naučimo pameti”. To se tako zove, to je bila jedna kaznena ekspedicija koja treba čitav jedan narod da nauči pameti. Otpor koji je OVK pružao njih je potpuno iznenadio. Jer ceo narod je bio doveden na ivicu

očajanja. To se nije moglo ni dobiti, to je bilo kao Vijetnam. Ne možete ga vi nikad, ma koliko da je onaj vojno slabiji, ako je njegovo okruženje prijateljsko i podržava ga, satrti.

Na šta je Milošević odgovorio još jačom represijom.

Karakter i temperament Miloševića je da kad naiđe na teškoće ne razmisli o promeni svoje strategije nego nastavi da eskalira u onoj grešci koju je već jedanput napravio. Pa, pogledajte, nije mu valjao Vlasi koga su Albanci doživljavali kao kolaboracionistu, dobio je Rugovu, nije mogao sa Rugovom da razgovara, dobio je Tačija, napao je Tačija, dobio je NATO... glavom kroz SVE ZIDOVE. To je samoubilačka politika. Takav je bio i pokušaj da sve Albance izbaci silom iz Jugoslavije,

da ih jednostavno protera preko granice. To je bilo nešto nad čime se svet zgranu. Da li možda možete da zamislite šta bi bilo da rumunska država odluči da svoje Mađare izbacila iz Rumunije silom? Da Mađarska odluči da svoje Slovake izbacila iz Mađarske? Oni su posle pričali kako taj egzodus Albanaca je prouzrokovalo bombardovanje, a vi imate izjavu Šešeljevu i Miloševićevu, datu još za vreme Rambujea, kad su im pretili bombardovanjem: ...Pa mi ćemo onda sve te Albance da izbacimo napolje“. Postoje izjave, Milošević je to izjavio nekom od ovih stranih predstavnika. Šešelji, pošto je luđi, izjavio je to, tako da su svi mediji u Srbiji zabeležili tu njegovu izjavu. Prema tome, oni su doneli odluku pre ikakvog bombardovanja, da će oni da se oslobode Albanaca na način na koji se Tuđman oslobodio Srba. Možda čak i misleći ako je prošlo Tuđmanu, kad može on tamo, možemo i mi ovde.

Režimski mediji su to predstavljali kao bežanje Albanaca od bombardovanja NATO?

To je bilo toliko brutalno, i to pred kamerama svih svetskih televizija. Ja sam gledao te slike, tog naroda koji izlazi, kako mu onaj milicioner oduzima pasoš, i baca u jednu veliku plastičnu kesu, da ne može više nikad da se vrati, da ne može nikad da dokaže da je uopšte tu bio. Prema tome, ta neka priča kako su oni bežali od bombardovanja, pa se našli u Makedoniji i Albaniji je stvarno smešna, oni su bežali ispred srpske policije.

Što je verovatno njihovu frustraciju dovelo do usijanja...

Posle svega toga, kako su Albanci prošli sa Srbima, mogu da kažem da oni imaju opšte razumevanje kad kažu nikad više pod Srbima nećemo živeti. I nikakva rezolucija 1244 tu ne pomaže, jer čitav jedan narod, posle toga iskustva koje je tu imao, neće pristati da bude pod “zaštitom“ srpske države. I svi se prave ljudi, uključujući i međunarodnu zajednicu, uključujući, naravno, srpski establišment, uključujući opoziciju, da to ne razumeju. A to je svima jasno: Kosovo je izgubljeno. Izgubljeno je

na isti način na koji je izgubljena Krajina, na isti način na koji su Srbi izgubili rat u Bosni.

Koji su drugi, civilizacijski mehanizmi zaštite manjine jednog naroda od njegove matice?

Srbi su istorijski kao narod imali jedan veliki problem, a to je što su teritorijalno razbacani po jednom velikom prostoru i žive izmešani sa dru-

—
I nikakva rezolucija 1244 tu ne pomaže, jer čitav jedan narod, posle toga iskustva koje je tu imao, neće pristati da bude pod “zaštitom” srpske države. I svi se prave ljudi, uključujući i međunarodnu zajednicu, uključujući, naravno, srpski establišment, uključujući opoziciju, da to ne razumeju. A to je svima jasno: Kosovo je izgubljeno.

gim narodima na mnogim teritorijama na kojima su manjina. To je bilo tako u Slavoniji, to je u velikim delovima Bosne, to je u Krajini, to je na Kosovu. Kad imate jedan takav problem i ako hoćete da pomognete tim delovima svog naroda koji živi daleko od matice, okružen drugim narodima, vi onda morate da imate jednu finu diplomatsku politiku. Vi onda često morate i da popustite čak i pred nepravičnim zahtevima i nepravičnim uslovljavanjima i morate da tražite saveznike u svetu koji će vam pomoći da tu svoju manjinu tamo zaštitite; da imate prijatelje. Pa da ti naši prijatelji onda imaju razumevanja za nazs i koriste svoj uticaj da nam pomognu, da i oni utiču na njih. Jer srpska politika je umnogome uvek tako izgledala. Onda se

pojavi Milošević, čovek nasilnog temperamenta koji je kazao: “Ma šta, mi ćemo to sve silom da ostvarimo! I ne treba nam niko. Mi ćemo to protiv celog sveta ako treba, makar i silom da ostvarimo.” Rezultat je, naravno, bio porazan, Srbi su morali da beže iz Krajine, iz delova Bosne, iz Slavonije, sa Kosova... Njihov “zaštitnik” ih je unesrećio.

Sa nesagledivim posledicama...

To je bila katastrofa za te Srbe koji su živeli kao manjina na tim teritorijama i njima je život upropašćen. I sve te izbeglice s Kosova, iz Krajine, iz Bosne, iz Slavonije, svi to danas znaju. Oni su mu naravno prvog trenutka poverovali, da kako je on neka sila koja će da obezbedi njima sve što treba, jer ima vojsku, ali taj problem nije mogao tako da se reši. Jer nema te vojske koja može da čuva te Srbe u Krajini od njihovih komšija. Nema toga koji na Kosovu može sad te Srbe da čuva.

Zločini koje je počinio ovaj režim su tako dobro dokumentovani u raznim publikovanim izveštajima organizacija za ljudska prava, u novinskim reportažama, televizijskim emisijama, knjigama, da je njihovo poricanje delovalo prosto autistično, gotovo detinjasto.

Paralelno sa njima, tokom trajanja bombardovanja, u Njujorku je aktivna bila i diplomatska misija Jugoslavije. Kako je izgledalo njihovo delovanje?

Pa, ista stvar, s tim što se od njih to i očekuje, pa se oni doživljavaju pre kao cinični. U svakom slučaju, čak i sa stanovišta ovog režima bilo je bolje da se uopšte nisu pojavljivali, delovali su kontraproduktivno. Recimo, ministar spoljnih poslova poriče da su Albanci isterivani sa Kosova, tvrdi da su bežali pred bombardovanjem. Televizija posle toga danima pokazuje desetine hiljada ljudi koji prelaze granicu, a na granici se vide milicioneri koji im oduzimaju isprave i bacaju ih u crne plastične kese za đubre, kako nikada ne bi mogli da se vrate ili dokažu svoje prebivalište i državljanstvo. Onda novinari citiraju izjave Miloševića i Šešelja, date pre bombardovanja, u kojima prete da će u slučaju napada NATO-a

—
Zločini koje je počinio ovaj režim su tako dobro dokumentovani u raznim publikovanim izveštajima organizacija za ljudska prava, u novinskim reportažama, televizijskim emisijama, knjigama, da je njihovo poricanje delovalo prosto autistično, gotovo detinjasto.

proterati sve Albance preko granice. Ta srpska diplomatija izgledala je ili autistično ili cinično, ponekada i jedno i drugo.

Transkript govora održanog na jednoj promociji knjige, koju je organizovao Peščanik u Pančevu, Srbija, 1. marta 2008:

Kada je Milošević zaveo policijsku državu na Kosovu - to je bila policijska država - gde ste gotovo nekažnjeno Albanci mogli i ubiti, gde su oni, da bi preživeli, morali da organizuju jedno paralelno društvo. Srpska opozicija se nikada nije tome ni rečju usprotivila. I meni je to palo na pamet kad sam slušao, kako vi kažete, Koštunicu dr. Vojislava u Ujedinjenim nacijama, kad je on pokušavao da objasni da današnja Srbija je demokratska Srbija, to nije Miloševićeva Srbija, ja sam pomislio kad bih ja bio Albanac, morao bih da konstatujem da ne vidim nikakvu razliku u odnosu Miloševića prema Albancima i u

odnosu srpske opozicije. Koštunica je Miloševiću bio opozicija zato što je Milošević navodno bio neki komunist - on je najmanje bio komunist - a u oblasti nacionalne politike, u oblasti te ratne politike, on je vrlo često čak bio radikalniji od Miloševića. I sada kad ga slušaju Albanci, oni ne mogu da prihvate da je ono što je došlo posle Miloševića u odnosu na njih, u odnosu na politiku prema njima, u bilo kom pogledu drugačije. Ali po mom mišljenju, albansko stanovništvo je vodilo oslobodilački rat, izašlo je iz jednog kolonijalnog položaja, branilo se od jedne rasističke

—
Ali po mom mišljenju, albansko stanovništvo je vodilo oslobodilački rat, izašlo je iz jednog kolonijalnog položaja, branilo se od jedne rasističke politike, doživelo je užasne žrtve, koje su nesamerljive sa onom osvetom koju ja ne pravdam.

politike, doživelo je užasne žrtve, koje su nesamerljive sa onom osvetom koju ja ne pravdam.

Lider opozicije, Boško Obradović:

- Prijatelju, dosta je bilo!

(Prekida se govor)

Isečak iz članka “Šta ste tražili, to ste dobili”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 24. jula 2008. u Beogradu:

Proveli smo dosta vremena u ‘nadi’ da će Kosovo ostati u granicama Srbije. Sada kada znamo da neće ostati, ‘nadamo se’ da će se Evropska unija predomisliti. Međutim, ako se ni to ne dogodi, ‘nadamo se’ da će se to svakako na neki način dogoditi u budućnosti.

“Lažne dileme oko ‘lažne države’”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 26. jula 2008. u Beogradu:

Neprirodna i neprincipijelna (dakle, lažna) koalicija između DS-a i DSS-a je pukla, jer u Vladi nema jedinstva oko procesa pridruživanja EU (prema Tadiću), odnosno oko Kosova (prema Koštunici).

Problem je, naravno, nastao još onda kada je stvarana ta Vlada i kada su ove razlike prikrivene nejasnim i dvosmislenim formulacijama “zajedničkih principa” i floskulom “i Evropa i Kosovo”. Diplomate to zovu “papering over the differences” (premošćivanje razlika dvosmislicima). Partneri su se tobož složili, ali uz ono što se zove “mentalna rezerva”, to jest spremnost da u datom trenutku protumače taj nejasni koalicioni “sporazum” na način na koji im odgovara. Dakle, od početka tu nije bilo nikakvog sporazuma, jer nije postojala iskrena saglasnost volja. Sporazum je bio simuliran.

Tehnički, nejasnoća se jednostavno sastojala u tome što su kao ravnopravni proklamovani principi koji su protivrečni, a izbeglo se da se kaže kakva je hijerarhija tih principa. Drugim rečima, nije predviđeno šta da se radi ako se pokaže da je neophodno jednom od ta dva principa dati prednost. Prećutano je šta će se desiti ako bude nemoguće u datim objektivnim okolnostima zadovoljiti oba principa istovremeno, to jest kome će se principu dati prednost. Da li je u tom slučaju važnija “borba za Kosovo” ili pridruživanje EU? Da bi uopšte sastavili Vladu, i DS i DSS morali su da prikriju svoje prave stavove o tome, ali to je moglo biti samo privremeno, dok ta pitanja ne dođu na red kao uslov praktičnih političkih odluka. Sporazum je bio lažan, a lažna je bila i na njemu zasnovana Vlada. Obe strane su nas svesno obmanjivale. To se

u Srbiji zove “politika“, umetnost neodgovornog laganja. Zato je Vlada, naravno, morala pasti na prvoj važnoj odluci.

I sada kada je taj balon pukao, izgleda da ćemo na sledećim izborima moći da raspravljamo i odlučujemo BEZ LAŽI.

Nažalost, to nije slučaj. Iz oportunitizma, demagogije, političkih kalkulacija i kukavičluka, ovaj sukob će se, ipak, ponovo odvijati na pozadini jedne kolosalne laži i neodgovornih obmana građana – i od strane DSS-a i od strane DS-a (pa i svih ostalih partija).

Laž je, naravno, da je moguća neka “borba za Kosovo“. To jest, kako se uopšte može čak i zamisliti da će “mere akcionog plana“ dovesti do kopernikanskog obrta, u kome bi sve države koje su Kosovo priznale “priznati svoju zabludu, grešku i greh prema nama“ i tu odluku – poništiti? Takođe je sasvim jasno da Kosovo može biti međunarodno priznata nezavisna država i uprkos vetu Rusije na njen prijem u UN. Pa, i mi smo bili država onda kada nismo bili članica UN. Niko se ne usuđuje da prizna ono najvažnije, što zna svaki čovek na ulici: Kosovo više nikada neće biti u sastavu Srbije.

Kosovo je nezavisna država i ne postoji nikakva, ni teorijska mogućnost da se tu išta može izmeniti. Izražavanje nezadovoljstva, protesta, emocija, žaljenja, neslaganja, odbijanje priznavanja te države – sve je to očekivano, prirodno, neizbežno, legitimno i irelevantno za postojanje te države. Svima je jasno da je taj čin realno neopoziv. Niko se, međutim, ne usuđuje da tu realnost prizna javno, a kako je politika umetnost MOGUĆEG, očigledno je da “borba za Kosovo“ nije nikakva politika; da je to ono što građani i javnost i birači vide kao “ludilo“, kako je u javnosti već dijagnostikovano. DSS, SRS i SPS ponovo proglašavaju pravilo: patriotski je biti lud.

Ali, još gore, i to ludilo je simulirano. Jer niko ne može biti TOLIKO lud. To simulirano ludilo pre svega ima za cilj da nas udalji od evropskih integracija. To je pravi cilj DSS-a, SRS-a i SPS-a.

—————
Kosovo je nezavisna država i ne postoji nikakva, ni teorijska mogućnost da se tu išta može izmeniti.

Očigledno je da “borba za Kosovo” nije nikakva politika; da je to ono što građani i javnost i birači vide kao “ludilo”, kako je u javnosti već dijagnostikivano. DSS, SRS i SPS ponovo proglašavaju pravilo: patriotski je biti lud.

U stvari, onim političarima, strankama i građanima koji prvi budu skupili hrabrosti da otvoreno kažu da je car go, da je Kosovo nezavisno i da je “borba za Kosovo” ili ludilo ili demagogija, trebalo bi svi da priznamo, ne samo poštenje i hrabrost, već i pravi patriotizam.

DRŽAVA opravdano i danas nosimo. Za Kosovo se trebalo boriti, sa Albancima je trebalo pregovarati onda – osamdesetih i devedesetih. To niko nije činio.

Kod ostalih stranaka, pre svih DS-a, to simulirano ludilo je samo jedna demagogija, koja se ustručava da prizna očiglednu istinu, jer se boji da je ta istina toliko neprijatna, da zbog nje građani na izborima mogu kazniti glasonošu. Ta demagogija, čini se, potcenjuje javnost, građane i birače. Oni tu istinu već znaju, pa je ona promašena i kao demagogija. I zato ta demagogija, pre svega, ima represivan karakter: proevropske stranke i građani se zastrašuju da će biti optuženi za izdaju, ako tu istinu otvoreno iskažu.

U stvari, onim političarima, strankama i građanima koji prvi budu skupili hrabrosti da otvoreno kažu da je car go, da je Kosovo nezavisno i da je “borba za Kosovo” ili ludilo ili demagogija, trebalo bi svi da priznamo ne samo poštenje i hrabrost, već i pravi patriotizam. Državna strategija zasnovana na ovako kolosalnim lažima može pretrpeti samo još jedan skupi i dugoročni poraz.

Nema nikakve nade za Srbiju dok ostane ukopana u poricanje moralne i političke hipoteke devedesetih koju KAO

Isecci iz članka “Šta se dešava”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 11. septembra 2008. u Beogradu:

Kosovo ili Evropa

Nacionalisti su precenili “uspeh” ostvaren uklanjnjem Đinđića. U atmosferi šoka, resignacije i apatije, koja je obuzela Srbiju nakon atentata, nova vlada počela je sistematski da poništava efekte Đinđićevih reformi, institucionalno i kadrovski. Međutim, to nije bilo dovoljno. Osnovna prepreka za potpunu rehabilitaciju starog režima i njegove ideologije ostala je, ipak, ona jedino preostala, ali najvažnija tekovina Đinđićeve vladavine – proevropska vizija budućnosti Srbije. Tu viziju su njegovi protivnici morali uništiti da bi potpuno poništili Đinđićev politički testament.

Precenivši svoju snagu pomislili su da to mogu da učine tako što će Srbiju staviti pred dilemu: Kosovo ili Evropa. Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, Koštunica je pomislio da je došao taj trenutak, da je kosovska trauma dovoljna da se osigura konačni poraz Đinđićevog državnog koncepta i svih proevropskih snaga – i raspisao je izbore. On se tada nadao da će pred ovom dilemom bučnim javnim kletvama, zaklinjanjima i miloševićevskim mitinzima zastrašena Demokratska stranka još jednom pristati da ga sledi, odričući se i od te poslednje tekovine Đinđićeve vladavine.

Bila je to pogrešna računica. Evropska vizija suviše je uhvatila korena u srpskoj javnosti. To je ostala jedina pozitivna i sadržajna poruka na političkoj sceni. Prazna i nerealna obećanja o vaspostavljanju srpske vlasti na Kosovu ličila su na podgrevanje poznatih iluzija, zagovaranje samoizolacije, samodestruktivno inaćenje sa celim svetom i poznati miloševićevski autizam sa takođe poznatim posledicama. Ceo sadržaj te

poruke stajao je u ciglo tri, očigledno neistinite, i do besvesti ponavljane reči: “Kosovo je Srbija”.

Nasuprot tome sloganu, proevropska opcija nudila je perspektivu stranih ulaganja, smanjenja nezaposlenosti, pristupa evropskim fondovima, političke rehabilitacije Srbije, povratka političkom razumu i vaspostavljanja elementarnog samopoštovanja.

Isečci iz intervjuja “Srpska anomalija”, u realizaciji programa ‘Peščanik’ na Radiju B92, 24. januara 2009. u Beogradu:

Srđa Popović: Boris Tadić je na predsedničkim izborima ponavljao: ‘I jedno i drugo: i Evropa i Kosovo’. U redu, ali šta ako se ova dva sukobe, šta bi bilo prioritet? To je nešto što nam on neće reći. Pošto je i [Vojislav] Koštunica rekao: ‘I jedno i drugo: i Evropa i Kosovo’, pretpostavljalo se da će Tadić dati prednost Evropi. Ali onda nam je [Vuk] Jeremić rekao: ‘Ne treba nam Evropa, ako moramo da priznamo Kosovo’. Koštunica je bio isti. Rešili su ga se kao političkog rivala i preuzeli celu njegovu politiku.

Svetlana Lukić: Jeremić je rekao da postoji politički kontinuitet između ove i prethodne vlasti.

Srđa Popović:Možemo otići korak dalje. Posle pada [Slobodana] Miloševića, Koštunica je takođe govorio o kontinuitetu. Dakle, kontinuitet datira još od 90-ih godina. [Ivica] Dačić je postao potpredsednik vlade. Takođe, vratili su se [Zoran] Lilić i [Petar] Škundrić. To je pravi kontinuitet. Vidite da je Tomislav Nikolić postao potencijalni koalicioni partner. Potpuni kontinuitet.=-

***

Usvojen je ustav koji nam zabranjuje da zauvek priznamo Kosovo, a posle njega je usledio čitav niz rezolucija o Kosovu. Za sve to Koštunica je obezbedio saradnju Tadića. Tadić je bio učesnik u svemu tome. Ti potezi su osmišljeni tako da se stvore barijere našem ulasku u EU, da ne uđemo u NATO, da se NIS (Naftna industrija Srbije) pokloni Rusiji, a onda da se sve to predstavi kao objektivni razlozi zašto ništa ne može da se

Priznajte Kosovo odmah, jer ga nikada nećete dobiti, a i da ga dobijete, ne biste znali šta ćete sa njim. Vi to dobro znate.' 'Ali to je Ustav, mi ne možemo.' 'Pa, promenite Ustav!' 'Ali mi smo usvojili rezolucije.' Donesite nove rezolucije i Rusi vam više neće trebati – sigurno ćete ići pravo u Evropsku uniju, za koju se svi slažemo da je jedini izlaz.

uradi. Hteli bismo u EU, ali ne možemo, jer ovo su prepreke. A ustvari ih mi stvaramo.

Poznajem mali broj poslanika. Nekima od njih sam rekao da ne razumem zašto niko od njih nije voljan da ustane i kaže: 'Hoćete da znate kako da se izučete iz ove situacije? Vidite ona vrata tamo? Sve što treba da uradite je da prođete kroz njih i izvući ćete se. Zar ne vidite ona vrata tamo? Priznajte Kosovo odmah, jer ga nikada nećete dobiti, a i da ga dobijete, ne biste znali šta ćete sa njim. Vi to dobro znate.' 'Ali to je Ustav, mi ne možemo.' 'Pa, promenite Ustav!' 'Ali mi smo usvojili rezolucije.' Donesite nove rezolucije i Rusi vam više neće trebati – sigurno ćete ići pravo u Evropsku uniju, za koju se svi slažemo da je jedini izlaz. Naravno,

možete da glumite da ne znate, ali barem ćemo znati da se pretvarate – i doći će dan kada ćemo vas pitati zašto ste uzalud potrošili sve te godine kada ste mogli da izađete na ta vrata. Čini se da je stvoren psihološki pritisak da se ljudi koji sve ovo dobro razumeju ne usude da to kažu, radije se ponašaju kao idioti.

Svi čekaju presudu Međunarodnog suda pravde, iako nam to ne može vratiti Kosovo. Kosovo je izgubljeno 1990. godine, kada je neko mislio da može na silu da uspostavi vlast nad dva miliona ljudi koji uopšte nemaju želju da isti vlada njima. Da se takvo nešto sutra ponovo desi, imali biste trajni ustanak koji bi trajao sve dok i poslednji Albanac ne ostane živ. Sve se to dobro razume: da sva istorija i sve laži, sve diplomatske pobede Jeremića, nisu ništa drugo nego spektakl, neka vrsta opravdanja koja se nudi ljudima koji su verovali u Đinđićevu koncepciju, pretvaranje da se nalazimo pred novim objektivnim preprekama. U stvarnosti, glavna prepreka je to što mi to ne želimo. Zašto to ne želimo?

Jer nismo izgubili nadu da će nam Rusija pomoći da ostvarimo Veliku Srbiju. To je fantazija koja još uvek porobljava njihovu maštu. Osim toga, sa Rusijom smo povezani mnogim važnim vezama, od kojih je jedna da su naši ratni zločinci tamo pronašli utočište kao izbeglice, druga je da tamo živi Miloševićeva porodica, a treća je da se tamo nalazi naš novac.

Svi čekaju presudu Međunarodnog suda pravde, iako nam to ne može vratiti Kosovo. Kosovo je izgubljeno 1990. godine, kada je neko mislio da može na silu da uspostavi vlast nad dva miliona ljudi koji uopšte nemaju želju da isti vlada njima. Da se takvo nešto sutra ponovo desi, imali biste trajni ustanak koji bi trajao sve dok i poslednji Albanac ne ostane živ.

Isečci iz članka “Milošević, nemotivisano zlo”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 11. marta 2009. u Beogradu:

Čak i veliko finale, u kojem su SAD konačno povele koaliciju u vojnu intervenciju kako bi sprečile genocid na Kosovu, ne može se razumeti drugačije nego kao Miloševićovo “delanje”. Ričard Holbruk je posvedočio da je prilikom poslednjeg susreta upitao Miloševića: “Da li ste svesni šta sada sledi?”, na šta je Milošević hladnokrvno odgovorio: “Da, vi ćete nas bombardovati.”¹

Teško da se preduzimanje akcije na Kosovu može podvesti pod “delovanje” Stejt departmenta; pre će biti da je Stejt department sam sebe saterao u čošak prejakom retorikom u Rambujeu i pretnjama za koje se nadao da nikad neće morati da ispuni.² Miloševićeva nepopustljivost u trenutku kada je bio suočen sa bombardovanjem, kao i njegova tvrdoglavost tokom bombardovanja, predstavljali su potpuno iznenađenje za Stejt department.

Čak i u samoj završnici, Stejt department nije shvatio da Milošević ne mari mnogo za patnje “sopstvenog naroda” niti za razaranje “svoje rođene zemlje” ili izolaciju Jugoslavije, te da je oberučke prihvatio novu priliku da “mirnog i običnog čoveka pretvori u agresivnog kriminalca”. U jednom od Miloševićevih sudova u Valjevu, predsednik Klinton je “osuđen (u odsustvu) za ratne zločine”. Koliko god to izgledalo nadrealno, korišćenje sudnice za promociju Miloševićevih političkih ciljeva savršeno je odgovaralo njegovom tvrdoglavom karakteru.

1 Richard Holbrooke, *To End a war*, New York: Random House 1998.

2 Peter J. Boyer, ‘General Clark’s battles’, *The New Yorker*, 17 November 2003.

Milošević je u početku profitirao od antizapadnog osećanja izazvanog bombardovanjem Srbije, kao i od očajanja građana koje je bombardovanje gurnulo u siromaštvo. Izolacija koja je usledila, bez obzira na kratko trajanje, omogućila mu je da poravna račune sa prozapadnom "petom kolonom" i "izdajnicima" iz redova opozicije, a da pri tom ne mora da brine o finesama ljudskih prava i demokratskim standardima. Milošević nije mnogo mario za gubitak Kosova.

Isečci iz debate “Suočavanje sa prošlošću”, u realizaciji radio emisije ‘Peščanik’, 29. maja 2009. u Beogradu:

Srđa Popović: Reći da je moguće boriti se za Kosovo je jednostavno obmanjivanje nacije. Ne želim da kažem da je dobro što je Kosovo

nezavisno, da je dobro što smo ga izgubili. Ali postoji jedna takva stvar kao što je realnost i ne treba da pokušavamo da se zavaravamo samo zato što nam se ta realnost ne sviđa. Ideja da se pitanje Kosova prepusti Međunarodnom sudu pravde je, u stvari, osmišljena da ga ukloni sa aktuelnog političkog dnevnog reda. Vlast je toga itekako svesna, zna da je ovaj problem najbolje rešiti, kako je rekao Boris Tadić, pravnim putem. Međutim, to je samo smokvin list, jer imamo onog ministra Jeremića koji kaže da kada bi sud presudio protiv nas, mi ne bismo priznali njegovu presudu. Zašto smo se onda obratili tom sudu? Jasno je da nemamo

Reći da je moguće boriti se za Kosovo je jednostavno obmanjivanje nacije. Ne želim da kažem da je dobro što je Kosovo nezavisno, da je dobro što smo ga izgubili. Ali postoji jedna takva stvar kao što je realnost i ne treba da pokušavamo da se zavaravamo samo zato što nam se ta realnost ne sviđa

velika očekivanja od toga, samo želimo da pitanje Kosova odložimo na neko vreme, da prestanemo da vodimo ovakvu raspravu, prestanemo da raspravljamo o tome, smirimo ovo pitanje i da ono konačno postane jasno svima. Nekima će biti jako žao, nekima manje; nekima - poput Albanaca - možda uopšte neće biti žao. Ali poenta je da će na kraju realnost biti prihvaćena. Ono što je Svetlana rekla – da je Boris Tadić

izjavio da smo dalje od Evrope nego ikada ranije – istina je. Ali nisam čuo da je Boris Tadić priznao da je i on pomogao u postavljanju prepreka ulasku Srbije u Evropu. Njegova stranka je dva puta glasala za rezoluciju o Kosovu, čime je naš stav konkretizovan. Dačić je tom prilikom – kada je skupština glasala o rezoluciji – jasno rekao: ‘Ne razumem zašto ste nas [socijaliste] i Miloševića srušili sa vlasti, kada je vaša politika ista kao i naša.’ Nije bilo odgovora, jer je imao pravo – uz ponovljenu Jeremićevu fusnotu: ‘Da, ali diplomatskim, političkim i pravnim sredstvima, a ne silom’. To što se ne koristi vojni pristup nije velika zasluga ministra Jeremića, jer to prevazilazi mogućnosti Srbije. Da to nije slučaj, Jeremić bi vrlo verovatno bio za upotrebu sile, ali to više nije moguće. Šta se ovome može dodati? Ciljevi i retorika su isti kao i u vreme Gazimestana - što je po mom mišljenju direktna posledica ubistva Zorana Đinđića.☹

Isečak iz članka “Sveti Ustav”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 5. februara 2013. u Beogradu:

U emisiji Utisak nedelje predstavnik Srpskog narodnog pokreta “Naši” Ivan Ivanović, u prisustvu Ministra pravde Nikole Selakovića, potvrdio je svoje ranije izneto mišljenje, da svako ko kaže da je Kosovo nezavisno treba “da ostane ne samo bez jezika nego i bez glave”. Svestan šoka koji je ova izjava proizvela u studiju B92, pokušao je da ovu izjavu upristoji, pa je, obraćajući se Sonji Biserko, predsednici Helsinškog odbora za ljudska prava, izgovorio sledeću glupost: “Vi tvrdite da je Kosovo nezavisno, vi time kršite Ustav Republike Srbije, i za to protivustavno delovanje ćete biti procesuirani.”

Prisutni resorni ministar pravde ovu izjavu nije komentarisao. Da li zato što se s njom slaže? I o kakvom protivustavnom delovanju se ovde radi?

Ovaj lažni argument se često pominje kad je reč o Kosovu. Reč je o preambuli Ustava u kojoj se prosto tvrdi da je “Kosovo deo Srbije”.

Ta tvrdnja, iako notorno neistinita, uneta je i u Ustav gde joj nije mesto, kako bi zastrašila one koji bi se usudili da ustvrde kako Republika Srbija nema suverenitet na Kosovu. Dakle, tačno zato da bi neki “Naši” mogli ovako da prete Sonji Biserko. Suverenitet je pravni izraz koji označava sposobnost subjekta da faktički (!) vrši vlast na nekoj teritoriji. Reći da Srbija nije u stanju, već duže vreme, da na Kosovu

---

Reći da Srbija nije u stanju, već duže vreme, da na Kosovu vrši vlast je jednostavno – istina, šta god pisalo u Ustavu Republike Srbije.

vrši vlast je jednostavno – istina, šta god pisalo u Ustavu Republike Srbije.

Priznanje ove činjenice od strane Srbije bi naravno zahtevalo brisanje ove preambule iz Ustava. Međutim, čak ni zalaganje za ovu promenu u Ustavu nije i ne može biti “protivustavno delovanje”. Naravno da bi ta promena Ustava morala da se odigra na Ustavom predviđen način, to se podrazumeva. Međutim, zalaganje za promenu Ustava ne može biti protivustavno, jer se onda nijedan ustav nikada ne bi mogao promeniti. To se odnosi i na zakone: predlog za izmenu nekog zakona nije a priori nezakonit.

Tvrditi suprotno čista je dogma. Ustav, nijedan ustav, nije zauvek dat, niti krivičnim sankcijama može biti zaštićen od budućih promena.

Isečci iz intervjua “Nismo htjeli da sudimo”, u realizaciji Marije Taušan, objavljenog u ‘BIRN-u’, 29. maja 2013. u Beogradu:

Kritike na račun Tribunala u Haagu su neumjesne ako se ima u vidu da zemlje u regionu nisu pokazale volju i odlučnost da procesuiraju ratne zločine, smatra beogradski advokat Srđa Popović. On ocjenjuje da je najveća zasluga Tribunala što je prikupio ogromnu dokumentaciju o posljednjem ratu na području bivše Jugoslavije, a da mu se može zamjeriti to što je u određenim trenucima povlačio političke poteze.

“Mi smo mogli svi da sudimo. Tribunal je nastupao samo tamo gde je video da mi ne želimo da sudimo, tako da ta povika na Tribunal kako je pristrasan – a svi imaju neke primedbe – neumesna je. Pa što nisi sudio sam? Mogao si sam, ali nisi hteo. E pa kad nisi hteo, onda je to došlo u nadležnost Tribunala”, kaže Popović.

On navodi da je u Srbiji bilo nemoguće procesuirati ratne zločine.

“Jedni su vršili zločine. Bilo ih je mnogo, i zločina i počilaca, a bilo je najviše onih koji su sedeli sa strane i aplaudirali. I sad u atmosferi kad je pao režim Slobodana Miloševića, ko sme da sudi tim ljudima i zar nismo na izvestan način svi odgovorni, jer smo birali te ljude? Četiri puta smo birali Miloševića. Znali su šta se radi. Na poslednjim izborima je imao dva miliona glasova. To su dva miliona navijača ratnih zločina”, objašnjava Popović.

Prema njegovim riječima, Tribunal je, uprkos milionima prikupljenih dokumenata, mogao suditi samo malom broju najistaknutijih počilaca, naručilaca i inspiratora zločina.

“Dokumentacija koju su prikupili ostala je. I tu se sad prilično vodi borba kako će ona biti korišćena. Nju će koristiti više istoričari

nego pravnicima. Velika nevolja ovde je uvek bila što posle svih ratova pobednici pišu svoju istoriju, svako ima svoju istoriju. To je arhipelag raznih istina, i u momentima krize to može da bude ozbiljan arhipelag za sukobe”, ističe Popović.

Najveći nedostatak Haškog tribunala, kako kaže, jeste to što mu je zadatak bio da doprinese pomirenju među narodima koji su bili u sukobu, iako to jedan sud nije u stanju niti je to njegova dužnost. “To je jedno političko pitanje. Imaš optužnicu, imaš krivca – ustanovi činjenicu, izreci kaznu. Sad ta kazna može da ima jedno oslobađajuće dejstvo na javnost, odnosno da uspostavi neku pravnu i moralnu ravnotežu koja je zločinom narušena, ali sud ne treba tome da teži. Čim sud pokušava da izvršava političke zadatke, on postaje suspektan i nepouzdan u očima javnosti”, kaže advokat Popović.

Posljednje godine su, kako navodi, bile jedno otvoreno politizovanje suda, uključujući oslobađajuće presude apelacionih vijeća hrvatskim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču, bivšem komandantu Jugoslovenske narodne armije (JNA) Momčilu Perišiću, nekadašnjem vođi Oslobođilačke vojske Kosova (OVK) Ramušu Haradinaju, pa i ranije komandantu Armije BiH (ABiH) u Srebrenici Naseru Orću.

“Već i onaj drugi sud pravde u Hagu, kad je oslobodio Srbiju odgovornosti za genocid, morao je prilično da nateže činjenice. Oslobađanje Gotovine i Markača, Perišića, mislim i Haradinaja, pa možda i Orića, bilo je finale u kome je sud pokušao da doprinese pomirenju. Ako ih sve kaznimo, pa oni će se večno sukobljavati, tu će neko ostati kriv, neko će želeti da se revanšira. Hajde malo da izlakiramo taj rat, da on nije bio tako strašan”, objašnjava Popović.

—

I zar nismo na izvestan način svi odgovorni, jer smo birali te ljude. Četiri puta smo birali Miloševića. Znali su šta se radi. Na poslednjim izborima je imao dva miliona glasova. To su dva miliona navijača ratnih zločina

On ističe da se posljednjim ratom ne treba ponositi, jer je predstavljao niz zločina “motivisanih često i koristoljubljem, patološkim porivima i pljačkom”.

“Mislim da je taj rat delo stotinak ljudi, koji su uspeali što propagandom što jednom veštom politizacijom da te narode zavade, i tu je jasan motiv da je Srbija bila agresor i da nije čudo da ima najviše optuženih. Vodila je četiri rata”, navodi Popović.

Prema njegovim riječima, i dalje ne postoji istinski ambijent da se suđenja nastave.

“Ne možete vi svakog kazniti, nego morate negde da povučete liniju – ovi su bili kolovođe, ovi su bili odlučujući, ovi su davali naredbe, ovi su bili u poziciji moći... I uvek ostane neko osećanje nepravde, jer mnogi se izvuku zato što je zločin činio veliki broj ljudi, na velikom broju mesta, protiv velikog broja ljudi, uz veliku podršku ostatka stanovništva”, naglašava beogradski advokat.

Po njemu, Tribunal je za 20 godina rada zaslužio ocjenu između tri plus i četiri minus.

Isečak iz članka “Većina nikada nije u pravu”, objavljenog u ‘Peščaniku’, 19. oktobra 2013. u Beogradu:

Jednom mi je, ispred Ateljea 212, Vladeta Janković rekao: ‘Ne želim da čujem svoje unuke kako me pitaju: ‘Deda, a šta si ti radio kada je Kosovo izgubljeno?’ Pitao sam ga: ‘Vladeta, šta se s tobom dešava?’ Ponovio sam pitanje. Bio je veoma uvređen. Jednostavno je osećao potrebu da pronađe sebi mesto u tokovima istorije. Vrlo važno. Često iz neozbiljnih, potpuno banalnih razloga, ljudi prihvate jednu stranu, a kasnije počnu da se poistovećuju s njom toliko da izgube sve svoje koordinate. Ne mogu da razaznaju šta je istina, šta emocija, a šta parada.

THE OTHER SERBIA 3

SRĐA POPOVIĆ

publisher:

ADMOVEVERE

(transitional justice |

education |

peacebuilding)

editor:

Shkëlzen Gashi

researcher:

Nuhi Sadiku

English translation:

Alexandra Channer

proof reading:

Justin Elliott

cover picture:

© **Marko Cvetković**

cover design and layout:

Jetë Dobranja

printing:

Iliri

print run:

150 copies

January 2024

Prishtina

research and publication were

supported by: **KFOS (Kosovo Founda-
tion for Open Society)**

The views expressed in this research are not those of the **ADMOVEVERE NGO** and do not necessarily represent the views of the Kosovo Foundation for Open Society (KFOS).

THE OTHER SERBIA 3
SRĐA POPOVIĆ

Introduction

“The Other Serbia” project has compiled a collection of the thinking of Serbian intellectuals who opposed the Serbian authorities’ severe violations of the human rights of Albanians in Kosovo in the period from Serbia’s abolition of Kosovo’s autonomy, on 23 March 1989, to NATO’s entry into Kosovo on 12 June 1999, and later still. These violations reached their culmination in 1998 and 1999 with the killing of almost 10,000 Albanian civilians, the raping of thousands of women, the deportation or displacement of almost one million Albanians, and the burning and destruction of 100,000 homes, buildings, and heritage sites.

In “The Other Serbia” project, we have extensively researched articles and interviews published over three decades in the daily press and weekly publications in Kosovo, Serbia and further afield. This volume includes excerpts from the articles and interviews of the most prominent of these intellectuals, the lawyer Srđja Popović, in which he talks about the brutal violation of the human rights of Albanians in Kosovo in the 1990s. In addition, we thought it was important to include excerpts in which Popović provides his views not only on the independence of Kosovo and its relations with Serbia, but also on the overall relations between Albanians and Serbs.

Srđa Popović was convinced that the Albanians of Yugoslavia had never integrated; they lived as a foreign body, and were treated as second-class citizens in daily communications, to the extent that even amongst children, the word “šiptar” was an insult, similar to the American racist jibe “nigger.” On the topic of relations between Albanians and Serbs in Yugoslavia, Popović was one of the few Serb intellectuals who listed all the drivers of Serb displacement from Kosovo in the 1970s and 1980s, including: unemployment, poverty, over-population, and the challenge of communication among peoples of different cultures, faiths, and languages. At the end of Yugoslavia’s existence, he considered Serbia’s initiative to remove Kosovo’s autonomy within Yugoslavia to be both anti-constitutional and an annexation of Kosovo by Serbia.

Popović considered Serbian policy, at the end of the 1980s and throughout the 1990s, to be damaging because it created enemies for the Serb people, and not just in neighboring countries. Furthermore, Popović considered the creator of this policy, Slobodan Milošević, to be the person who caused the most harm to Serbia's interests. This led him also to criticize Serb citizens, who, by supporting Milošević, were also seriously damaging the national interest. He was a harsh critic of the violation of the human rights of Albanians in Kosovo by the Milošević regime, and he was aware of public opinion about Milošević in Kosovo, but he said that the Albanians had passed through fifty years of history in the last ten years, and so, one day, they would raise a monument to Milošević, since he had helped them to become a nation that was both self-conscious and united, with internationalized demands.

Popović opposed the crimes committed against Kosovo Albanians during the war by the Milošević regime; he also opposed the two million people who voted for Milošević, whom he considered to be supporters of war crimes. According to him, those who denied the crimes committed by the Milošević regime against the Albanians of Kosovo were simply autistic. Popović supported the NATO intervention in Kosovo, but he thought that it was overdue. According to him, NATO intervention in Kosovo did not contravene international law and was useful for the Serb people, which needed a defeat in order to be revitalized.

Popović held the crimes of the Milošević regime toward Albanians in Kosovo to be genocide because, according to him, just as there are different types of murder, so there are different types of genocide, and the genocide perpetrated by Milošević – which could not be compared to Holocaust only because he lacked the capacity for a crime of such proportions – fulfilled all the criteria that exist in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1951. Given the terrible, mass crimes committed against the Albanians, he expressed understanding of the revanchism of the Albanians in the

period from June to December 1999, which was mostly against the Serb minority in Kosovo.

Undoubtedly, Popović is one of Serbia's greatest patriots, and this quality is made clear in the following declaration: "I am not saying it is a good thing that Kosovo is independent, but something exists that is called reality, and we should not deceive ourselves just because we do not like this reality." He even said that those who accept an independent Kosovo are honorable, courageous patriots. Above all, Popović's patriotism is manifest in his position that it is in the interest of the Serb people not to be identified with the policies of Milošević, not forever to have to bear this historic debt, something he clearly asserts here: "One day when they say, 'you Serbs kept silent when these things were happening,' you can feel free to say that there were also people who didn't remain silent, who spoke out."

Following on from the studies of Bogdan Bogdanović, Miloš Minić and now Srđa Popović, forthcoming volumes of "The Other Serbia" project will include excerpts from articles and interviews of several other Serbian intellectuals (which although few, still do exist), who are unfortunately no longer alive, such as Bogdan Denitch [1929–2016], Ilija Đukić [1930–2002], Ivan Đurić [1947–1997], Lazar Stojanović [1944–2017], Mihajlo Mihajlov [1934–2010], Mirko Kovač [1938–2013], and others.

All these intellectuals were inspired by the Serbian social-democrats such as Dimitrije Tucović, Kosta Novaković, Dušan Popović, Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović, and others. Between 1912 and 1913, when Serbia occupied Kosovo, they opposed the horrendous crimes perpetrated by the Serbian state on the innocent civilian Albanian population there. An article by the social-democrat Tucović in the Belgrade socialist paper of the time, *Radničke novine*, illustrates this: "...we attempted a premeditated murder of a whole nation". An editorial in the paper stated that it possessed data on crimes by Serb forces against the Albanians so horrendous that they chose to not publish them. Unfortunately, these crimes were repeated: at the end of the World War I, in

1918 and 1919; then in the period between the two World Wars; at the end of the World War II (1944-1945); between 1946 and 1966; and finally in the last decade of the 20th century (1989-1999).

“The Other Serbia” project aims not only to offer examples of the intellectuals who opposed the crimes and injustices committed by state authorities, led by their own ‘compatriots’, whatever their justification, but also to honor the intellectual who puts his own life in danger by showing amazing courage that ought to receive well-deserved acclaim. Unfortunately, these personalities were viewed by large sections of the Serbian nation as traitors and were prejudged, branded, defamed, and attacked. Albanians viewed them with mistrust and scorn.

We hope that this publication will benefit journalists, political analysts and civil society activists who deal with Albanian-Serb relations; politicians involved in negotiations aiming to normalize these relations; students and academics; and the public at large. This also includes future generations in Kosovo, Serbia, Albania, and the Balkans, as well as all those interested all over the world. The project will be published online in Albanian, Serbian, and English.

Postwar Kosovo does not have a street, square or school named after the lawyer and humanitarian Srđja Popović, even though he strongly opposed the state terror of the Milošević regime at the start of the '90s. Although he was the first and most vociferous intellectual who not only opposed the occupation of Kosovo by the Serbian regime, but also supported the independence of Kosovo, the Kosovo Assembly failed to invite him to the ceremony of the Declaration of Independence on 17 February 2008.

So, let this publication be a modest recognition of the great contribution of this extraordinary intellectual, for his defense of the human rights of Albanians in Kosovo, and for his contribution toward a peaceful and amicable solution between Albanians and Serbs, and likewise their coexistence based on mutual tolerance and understanding.

Shkëlzen Gashi

Srđa Popović (1937-2013)

Born in Belgrade in 1937, Srđa Popović studied law at the Law Department of Belgrade University. He worked as a human rights lawyer, defending activists and academics who were being persecuted for opposing the communist regime in Yugoslavia. His various cases included defending protesting students and professors in Belgrade in 1968, as well as Albanian student demonstrators in Prishtina in 1981, in Prishtina. One of the slogans shouted at the 1968 protest was 'Walls, walls, I'm sitting in a jail cell, call Srđa the lawyer to get me out of this hell' – which indicated that by then he had become the leading human rights lawyer.

In 1976, he was sentenced to one year in prison for sharing the same opinion as his client, the poet and dissident, Dragoljub Ignjatović. Some weeks later, after a request made by 106 respected American lawyers to Josip Broz Tito, then president of Yugoslavia, he was released from prison, but he was banned from exercising his profession as a lawyer for one year. During his career, he also defended people with whom he did not agree at all, arguing that everyone had the right to freedom of expression and to a fair trial.

With the coming of Slobodan Milošević to power, Popović was among the first to openly criticize his repressive politics. He was the chairman of the Independent Commission for the Investigation of the Exodus of the Serbs from Kosovo, where he refuted the claims of the Serbian regime that the so-called departure of Serbs from Kosovo was the result of the violation of their rights. At the start of 1990, he co-founded the weekly newspaper *Vreme*, in response to the exploitation of the Serb media by the Milošević regime. Later, he was elected President of the European Movement in Serbia.

In 1991, he migrated to the US to work, in part due to the political climate under Milošević's rule. He served as a member of the advisory board of various international organizations for the protection of human rights, such as the Helsinki Committee, and Amnesty Interna-

tional. In 1993, he was among the signatories of a petition calling on the US president, Bill Clinton, to intervene against Serbia's actions in Bosnia. Similarly, in 1999, he supported the NATO bombing of Serbia to stop ethnic cleansing in Kosovo.

After staying in the US for about ten years, and after the removal of Milošević from power, he returned to Belgrade, where he was a harsh critic of the failure of the Serbian government to take responsibility for the crimes committed during the 1990s. He was the author of five books. He died in 2013 in Belgrade.

Excerpts from the interview, “Ljudi više ne veruju institucijama sistema” (People no longer trust the system’s institutions), conducted by Roksanda Ninčić, published in Borba, Belgrade, April 25, 1990:

The main objective of the independent commission is to gather evidence and as it says, “to investigate, as far as possible, responsibility for the violation of all rights in Kosovo.” What was the factor that decided whether such a commission is necessary and what does it aim to achieve?

First, when it comes to Kosovo, opinions are usually unsubstantiated, even propagandistic. Up to now, the facts have remained secondary, but to reach a reasonable solution to a problem, one must first identify where the problem lies. Let’s say, if you want to stop displacement, you have to identify what is causing it. Nat-

urally, it isn’t realistic to attribute all displacement of the Serbs from Kosovo just to supposed pressures. Many classic migration factors are at work too – unemployment, poverty, over-population, the problem of communication among people belonging to different cultures, faiths,

---

It isn’t realistic to attribute all displacement of the Serbs from Kosovo just to supposed pressures. Many classic migration factors are at work too – unemployment, poverty, over-population, the problem of communication among people belonging to different cultures, faiths, and languages – all the long-term failures of earlier policies.

and languages – all the long-term failures of earlier policies. It is very difficult to measure the relative contribution of each of these factors. And so, this is not our intention. Second, because of the nature of the system in which we live, people do not trust the system's institutions anymore. It is clear why they don't trust the courts, the press, intellectuals, experts, doctors, and historians – because they all lost their independence some time ago.

The Commission's objectives note that it would be more useful if people were to contact you with their own specific examples of vulnerability to leaving Kosovo - instead of endlessly competing over who has suffered the most. Are you getting responses?

With the exception of the UJDI [Association for the Yugoslav Democratic Initiative] round table, we have still not engaged the public. We intend to do so, if necessary, with an announcement, but we think it was the duty of the state authorities to distribute questionnaires to the displaced as soon as the problem was being investigated, in order to gather some basic data, so that at least people give a statement about why they are leaving Kosovo, and this can then be analyzed scientifically.

What do you see as the biggest political mistakes in Kosovo?

Above all, the reflexive reaction of the state to solve the problem of Kosovo with violence, as it has done since 1981 – and especially after 1988. Then, when it was clear that this was just making the situation worse, nothing else was tried, nothing smarter. Instead, they reached the opposite conclusion, that since there was no result, it was necessary to increase the use of force – according to that arrogant expression of the government – by “all means”. The other big mistake that I see is planting the illusion that the problem of Kosovo can be solved quickly, once and for all. Kosovo has real, multi-faceted and complex problems, not to mention its neglected and ill-treated historic wounds; these

cannot be healed with any kind of “energetic action”. Of course, it is extremely appealing to hear someone say that they want to solve, and can solve everything once and for all. The initial success of the new Serbian policy came when they claimed that the unsolvable could be solved, even right away. Later on, however, this claim led that policy to involve actions that were increasingly energetic and damaging, only worsening the situation. And in this I see Kosovo’s current failure, and tomorrow’s loss.

What is then the positive alternative to free elections in Kosovo – given the apparent blockade by the current state authorities?

The most that can be done now for Kosovo, is to start a political process, instead of this police approach. This means ending the inherent risk of violence. By the way, now everyone clearly understands that the key to the solution of the problems of Kosovo, does not lie in Kosovo, but in changing political conditions in Serbia.

There is no democracy in Serbia, although there is a lot of talk about it. We have a populist, patriarchal, and authoritarian party in power, resting on the classic pillars of such a government: the academy, the army, and the church. So, a reinterpretation of Serbia’s genuine interests in Kosovo and Yugoslavia is impossible. In Serbia, we reluctantly, belatedly, and insincerely declared a multi-party system, which functions with just dummy political parties.

There is no democracy in Serbia, although there is a lot of talk about it. We have a populist, patriarchal, and authoritarian party in power, resting on the classic pillars of such a government: the academy, the army, and the church.

Besides this, these new Serb political parties – with all the importance they ascribe to themselves, mutual exclusion from central committees, flirting with the biographies of prisoners, which they could only have learnt from the communists – do not dare to maintain

independent positions on such a significant political issue as Kosovo. It seems to me they are a sort of opposition that brings together a safe, free, and belated display of anti-communism, while supporting the damaging policies on Kosovo of the communist party, which it uses to win almost exclusively the support of potential voters. The others seem to be waiting to come to power to reveal what they really think, but how will they get into power, when they are not recognized by the party in power? You cannot win the votes of the opposition with secret or potential agendas.

So, do you think that the Serbian Assembly's Program for Kosovo – which is not a draft, but has been published in the Official Gazette – could be effective?

The Program you are talking about, almost unknown to the wider public, is a continuation of old policies. In spirit and language, it is threatening, and therefore, provocative. The Albanians are threatened with a civil war they cannot win because they are few and weak (“the persistent efforts of the strategists of Albanian nationalism and separatism, to achieve such goals, is leading the Albanian people to a civil war that they cannot win; there will just be victims, suffering, endless stagnation for their own people and living conditions below modern civilized standards.”) For Albanians, that language should be regarded as humiliation. I am talking consciously about the Albanians, not about counterrevolutionaries or terrorists, because that same Program describes “a large number of citizens of Albanian nationality” as “lied to, manipulated, deceived, and disoriented” – maybe because they are more stupid than others. That being so, the threats apply also to that large number of citizens.

We could turn to another page; it states in the Program, “Serbia will be obliged to implement official legal and economic measures different to those that it sincerely wishes to implement.” You know what it means when two people debate, and one says “don’t make me turn

another page.” What sounds particularly out of place in that Program is the call for the rule of law, because we cannot talk of the rule of law when still there are illegitimate assemblies in which illegal representatives sit and approve laws and programs that are illegitimate.

Do you think that events in Eastern Europe, but also in the northwest of this country, will speed up the promised free elections in Serbia?

Ah, I don't count on that happening. Rational politics would react like that. Serbian politics – what is often overlooked, is not so much politics, but a revolution that is being attempted here. It calls itself an anti-bureaucratic revolution. It is revolutionary because it does not work through institutions, because it defends the use of all means, and it is incapable of compromise – “victory or destruction”, because it depends on classes that were outside the political process and that are flattered by the fact that they are now partners. It is led by the tools of propaganda, with disdain for the facts, and in the end, it functions on the Führerprinzip. Today, the rare critics of Serbian policy hesitate even to mention the name of its creator, Slobodan Milošević, they just describe him. I would not say that there is a real reason for such fear, but an atmosphere has been created. A scenography of political spectacle has been created: natural amphitheatres, raised voices, revolutionary rhetoric, flags, and fanfares. In that atmosphere, people who think differently keep quiet. So, I think that the policy will continue on its path, without losing sight of its environment, until its necessary end. This does not mean that I am pessimistic in the long term. There will be elections, it is impossible to avoid them, because the normal human

Doesn't anyone realize that a policy that has only created enemies for us, both in Yugoslavia and abroad, cannot be considered successful? For me, a successful national policy is one that provides my people with support and goodwill.

need to live better will prevail, but this policy will involve trying to avoid them as much as possible.

Here I should add one more important thing – doesn't anyone realize that a policy that has only created enemies for us, both in Yugoslavia and abroad, cannot be considered successful? For me, a successful national policy is one that provides my people with support and goodwill.

I must add another point. Although the Program talks about the manipulation of Albanian nationalism, Albanians are second-class citizens in everyday communication. I can see it today. I have four children in school, and I know that for children the word "šiptar" is

offensive. What do they hear at home? Perhaps this discussion too is a waste of time because revolutionary politics does not care what anyone thinks of it. Once we had communists – people of a special race. Now we have Serbs – people of a special race. No one understands them, and everyone works behind their backs, because if someone understood the revolutionary, the revolution would be excessive, it would be enough to have intelligent policies.

Albanians are second-class citizens in everyday communication. I can see it today. I have four children in school, and I know that for children the word "šiptar" is offensive. What do they hear at home?

In the Program it also says that the "SUP will work to identify separatist groups, organizers, leaders, inciters" – and the deadline is 1 June 1990. Given past experience, would you interpret this as the potential for a new wave of repression?

After this Program, first they arrested the young people from the Youth Parliament in Kosovo. As for the deadline, we must remember the real ticking time bomb left behind by Dragiša Pavlović – regardless of what one thinks of him – with the title of his book, *Olako obećana brzina*

[‘Easily promised speed’]. The excerpt you cited from the Program reveals a consciousness that discovers “groups” everywhere from Tirana to New York, that provincial, megalomaniac consciousness that makes us believe that we are forever at the center of the world, that we are the object of all possible conspiracies. And this, at its core, is an unhealthy way of thinking. Since I started reading our press, I have felt that either that everyone hates us, or that everyone envies us, and so on for the last forty years – as if the entire world has nothing else to do than to deal with us.

Since I started reading our press, I have felt that either that everyone hates us, or that everyone envies us, and so on for the last forty years – as if the entire world has nothing else to do than to deal with us.

From a professional point of view, can you interpret the statement in the Republican Program for Kosovo that says, “state authorities will undertake everything so that in Kosovo, rule of law functions as a guarantor for the implementation of approved policies?”

This statement contradicts itself. Indeed, politics is something that is formulated and implemented day by day, depending on the unpredictable opportunities and needs of life, whereas the law provides some universal and abstract rules of behavior that, naturally, cannot accommodate all the richness of life. The function of the law, of the rule of law, is not to defend this or that policy. On the contrary, legality implies the self-regulating duty of the state to enforce the law, and not use force, even when, and precisely when this clashes with the interests of state policy. This is the guarantee – it doesn’t suit my politics, but I have pledged to swallow that bitter pill because in principle I choose a life that is always governed by the legal rules that constitute the law, because I am for the rule of law, because I want a just state.

Excerpts from the interview “Ideja suvereniteta je luda” (The idea of sovereignty is crazy), conducted by Jelka Jovanović, published in Stav, Novi Sad, November 16, 1990:

It seems to me you are also talking about a possible boycott of the elections by the Albanians. As a member of an independent group, you have already said that “the options” in Kosovo are harsh. “It is an issue of claims of sovereignty over the same territory, where the sovereignty of one means or is perceived by the other party as absolute and ruthless domination over its competitor.” What does this perspective mean for the boycott of elections by the Albanians and what possibility is there of dialogue between the legitimate representatives of the peoples of Kosovo?

It is about the conflict of two revolutions, and in practice, neither party has legitimate representatives. Perhaps the elections would ease the situation. It is dangerous for Albanians to boycott the elections because this closes off the institutional path to solving the conflict. This is not good for the Albanians because they are physically much weaker. I think that we are not aware of the possibilities of a multi-party parliament, and we underestimate the presence even of a few deputies in parliament. We do not have any experience of what it means when someone can shout, “the Emperor has no clothes” in parliament. I do not think, of course, that the issue of Kosovo will be solved as soon as Serbs and Albanians have legitimate representatives, but undoubtedly, it will start to be resolved.

The Albanian Alternative is not legal in Serbia, so it has no right to participate in the elections for parliament.

It is in the interest of the Serbian government that the Albanian Alternative participates in elections because even the communists live in panic about being alone in the elections, or just with natural allies like the young communists or the Roma. They are aware that such legitimacy would be challenged, and they are afraid. However, this fear is not a strength for the opposition and should not be used as it is being now. The opposition should have its own positive reasons for elections because a strategy cannot be built upon the fears of the Socialist Party. It is counterproductive to believe that everything that is not good for the government, that is bad for the government, is automatically good for the opposition. I think that Albanians can participate in elections if they so wish.

Does that mean that you think it is likely that the Serb government will legalize the Albanian Alternative before the elections, in time for them to participate in the competition for power in Kosovo and Serbia?

Such a possibility really does exist. The problem with all political actors and parties today in Yugoslavia is that everyone wants to checkmate the other, the opponent, with just one move, to immediately reach their final goal. No one wants to approach the goal gradually; it's either all or nothing. If the opponent does not capitulate, the result is a refusal to talk. Serbian policy in Kosovo wants to checkmate Albanians in one move and to subdue them. In a situation where one million people want different things, no one can checkmate the other without civil war.

You have been to Kosovo, are you speaking on the basis of the actual situation?

A miracle happened in Kosovo. Like coal under pressure turning into diamonds, Albanians have taken on the force and compactness of a diamond. They have experienced a true national revival. I think that whoever believes that it is possible to cut the knot of Kosovo without the Albanians and without an Albanian alternative, is seriously mistaken.

A miracle happened in Kosovo. Like coal under pressure turning into diamonds, Albanians have taken on the force and compactness of a diamond. They have experienced a true national revival. I think that whoever believes that it is possible to cut the knot of Kosovo without the Albanians and without an Albanian alternative, is seriously mistaken.

Excerpts from the interview “Pad u barbarstvo” (Decline into barbarism), conducted by Jelena Lovrić, published in *Danas*, Zagreb, November 20, 1990:

You were the chairman of the independent UJDI commission to assess the actual situation in Kosovo. What were your findings?

Let’s be clear, we have no cure for Kosovo, but I think we have made a diagnosis from which to begin in the future. Perhaps today it sounds banal, but a year ago, when we started, there was talk only of pressure, emigration, destruction of the ethnic structure, and counter-revolution. We now have a diagnosis that something called the domination model has prevailed historically between these two ethnic groups, and it differs from the two other potential theoretical models: coexistence and assimilation. This means that throughout history in Kosovo, one ethnic group has always dominated the other. In the one-party state, they discovered a fantastic instrument of oppression, whereby under communism, whoever takes power, can do whatever they want to the other. It is a claim of sovereignty over the same territory, where the sovereignty of one party means, or is per-

—

The Albanians have experienced fifty years of history in the past ten years, and I think that one day, they will raise a monument to Milošević because he helped them to become a self-conscious nation, noticed by the whole world, with internationalized demands.

ceived by the other party, as absolute and ruthless domination over its competitor. The Albanians have experienced fifty years of history in the past ten years, and I think that one day, they will raise a monument to Milošević because he helped them to become a self-conscious nation, noticed by the whole world, with internationalized demands. On the other hand, that policy of banging one's head against a brick wall did not alter the course they set out on, and today, their conflict cannot be compared with how it began; they have reached an absolute dead-end, where without mediation there is no more dialogue, and will be none for a long time. The Serb people are carrying a heavy debt because they agreed to such a policy, at least at first. I think that the Albanians, in the war for supremacy in the party – because the logic of the last half a century has been that whoever controls the party wins – have beaten the Serbs. Although the Serbs turned their own national interest into an ideology, they were quick to declare the Albanian national movement as a counter-revolution, while the Albanians were the first to sense that the situation was changing, and when they could not win over the Party – they all left it. Meanwhile, the Serbs remained stuck in the mud with that party, like monsters, a European oddity. But I hope that they will remain in their current situation, where the issue of Kosovo has brought them, no longer than December 9, 1990.

How do you see election day in Kosovo?

According to some quite credible information circulating in Belgrade, there has been some contact between the Serb authorities and the Albanian Alternative, on which occasion something was offered – I don't know what – on condition that they take part in the elections. The Serb government is in a panic about the election boycott. I think that it fears this the most. The boycott would be a very bad solution for it – and I think also for others – because then politics would really start to spill onto the street.

After the elections, do you see any possibility to start a sort of dialogue with the Albanians, so solving the problem of Kosovo?

It seems to me that the issue of Kosovo and the democratic transformation of Serbia are one and the same, and that it is not possible to solve one without the other. So, I'm surprised by Serb intellectuals who want to finish off Kosovo first and then enter into so-called democracy. So, how do you like a democracy when you solve the issue of Kosovo as you have planned? With whom will you build that democracy? With the people that you killed over there?

—

I'm surprised by Serb intellectuals who want to finish off Kosovo first and then enter into so-called democracy. So, how do you like a democracy when you solve the issue of Kosovo as you have planned? With whom will you build that democracy? With the people that you killed over there?

Excerpts from the interview “Poštteni izbori nisu unutrašnja stvar” (Fair elections are not an internal matter), conducted by Zoran Purešević, published in *Demokratija*, Belgrade, November 24, 1990:

How do you interpret the important role of writers in that process?

I took part in various meetings in Francuska 7, the supposed “address of freedom.” I cannot escape the impression that much of the emotion expressed there, I mean about Kosovo, was insincere, exhibitionist, and compensatory. Much later, I read a statement by Czesław Miłosz, who articulated this impression: “Because it was clear,” Miłosz says, “that in those collective movements where the participants flatter each other, the poet betrays himself, out of arrogance and the need for appreciation. People will pass by a good poem and not notice it, but give them a ‘topic,’ and immediately there is a roar of approval.” Thus, in nationalist ideology, the Serb and the Albanian are just part of the collective being of the people, interchangeable specks, “bubbles in the slipstream of the process” and it is impossible to feel sincere sympathy or genuine indignation about the oppression of such abstractions. Miłosz, quite rightly, declares that such a position does not encompass even the slightest degree of seriousness, without which literature is just paper. I’m surprised by the lack of professional self-respect. Such literature compromises the life that it describes, by offering, as Brodsky says, the finite where art offers the infinite, and consolation in place of judgement.

How do you assess the role of Slobodan Milošević in the realization of the Serb national interest and the international position of Serbia, which seems never to have been worse?

I cannot think of another Serb who has done so much damage to the true interest of the Serbs than Slobodan Milošević. He equated them with the interests of his own political party (communist, socialist) and with his own. The Serbs, at least for a moment, have swallowed it all: you remember that humiliating prostration before the leader, the photos, the songs “Sloba-freedom,” “the people want you – Sloba for Tito!” All the Serb people were amazed and did not understand what Milošević was doing. Some still don’t understand it clearly today. And his idea was very simple: he concluded that, after Tito, the regime belonged to “no one” and it was just there for him to take. The rottenness of the system had become apparent, and he was the first to think of saying to various leaders in Yugoslavia: “You are illegal, and you are illegal.” This was the so-called anti-bureaucratic revolution.

The communists were shocked that he had upset the boat in which he was sitting himself. Of course they were all illegal! But no one could believe that someone would break the branch on which he himself was sitting because, naturally, the Serb communists were also illegal.

Is it in the Serb interest that others see them as a nation that is unable to give birth to another, different politics and to other, different politicians?

Of course not. By agreeing to follow the communists for the sake of a “solution” to the issue of Kosovo, and also doing their “dirty work”, as

—

If, for the sake of the problem of Kosovo, it's necessary to stop the democratization of Serbia, put the brakes on the media, and tolerate a communist monopoly, then Albanian secessionists are handed a strong argument, the opportunity to speak with democratic and liberal rhetoric, and to present its own struggle as a contest to escape the grip of Serb communists, successfully internationalize their own issue, and mobilize all the human rights organizations, which the communist regime so notoriously threatened, etc.

I have heard some say, the Serbs paid a very high price: first, because the problem of Kosovo cannot be solved with those sorts of methods, and second, because at that price, the solution is not worth it. If, for the sake of the problem of Kosovo, it's necessary to stop the democratization of Serbia, put the brakes on the media, and tolerate a communist monopoly, then Albanian secessionists are handed a strong argument, the opportunity to speak with democratic and liberal rhetoric, and to present its own struggle as a contest to escape the grip of Serb communists, successfully internationalize their own issue, and mobilize all the human rights organizations, which the communist regime so notoriously threatened, etc. When this happened, Milošević called it an "anti-Serb conspiracy", he called for unity, he tied the hands of the opposition and sought to extend the mandate of his communist party, etc. Unless they change the leadership of Serb politics and remove the communist

(socialist) party from the regime, the Serbs cannot realize their own interests, or create normal relations with other nations. By giving their support, even temporarily, to Milošević, the Serbs themselves have significantly damaged their national interest.

Declaration of the Independent Commission for Kosovo - UJDI, taken from the book *Kosovski nod: Drešiti ili seći* ("Kosovo Knot: untie it or cut it?"), Belgrade, 1990, pp. 27- 29 and 143-145.

As the Commission's report was finalized, events had overtaken it to the extent that it became, in a sense, illusory.

After the approval of the Program for Peace, Freedom, Equality, Democracy and Prosperity of the KSA of Kosovo, ("Official Gazette of SRS", nr. 15/1990), the dissolution of the Kosovo Assembly, the constitutional declaration of the deputies, the so-called Constitution of Kaçanik, and the draft of the new Constitution of Serbia, it was clear, even to the most superficial observer, that there were two claims to sovereignty over the same territory; that is, as noted in the language of our report: attempts to constitutionally institutionalize the domination of one side or the other.

The painstaking work of gathering, analyzing, and interpreting the facts, led the Commission to the conclusion, which events have undoubtedly confirmed, that the effort invested to obtain these conclusions had been, to all practical purposes, unnecessary.

Now, that the plans are in the open, that which the Report guessed at is clear: that everything that led up to the recent events was just a prelude, tactics, a propaganda war, that was used to prepare the presentation of demands for sovereignty, be they in the form of practically removing autonomy, or of the establishing a Republic of Kosovo.

Our report was written at a time when the credibility of the SFRY constitution made it impossible to openly work toward either of these options. Nonetheless, when in Yugoslavia it became clear that there was no political power, no support from key political actors, nor any structure sufficiently politically powerful to secure the credibility of that Constitution – in effect, it became worthless, and the two parties showed their hand.

Thus, the institutional framework for conflict resolution was lost, even the parliamentary documents (such as, the Program to achieve peace...) began to make it known that respect of the “historic rights” of sovereignty in Kosovo, if necessary, would be defended by war.

The institutions of the Kosovo government were dissolved, the police were disarmed, the state was established according to Serb interests, in a word, Kosovo was annexed by Serbia, from the perspective of the Constitution of the SFRY still in force. It appears that this was how the institutionalization of Serb domination was achieved, which, according to our investigation, was the goal from the start.

If this action practically is over – it gives birth to another legitimate question: what is this report for? The knot is cut; it can no longer be untied.

We think things are not like that. “A solution”, reached in this manner, does not solve anything and the so-called “Kosovo issue” will remain current. Hence the need for rational examination. “The solution” reached, has only produced side effects that constitute the key motive for acting and “solving” the issue this way: the troubled and challenged legitimacy of an anachronistic communist regime in Serbia, which reduced its own program to solving the imperative problem of Kosovo. The question of the common existence of Serbs, Montenegrins, and Albanians in Kosovo, naturally, remains entirely open, currently even more open than ever before.

The domination established, this time, cannot be sustainable or long-term. The price paid is very high. On the side of the dominated, there remain important political advantages, which they will use to

keep the issue of Kosovo open, notwithstanding the institutionalized domination. These advantages can be summarized below:

a) the Albanian side has raised and internationalized the issue of human rights violations in Kosovo with considerable success and justification;

b) it waited patiently for the Serb side to be the first to break the constitutional barriers established by the SFRY Constitution (even though this appears unimportant at the moment);

c) it has been successful in portraying the conflict as being between an historically outdated communist government, which used chauvinist rhetoric, and democratic forces using liberal rhetoric. In doing this, they have gained the two advantages below:

d) democratic processes in Serbia are “frozen” (because they would threaten “harmony” and “unity” and because requests for democratization became “unpatriotic”); and

e) the Serb side was forced into international isolation and isolationism. Accordingly, the formal constitutional solution reached cannot end the problem of Kosovo.

However, it is clear that the solution to the problem cannot be sought either in the Albanian claim to sovereignty, which for the moment, is the only alternative to the “Serb solution”. In such a situation, the facts and conclusions of our Commission, are, even so, still relevant. We think that, however we approach a genuine solution to the Kosovo problem, it should start with a methodology that is similar to that used in the Report: with analysis.

***

A way of continuing the dialogue

One of the tasks assigned to the Commission was, “to propose a way to continue the dialogue on Kosovo.” During the submission of the Commission’s first report, at the joint meeting of the Yugoslav Forum for

Human Rights and the Judicial Security of Citizens and the Association for the Democratic Initiative, on the topic of “Human rights in Kosovo and in Yugoslavia” held in Belgrade on June 9, 1990, the Commission proposed expanding the dialogue based on six points.

These six points can be summarized briefly, as follows: first, the Commission proposed replacing the propagandistic approach to the topic, with one based on analysis; second, that the conversation occur at a universal level, such as, the protection of all political minorities; third, related to the last point, to develop a system of strategized, working and institutionally sanctioned guarantees, for the protection of minorities; fourth, to take as scientific an approach (in terms of sociology, demography, law) to those tasks as possible; fifth, to try and secure the participation of newly-founded parties in finding a solution; and sixth, to place the problem of Kosovo in the context of all the constant changes in Yugoslavia and Europe (democratization, European integration, etc.).

Although the Commission stands by all the proposals presented, unfortunately we must conclude that extending the dialogue today, just four months later, is much more insecure and far-off. The effects of pervasive propaganda and the enactment of repressive policies in Kosovo, have led to the deep radicalization of the two positions, and the hardening of mutually exclusive demands for full governance over the same territory, in absolute, mutual mistrust.

The impression has been created that there is a determination to pursue a mistaken policy in Kosovo until its complete defeat. By using force, it precludes what can be gained by dialogue. The supporters of this policy reacted with nervousness and disgust to attempts at mediation by the UJDI or by the SIV – Federal Executive Council (as in October 1990). The impression created is that, by building legitimacy only on the escalation of the Kosovo conflict, there is no interest in a peaceful solution based on dialogue. Moreover, any such attempt is declared to be “national treason”, if it is initiated within the Republic, or “anti-Serbian conspiracy”, if initiated by external agents.

In such circumstances, it is difficult to imagine any “continuation of the dialogue”, even though that it has barely begun. If there were any doubts about this before, it is now clear that the dialogue on Kosovo cannot continue, until it is understood within the Republic of Serbia, that the “Serbian national interest”, as defined, interpreted, and represented in practice in current Serbian policy, is only the disguised interest of an anachronistic party trying to maintain power in conditions where this is impossible.

As long as the Serbian opposition does not see that unreserved support for the repressive policy in Kosovo, damages, first of all, authentic Serbian interests, this situation will not change. In other words, by supporting this policy, which is undoubtedly doomed to failure in the long run, the opposition, to its own detriment, keeps the democratic processes frozen and helps to perpetuate the one-party monopoly, which it would like to abolish. The undemocratic nature of the resulting regime then becomes an additional argument for Albanian secessionism, which further serves as a new justification for that repressive policy, which, according to the same logic, continues to be supported by the opposition parties, etc. At the moment, the Serbian opposition is unable to find a way out of this vicious circle. Captured by electoral psychosis, that is, by short-term goals, it cannot give up this self-destructive policy in the long run.

The Serbian opposition’s task should be to reinterpret the Serbian interest, even if this leads to accusations of national betrayal by the ruling party. Because it is clear that it cannot be in the national interest of Serbia to postpone democratization; to spread xenophobia; to isolate Serbia within Yugoslavia, in Europe, and even the world; to bolster the arguments of those with secessionist aspirations, not only of

As long as the Serbian opposition does not see that unreserved support for the repressive policy in Kosovo, damages, first of all, authentic Serbian interests, this situation will not change.

It is in the Serbian national interest to try to open up dialogue with the Albanians; to recognize the deplorable state of human rights in Kosovo; to restore relations of coexistence with the Albanians, instead of relations of mutual dominance between the two ethnic groups;

the Albanians, but also of other peoples in Yugoslavia; to dissolve the federation, which alone can unite the Serb people in one state.

It is in the Serbian national interest to try to open up dialogue with the Albanians; to recognize the deplorable state of human rights in Kosovo; to restore relations of coexistence with the Albanians, instead of relations of mutual dominance between the two ethnic groups; to separate the issues of separatism and secessionism from all Kosovo's other problems; and to create a credible Ser-

bian policy, which would open up the possibility of articulating a reasonable position that others would have to recognize as such.

In other words, the possibility of "continuing the dialogue" on Kosovo today, depends entirely on the ability of the Serbian people to create such an opposition, that would be able to independently and responsibly redefine and reinterpret the authentic, realistic, and long-term national Serbian interest.

Excerpts from the interview “Përgjegjësinë e kanë intelektualët sërbë” (Serb intellectuals are responsible), conducted by Kelmend Hapçiu, published in KOHA, Prishtina, April 2, 1991:

What really happened on Saturday, March, 9, and was the brutality of the riot just a random expression or was it about the accumulated problems in the current political, economic, and social situation in Serbia?

The key to understanding what happened is in the elections in Serbia. When the Serbs voted in December, they drew out the decision. They were not offered any real options, they were offered national programs, in essence very similar to Milošević’s program, obviously dressed up as this or that. I talked to those from the Serbian Democratic Party, and I told them that their efforts would lose all credibility if they didn’t say anything about the political and civil rights of Albanians in Kosovo. If a party, calls itself democratic, but in the context of respecting human rights and freedoms discriminates against people according to their nationality, its democratic orientation cannot be trusted.

—

I talked to those from the Serbian Democratic Party, and I told them that their efforts would lose all credibility if they didn’t say anything about the political and civil rights of Albanians in Kosovo.

In current politics, and in recent years, the Albanians have been treated more as a group acted upon than acting for itself. What really determined this attitude towards Kosovo, and chiefly, towards the Albanians?

Sometimes they ask me if Albanians are separatists. I don't know if they were in 1981, but it would be surprising if they weren't today. If everything that happened to the Albanians, had happened to me, I too would say, "What am I doing here, I need to get away, there is no life for me here". Given this situation, I think that Slobodan Milošević has fatally damaged the Serbian long-term interest, causing extraordinarily severe harm. If one day, the territory of Kosovo is lost to the Serbs, the main person to blame will be the man who supposedly fought for it.

I honestly think it's like a knot; it's a long spiral that has gone off in the wrong direction, without ever changing. Relations between Serbs and Albanians in Kosovo were better when nothing was tried there. Any attempt to take action in Kosovo has only worsened relations. In the last three years, this policy has had Kosovo as its target, and it has taken unusual steps, and relations have naturally been brought to such a critical point that one wonders if they can ever be healed. Sometimes they ask me if Albanians are separatists. I don't know if they were in 1981, but it would be surprising if they weren't today. If everything that happened to the Albanians, had happened to me, I too would say, "What am I doing here, I need to get away, there is no life for me here". Given this situation, I think that Slobodan Milošević has fatally damaged the Serbian long-term interest, causing extraordinarily severe harm. If one day, the territory of Kosovo is lost to the Serbs, the main person to blame will be the man who supposedly fought for it. But, of course, the opposite also applies. I'm well aware of the public view of Milošević

that predominates in Kosovo, but he has done a lot to raise the national consciousness of the Albanians, to revitalize and unite them. In just ten years, the Albanians passed through a journey that for other people lasts decades.

As a Serb intellectual, how do you experience all that is happening in Kosovo and what is being done to the Albanians?

I find it extremely hard. I dedicated my whole life to representing human rights, defending people from political violence. I would be very two-faced if I were not interested in what was happening to citizens of Serbia, just 300 kilometers far away from me. According to the Constitution, they are citizens of the Serbian state, just a different nationality. Once, when I was saying the same thing, an Albanian thanked me, and I replied, there's no need because firstly, I'm not doing it because of you, but because of my own conscience; secondly, because it is not in the interest of the Serbian people to be identified with such a thing, forever to bear the burden of this historical debt. I repeated the same thing to people in opposition, those who have a habit of sometimes calling me a traitor to the Serbs; I've told them that I'm a better Serb than they are. One day, when they say, "You Serbs kept silent when these things were happening", you can feel free to say that there were also people who didn't remain silent, who spoke out.

I'm well aware of the public view of Milošević that predominates in Kosovo, but he has done a lot to raise the national consciousness of the Albanians, to revitalize and unite them. In just ten years, the Albanians passed through a journey that for other people lasts decades.

What would it be like if March 9 had happened in Kosovo?

It is not in the interest of the Serbian people to be identified with such a thing, forever to bear the burden of this historical debt. I repeated the same thing to people in opposition, those who have a habit of sometimes calling me a traitor to the Serbs; I've told them that I'm a better Serb than they are. One day, when they say, "You Serbs kept silent when these things were happening", you can feel free to say that there were also people who didn't remain silent, who spoke out.

I have my own opinion, but why express it when we have an expert who knows what he is talking about. There is this official, from the Ministry of Internal Affairs of Serbia, who stated in Borba that if such a thing happened in Kosovo, the demonstrations would break up in 15 minutes, and there would probably be hundreds of people killed. I was amazed that the police would not act to maintain order and public security in the same way, that is, within the framework of the existing regulations. When it comes to people of one nationality, one method is used, but when it is people from another nationality, then all means are permissible. Such an open admission, of discrimination based on nationality, by the official of the Ministry of Internal Affairs, is horrifying.

Excerpts from an interview, “Vetëm i dehuri mund të na kuptojë” (Only a drunk can understand us), conducted by Kelmend Hapçiu, published in KOHA, Prishtina, April 10, 1991:

Since as you are an initiator, you are directly involved in the European Movement, and you also maintain contacts in Europe. Can you summarize its position toward Yugoslavia?

We have arrived alone at the margins of the interests of international opinion, which is naturally focused on the end of the Cold War, when the so-called non-aligned position no longer interests anyone. We are no longer a factor in those relationships. They are now interested only in stability in Yugoslavia, something that has always interested them. In that regard, I have a critique on Europe, which I also shared in the presence of high-ranking guests whom we had invited to the launch of our European Movement. That Europe owes more to Yugoslavia than it does to others because it supported its system for forty years, and now is dis-

—

That Europe owes more to Yugoslavia than it does to others because it supported its system for forty years, and now is disgusted by its consequences. They had a very selfish goal: that Yugoslavia remain stable. They did not care whether this was achieved with harsh, political repression; they pretended that they didn't know anything about it; and they didn't want to hear about it, with rare exceptions among human rights organizations.

gusted by its consequences. They had a very selfish goal: that Yugoslavia remain stable. They did not care whether this was achieved with harsh, political repression; they pretended that they didn't know anything about it; and they didn't want to hear about it, with rare exceptions among human rights organizations. They wanted the Russians not to reach the Adriatic, not to set up bases. If these two conditions were met, it didn't matter to them how we were living. I know many political prisoners in whom this inspired a deep mistrust and despair toward that world. People in Yugoslavia, who fought for those European values, for parliamentary democracy, and respect for human rights, did not enjoy any support. Instead, the leader of that policy was welcomed everywhere with open arms, supported, and financed, and it is somewhat hypocritical (today when the results of his policy are visible) for Europe to tell us, see how you appear.

Excerpts from the interview, “U Jugoslaviji je strašno biti manjina” (In Yugoslavia, it is terrifying to be a minority), conducted by Seška Stanojlović, published in *Nedeljni Vjesnik*, Zagreb, May 26, 1994:

Do you attribute all this to the minority’s feeling of vulnerability?

The origin of the development of the conflict in Kosovo is nothing more than a constant struggle for control of the party. Because it is the party that holds the “stick” in an ideological society, in a political state. When the national issue is instrumentalized ideologically, demonstrations become “counter-revolution”, as contrasted with “Marxists-Leninists.” In Kosovo, this instrumentalization of the national issue can be tracked for years to changes in power: when the party was controlled by the Serbs, the Albanians suffered, and when the party was in the hands of the Albanians, the Serbs and other non-Albanians suffered. Therein lies the answer to the question as to why symbols are so important for Serbs in the self-styled Krajina. Besides the fact that the current symbols of Croatian statehood evoke difficult memories for them,

---

In Kosovo, this instrumentalization of the national issue can be tracked for years to changes in power: when the party was controlled by the Serbs, the Albanians suffered, and when the party was in the hands of the Albanians, the Serbs and other non-Albanians suffered.

the removal of the five-pointed star detached the symbol under which the Serbs, as Partisan victors, had been politically dominant in those regions for a long time.

How do you see the way out of this vicious circle of revanchism in Kosovo, the victims of which in recent years have been the Albanians?

According to all definitions given in international documents, Albanians are a national minority. I say this because, in my opinion, in the current circumstances with such a high level of insecurity and tension across all parts of Yugoslavia, and in the nearby Balkan region, Albanians would resolve their situation more effectively if they confined their

demands, for the moment, to protection as a national minority. They have the right to do this, according to all the documents mentioned previously. The human rights of the Albanians are being systematically and brutally violated. Moreover, they are exposed to racist propaganda unimaginable in a state that claims to protect minorities. The Albanians are citizens of Serbia, who are absolutely discriminated against. For that reason, I think that it would be more productive for Albanians to demand protection as a minority,

---

The human rights of the Albanians are being systematically and brutally violated. Moreover, they are exposed to racist propaganda unimaginable in a state that claims to protect minorities

because, in that case, they would gain full consideration. By insisting on statehood, they break the branch on which they are sitting. As far as Serbia is concerned, the policies of recent years towards the Albanians have been fatal for it. The policies have caused such great harm to the Serbian national interest that we will live with that burden for a very long time.

Excerpts from the interview, “I Treći Reich je bio pravna država”, (Even the Third Reich had rule of law) conducted by Tatjana Tagirov, published in Arkzin, Zagreb, 1994:

What is the position of Kosovo in all this?

Kosovo is an eternal problem for Serbia. Kosovo represents the type of problem that many countries have with their stronger minorities, and it is a problem that can be lived with. If Serbia did not instrumentalize the problem of Kosovo, or exploit it to incite Serb nationalism, the issue of Kosovo could be, I won't say resolved, but at least solvable. Kosovo has been badly treated by Yugoslavia, too. The Albanians are ethnically different to the Slav peoples by whom they are surrounded, they speak another language, and they are culturally different, I think especially with regard to their family, the position of the woman in the family, and that terrible demographic explosion they are experiencing. Yugoslavia never took any notice of the Albanians, never tried to

—

The Albanians are ethnically different to the Slav peoples by whom they are surrounded, they speak another language, and they are culturally different, I think especially with regard to their family, the position of the woman in the family, and that terrible demographic explosion they are experiencing. Yugoslavia never took any notice of the Albanians, never tried to integrate them at all. They were left to themselves, and this resulted in the year 1981, and the situation that, one day, Kosova will be Albanian.

integrate them at all. They were left to themselves, and this resulted in the year 1981, and the situation that, one day, Kosova will be Albanian.

Why doesn't the international community do anything in Kosovo?

When it is said: the Albanians are isolated in Kosovo, I think that although the Serbs in Kosovo rule with an iron rod, Albanians run their own lives by organizing entirely outside of all the [government] structures. They live under police terror, but the Serbs do not rule their lives. They already run themselves.

Because it is an internal matter for Yugoslavia. It can be presented in international forums only as a question of human rights in Kosovo, and as an issue of the rights of the Albanian minority in Serbia. The international community is very careful not to encourage secession, not to support or incite it, because this would set a very dangerous precedent for various other situations. However, when it is said: the Albanians are isolated in Kosovo, I think that although the Serbs in Kosovo rule with an iron rod, Albanians run their own lives by organizing entirely outside of all the [government] structures. They live under police terror, but the Serbs do not rule their lives. They already run themselves.

Excerpts from the interview, “Srpski spas zove se Haag” (The Serb salvation is called The Hague), conducted by Darko Vukorepa, published in Feral tribune, Split, April 19, 1999:

How do you see NATO’s current attack on the FRY? We remember you left Belgrade in 1991 a harsh critic of the Milošević regime. Today, you live in New York...

I think that NATO engaged in that intervention almost without wanting to. In my view, it finds its own political and military motive and objectives along the way, so all of this together doesn’t look good now, but I think that as the situation develops, NATO will see more and more clearly which path to take.

You say that NATO or the West, led by the USA, started the intervention against Yugoslavia without wanting to. But there must have been some decisive reason for starting the attack. In your opinion, what was the final straw, the intensification of genocide against the Albanians of Kosovo, or something else?

I think that they did not understand that Milošević was fighting for his life and that, of course, he would be ready to sacrifice, as always, life, the lives of others, of course, and the infrastructure of Serbia, as well as the long-term future of the people, just to stay in power. Because if he leaves power, he will have to take care of his physical survival too.

For the West, after everything that was done in Croatia, Bosnia, and Kosovo, Milošević has become simply intolerable. He can no longer be tolerated. What is happening now, the West is doing because it did not do it when it was needed. And it was needed, I think, when what was being done in Vukovar became clear, or when the siege of Sarajevo started, or when Srebrenica happened. There were one million reasons...

Milošević has a savage nature, that he must constantly enter into new conflicts and crises, making himself important, offering himself as an essential interlocutor and important political actor. The West simply got fed up.

What do you believe is really hidden behind this Western intervention – concern for the Albanians of Kosovo, the objective of finally removing Milošević from power... or are there interests at play that pertain mostly to the West?

Let me tell you something, because I've been here now for eight years: for the West, after everything that was done in Croatia, Bosnia, and Kosovo, Milošević has become simply intolerable. He can no longer be tolerated. What is happening now, the West is doing because it did not do it when it was needed. And it was needed, I think, when what was being done in Vukovar became clear, or when the siege of Sarajevo started, or when Srebrenica happened. There were one million reasons... They always hoped that they could reconcile with Milošević and reach some sort of agreement with him, that if they turned a blind eye, he would turn into a "factor of stability" in the region, as the Serb media used to report. Now, however, this has been proven to be a vain illusion, and it is plain that Milošević has a savage nature, that he must constantly enter into new conflicts and crises, making himself important, offering himself as an essential interlocutor and important political actor. The West simply got fed up.

Some of your colleagues claim that this intervention undermines FRY sovereignty according to international law. What do you think about this?

I disagree because I think that Yugoslavia is still disintegrating. The new Yugoslavia is not recognized by the member states of the EU, nor by the USA; it's not even a UN member. Also, it has also been proven that there is no continuity between the former Yugoslavia and this current form, that is to say, Serbia and Montenegro ... In such circumstances, it is not possible to speak at all about the full sovereignty of this creation. Therefore, I believe that this intervention does not contravene international law.

How do you think the Kosovo crisis will unfold?

It is hard to say because the NATO intervention is still in the process of self-definition. I believe that a big mistake was made when the western nations did not condemn the JNA and Milošević for what they were truly guilty of, which was genocide. Indeed, repeated genocide – after the genocide committed in Bosnia, now they are perpetrating a new genocide in Kosovo. Here in America, it is difficult to use and call attention to this term because the Jewish community wants, how to say, to guard its monopoly over that category, in saying that it is not genocide, since they experienced the real genocide, something that does not make sense.

I believe that a big mistake was made when the western nations did not condemn the JNA and Milošević for what they were truly guilty of, which was genocide. Indeed, repeated genocide – after the genocide committed in Bosnia, now they are perpetrating a new genocide in Kosovo. Here in America, it is difficult to use and call attention to this term because the Jewish community wants, how to say, to guard its monopoly over that category, in saying that it is not genocide, since they experienced the real genocide, something that does not make sense.

Just as there are different types of murder, so there are different types of genocide. It is certain that the genocide perpetrated by Milošević – which cannot be compared with the Holocaust just because he lacked sufficient capacity for a crime of such dimensions – meets all the criteria in the Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1951, which was signed by both the USA and Yugoslavia.

experienced the real genocide, something that does not make sense. Just as there are different types of murder, so there are different types of genocide. It is certain that the genocide perpetrated by Milošević – which cannot be compared with the Holocaust just because he lacked sufficient capacity for a crime of such dimensions – meets all the criteria in the Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1951, which was signed by both the USA and Yugoslavia.

What is your position on the bombings, thus toward the “educational measures” that the USA is currently carrying out in FRY?

From the beginning, I understood that it would immediately create a situation that would require the urgent deployment of NATO ground forces and I am absolutely certain that ground forces will be sent to Yugoslavia.

Just in Kosovo or in the entire territory of the FRY?

The West spared Milošević for such a long time and hid his true face from the public.

I think that ground forces will only be sent to the territory of Kosovo, that NATO will occupy the entire province, and, in fact, will remove it from the jurisdiction of Yugoslavia. Maybe not formally, giving

Kosovo immediate independence, but I believe that Kosovo will, in any event, be under a Western protectorate, and the Serbian government

will have absolutely no authority in that area. It was politically very difficult to put forward the goal of sending ground forces into Kosovo to the world and the Western public, precisely because the West spared Milošević for such a long time and hid his true face from the public. But now, to explain to the public why they're doing what they're doing, they have shown the true face of Slobodan Milošević and the truth of everything that has happened in these parts; so, they have made any further negotiations with Milošević impossible and unnecessary. Everyone understood that the solution had to be imposed by force. I was amazed at the speed with which the American public grasped this, even though the truth was hidden for a long time precisely because the West did not want to intervene. Here, many shows have been broadcast and articles published about Milošević, his regime and what he did on the territory of the former Yugoslavia: he was unequivocally declared the main culprit for the breakup of Yugoslavia, for the war in Croatia and the genocide in Bosnia. They revealed the terror the Albanians have been living under, they showed the recent Serbian actions, by which Serbia committed genocide against the Albanian population and drove a million people across the border... This completely changed the public's attitude here in America, so I think there is no longer any question of returning to Rambouillet and the Rambouillet papers. Now all that is over.

They revealed the terror the Albanians have been living under, they showed the recent Serbian actions, by which Serbia committed genocide against the Albanian population and drove a million people across the border...

Do you think that the main goal now is the overthrow of Milošević from power, perhaps also his physical extinction?

A few days ago, there was an article in the New York Times by Caspar Weinberger, the former Defense Secretary under President Reagan, in which he defined a NATO victory as the sending of Milošević to The

Hague. However, I think that the US administration and the American public are still a long way from that, but I'm absolutely certain that even if they don't do it now, in the future Milošević will give them another reason to think about that solution.

Tell me how you experience personally, intimately, the bombing of the city where you lived and where maybe you still have friends and relations.

Naturally, I experience all this very emotionally. It is difficult to watch bombs falling on the city where I was born. However, I am very ambivalent here. It is not easy to say, "let them bomb". I have relatives there,

---

It is difficult to watch bombs falling on the city where I was born. However, I am very ambivalent here. It is not easy to say, "let them bomb". I have relatives there, a flat, a villa. However, on the other hand, I think what is happening is good for the future of the Serbian people and for Serbia.

a flat, a villa. However, on the other hand, I think what is happening is good for the future of the Serbian people and for Serbia. They are in a dead-end; the policy [that led to this point] is like a ten-year old bus that is going downhill without any brakes, and it is clear that at some point it has to crash into a wall.

How do you explain the recent homogenization of the Serbs? Everyone, I mean, as Akan said in an earlier interview for CNN, has unreservedly become "Slobodan Milošević". Even his more or less harsh critics of yesterday, have risen to the defense of the FRY and the Milošević regime...

It's quite easy to explain. First, if the West had set as its objective sending Milošević to The Hague, I think the situation would have been quite different. The fact that people are protesting is quite normal: nobody is going to say, "you're right, just bomb me". However, there is something else in between - which I don't think is sufficiently under-

stood - and that is that a large number of people, especially those who participated in the protests of 1996 and 1997, are simply in despair, and this is not so much because of the bombing as that they have realized that Serbia's chances of entering Europe after this are minimal. They are in despair because they see that Milošević will use this anti-Western sentiment to perpetuate his rule. And many people who participate in these anti-bombing protests actually do so because they understand that the West has given up on Serbia.

Do you think the West will continue to invest its capital in Serbia, after Milošević and his regime are overthrown, in order to reduce Russian influence in there?

If Milošević and his friends were sent to The Hague, I think the situation in Serbia would change 180 degrees. Suddenly, you would hear lots of people saying that something positive has happened and something that could turn around the history of that people and put an end to the terrible historical decline that they have experienced. I think that the West would then be ready to help them, but the condition for this is the overthrow of the Milošević regime.

Do you think that it is certain that the West will soon raise an official indictment against Milošević in The Hague?

I think that this is extremely likely. He has been described in such detail in the last ten years that there are no longer any illusions about who he is and what sort of person he is.

How will the West behave, do you think, toward Tuđman and his regime now and in the near future? Might it suppress them much more strongly?

You know what? Since the beginning, Tuđman and Milošević have been, in my opinion, like a pot and its lid. I know that this contention will not be popular in Croatia, but it seems to me that they surely both agreed “to disagree a little.” For me, naturally, the main culprit is still Milošević, because he interpolated that logic into every issue. This is absolutely the end of an era for everyone in the region.

How do you interpret Serbia’s intention to join Russia’s union with Belarus?

This is such nonsense that I don’t think it should be commented on. All this is theater that they play over and over again, these are some of Šešelj’s ideas. Not even Russia needs Milošević...

How do you assess the current, real strength of Russia? Could it intervene militarily in the “Kosovo crisis”?

I would defend Milošević if he accepted that his line of defense was that he was not the only one to blame, that he shares responsibility with many others in Serbia. Because in truth one man alone cannot do all that he did.

Russia has very long-term and very serious common interests with the Americans. The verbal support for Milošević is just a show for the domestic audience, they have no serious intentions of intervening in this conflict.

You said last year that you would accept an invitation to defend Milošević in The Hague. Do you still think the same after Kosovo?

That wouldn’t change for me. I would defend Milošević if he accepted that his line of defense was that he was not the only one to blame, that he shares responsibility with many others in Serbia. Because in truth one man alone cannot do all that he did.

Excerpts from the interview “U kaosu će profitirati Šešelj” (In chaos Šešelj will prosper), conducted by Igor Vukić, published in *Novi list*, Zagreb, August 9, 1999:

Did the NATO airstrikes make sense?

I am a pacifist and against any kind of violence. Even so, I think that it was necessary to intervene. Indeed, it came very late. I have said publicly that it was necessary after Vukovar, or at the latest, when the aggression began against Bosnia-Hercegovina. It became clear that there was no other way to stop Milošević. If this had happened, many victims would have been spared, and the intervention would have helped the Serb population, too. That is to say, they would not have perpetrated so many crimes, which have given the Serb nation such a bad name. The Serb people need a military defeat for psychological reasons too, in order to understand the degree to which the whole policy was mistaken. It seemed as if the entire people had taken the wrong direction at a crossroads and was plung-

I am a pacifist and against any kind of violence. Even so, I think that it was necessary to intervene. Indeed, it came very late. I have said publicly that it was necessary after Vukovar, or at the latest, when the aggression began against Bosnia-Hercegovina. It became clear that there was no other way to stop Milošević. If this had happened, many victims would have been spared, and the intervention would have helped the Serb population, too.

That is to say, they would not have perpetrated so many crimes, which have given the Serb nation such a bad name. The Serb people need a military defeat for psychological reasons too, in order to understand the degree to which the whole policy was mistaken. It seemed as if the entire people had taken the wrong direction at a crossroads and was plunging deeper and deeper into disaster. Kosovo was lost, but not as a result of the intervention: it had been lost a long time ago, ten or more years before.

ing deeper and deeper into disaster. Kosovo was lost, but not as a result of the intervention: it had been lost a long time ago, ten or more years before.

Before the start of the bombing, many expected Milošević to back down in the face of a real threat, or that he would make an agreement after the first strikes...

From the start, I have said that he would allow them to bomb. He achieved his own goals by force, or by the threat of force, and if he retreated in the face of a greater force, it would destroy all his credibility in Serbia. Often, they have criticized our opposition for being weak, but Milošević, presented them, and all the people, with a difficult choice, a dilemma that said: Leave me in power or you will have civil war. Many people voted for him because they understood that he would not peacefully leave power. If he had finally

lost in an election, he would have held onto power by force. If there were demonstrations, he would have beaten them, shot at them... And he made this clear a long time ago, in 1988, 1989... He and Mirjana Marković said that they had won power by force of arms, and it would be defended with arms. I'm not surprised that people think that anything is better than civil war.

However, a fairly broad wave of anti-Milošević demonstrations is happening now in Serbia. How do you rate their scale?

These days, my friends often tell me “he’s done”. I answer: “How do you imagine that moment when he resigns from power? Will Milošević go out in front of the TV cameras and say, “here is my resignation!” It’s inconceivable. From the start, I was convinced that he would only quit in chaos and that chaos is now on the horizon. The only alternative, which is unlikely, is to separate him from the people in his circle. They also know that they depend on him for their survival in power. He has corrupted them with various criminal tasks, and they know that after he goes, it’ll be their turn next. About twenty per cent of people in the state are financially, directly dependent on the government apparatus, and this is currently an important source of support for the regime. Milošević is paranoid and he has made sure that there are people in the army who will remain loyal. However, you never know. There are always conspiracies and plots in your own backyard. If the riots in the street grow any larger, I’m worried that everything will be like it was in Albania a few years ago: chaos, the collapse of all institutions. An explosion of rebellion caused by the people’s misery, cold, despair and rage... The shops will be looted, everyone will steal what they can. A total collapse. The opposition will not be able to control this situation at all and, unfortunately, it is only Šešelj who will prosper!

How do you assess the situation in Kosovo?

The situation there now is obviously bad. International representatives still lack the force to stop revanchism, which I understand to some extent, given the terrible, mass crimes perpetrated against the Albanians. I worry though that the NATO action will be compromised, because

it will be easy in Serbia and Russia, on the basis of reports about the killing of Serbs, to create a sense that NATO is on the side of the Albanians; that it is not just a humanitarian intervention, but a war for the Albanian cause. Leaders in Kosovo still need help, but it appears as if Western politicians have lost interest, having attained their main objective. There is no more glory, just hard, difficult work to calm the situation and

to organize life. No one is following the domestic scene anymore. When the Second World War ended, I was eight years old. All this with the KLA seems almost to me like the coming of the Partisans. The National Liberation Army came, demanding recognition for its victims; it did not want the development of political life, it wanted payment. That is never good. The warrior class wants to expel the more moderate politicians, because they realize themselves that someone who knows how to shoot a gun, does not necessarily know how to manage society well. Politicians like Veton Surroi will certainly be favored by the West, but it seems to me

---

When the Second World War ended, I was eight years old. All this with the KLA seems almost to me like the coming of the Partisans. The National Liberation Army came, demanding recognition for its victims; it did not want the development of political life, it wanted payment.

that even he, like the civilian opposition in Serbia, will have to bide his time. Now everything is black and white, primitive, simplified for a politics which is more precarious. In these days of revenge, there is no place for calm people.

Excerpts from the interview “Od nacionalne euforije nije ostalo ništa” (Nothing remains of the national euphoria), conducted by Zoran Purešević, published in ??, Belgrade, 2000:

Do you think that Milošević might get by without any consequences?

Absolutely. What Hague, what charges. Nothing. He is the guarantor of peace in the Balkans. They thought, what's the point now in seeking some kind of justice when they can exploit him, he'll be so grateful to get off so lightly that he'll do their work for them, and since he's the strongest there, they can stabilize the situation through him. Milošević tricked each of his partners in the end. In this way he deceived the Americans. He accepted the amnesty they offered, but he didn't want to give them anything in exchange. He put whatever they offered him in his pocket, and he forgot what he had promised. And when he started to fight against terrorism in Kosovo, that he had created himself with a reign of police terror that lasted for ten years, they said: “Slow down, be quiet!” and he responded “This is an internal matter, so don't tell me what to do.” They felt cheated. “Okay, but what about what we agreed?” – “That doesn't matter”. – “Oh really?” Then followed Rambouillet, then the bombing, and then he forced people to intervene personally against him, to target his bedroom. He got us into this mess.

At some point (1990) you were a member of the independent UJDI commission, with Janča and Tanja Petovar, and you did serious

research on Kosovo and presented a report to the public. In it, you proposed an alternative approach, a rational approach to the problem of Kosovo, and suggested a genuine dialogue to solve the problem. The report was published as a book too: *The Knot of Kosovo: To untie it, or cut it?* Last year, the problem of Kosovo “was cut”. The price was great suffering for people, which is still ongoing, and the factual loss of that territory as a constituent part of Serbia. Will you comment on the “cutting” of the knot of Kosovo?

It all started in Kosovo. Kosovo was a very serious problem for the Serbian state. I do not want to repeat what we talked about in that report by the independent commission back in 1990, but between those two

---

Albanians never integrated into Serbia or Yugoslavia. They lived as a foreign body in Yugoslavia and all Yugoslavia considered them second-class citizens. No one can convince me otherwise. The word, “šiptar” was used in a derogatory manner, just as American racists used “nigger” to mean an inferior race.

peoples, traditionally there has been neither assimilation nor coexistence, always the model of domination prevailed. One group dominated the other. Later, some circumstances changed, and the second group dominated the first. For many reasons, among which the most important are perhaps language and the position of the woman in Albanian society, Albanians never integrated into Serbia or Yugoslavia. They lived as a foreign body in Yugoslavia and all Yugoslavia considered them second-class citizens. No one can convince me otherwise. The word, “šiptar” was used in a derogatory manner, just as American racists used “nigger” to

mean an inferior race. Thus, Kosovo was a wound for all society, both Yugoslav and Serbian. But it was a wound with which they could live. When the situation in Kosovo deteriorated, Milošević exploited the narrative of Kosovo, using demagoguery and propaganda, including Serb nationalism, which he supposed would bolster public support for

his war adventure, for which he was preparing for his own personal and power-seeking motives.

This was supported by the intellectuals, by the Academy and the Church?

Yes. And his situation at that moment – it’s interesting – was quite difficult, but he played it skillfully. He whispered to the communists who were in the army [JNA]: “The nationalists are just fellow travelers. We will get rid of them later, it doesn’t matter, you’re with me. We’re just going to use them.” Whereas to the nationalists he whispered: “Look, we need the army, they need me to tell them this communist fairytale, otherwise I wouldn’t be able to rely on them. Then it’ll be easy, they’ll do the job for us.” And thus, he exploited both parties. I’m still amazed, not so much by his skill, but more by the loyalty of both parties. Yet everything was clear if you were not blinded by ideology. He delighted the nationalists when he annexed Kosovo. I call it annexation, because removing the autonomous status of Kosovo was anti-constitutional according to the SFRY Constitution then in force. He was the first in Yugoslavia to violate the SFRY Constitution when he annexed Kosovo, not to mention his approval of the Constitution of 1990. Again, we see that Milošević was the main destroyer of Yugoslavia. He delighted the communists in the JNA with the fairytale of fighting “counter-revolutionaries” in Kosovo, that he was opposing Croatia to prevent secession, and that he had a program for a socialist Yugoslavia. This was a perfect answer for the Army, in line with its indoctrination: Tito, socialism, Yugoslavia. He pleased the nationalists not only by disempowering the Albanians and removing their autonomy, but also by

Removing the autonomous status of Kosovo was anti-constitutional according to the SFRY Constitution then in force. He was the first in Yugoslavia to violate the SFRY Constitution when he annexed Kosovo.

consciously humiliating them. Regrettably, this restored the honor and dignity of the nationalists. A police state was established there that was absolutely equivalent to an enemy occupation. This meant that any Albanian was easy prey. Anyone could be arrested; anyone could be beaten; and anyone could be killed. People have forgotten how back in February 1990, Milošević killed twenty-eight people in peaceful demonstrations in Kosovo, and no one in Serbia, including the opposition, took any notice of this. He liked to exercise violence over someone. The Albanians are a nation with great internal cohesion because they are a clan-based society for many reasons, and under that pressure they hardened like diamonds. Milošević united them into a single entity.

Which, in the long-term, helped ...

Milošević deserves much of the credit for the birth of the national consciousness of the Albanians in Kosovo (in such a short time and on such a large scale) so that they could survive that terror. They created their alternative society and did not want to give him a reason to use force against them, because they knew that it was a force against which they were powerless. I want to mention something that I think is of interest at this time, for people to remember, which is that Milošević threatened Albanians with war back in 1990, he has used the word 'war' since then. ("... also, in parliamentary documents he started to make it known that respect for "historic rights" of sovereignty in Kosovo, if necessary, would be secured even by war." (Program to achieve peace, see *The Knot of Kosovo – to untie it or cut it*, p. 28). So, he made it known to the Albanians in 1990, that if they did not accept the status that he was giving them, the only alternative for them was war. His terror in Kosovo was intolerable; The generations who knew nothing else, and those who were raised in that period, understood at some point that the Gandhian policy of Rugova would not lead anywhere, that it might last forever. They were especially disillusioned that they were not included in the Dayton Agreement, that it did not include their problem, their problem

was unresolved, and they remained under a protectorate under the occupation of the Serbian police. And then, like all young people who find themselves in such a situation, they started to realize that the only method of resisting that force was with force. Terrorism anywhere never emerges without a reason, and as much as it is a phenomenon that everyone condemns, and that I also condemn, it always indicates the existence of a serious problem that has not been resolved politically, and therefore people prepare to fight for a solution by force, putting their own lives, and the lives of others at risk. And behind every form of terrorism, you will always find a policy that is very misguided, and deep disillusionment caused by that policy.

How did you see the reaction of the regime toward the increase of violence?

This war against terrorism, as Milošević imagined it, was by no means a war against terrorism, but rather a punitive expedition, necessary to threaten an entire people, so as to discourage them from crying out for the next twenty years. And it meant: "We will not pursue the terrorists. We will pursue those who provide shelter, we will pursue the neighbors, we will pursue the families, we will burn their houses. We will teach them a lesson". That's why, it is called a punitive expedition that was necessary to teach an entire people a lesson. The KLA resistance took them completely by surprise. Because the entire people had been brought to the brink of despair. They could not defeat them; it was like Vietnam. They could never suppress them, regardless

—

The KLA resistance took them completely by surprise. Because the entire people had been brought to the brink of despair. They could not defeat them; it was like Vietnam. They could never suppress them, regardless of how weak they were militarily, so long as they operated in a supportive and hospitable environment.

of how weak they were militarily, so long as they operated in a supportive and hospitable environment.

To which Milošević responded with even stronger repression.

The character and temperament of Milošević is such that when he encounters difficulty, he does not consider changing his strategy, but continues to escalate, worsening the mistake he has already made. Look, he did not like Vllasi as the Albanians saw him as a collaborator. So he got Rugova, but he could not talk to Rugova, so he got Thaçi. He attacked Thaçi, so he got NATO... he had his back up against EVERY WALL. This was a suicidal policy. So was the attempt to forcibly expel all Albanians from Yugoslavia, to simply force them over the border. This was something that horrified the world. Can you imagine what would happen if Romania decided to forcibly expel all its Hungarians? If Hungary decided to expel all its Slovaks from Hungary? Then, they said that the Albanian exodus was caused by the bombing, but there are declarations by Šeselj and Milošević, given at the time of Rambouillet, when they were being threatened with bombing: "Then we will throw all the Albanians out". The declarations exist; Milošević made his statement to one of the foreign representatives. Šeselj, since he is crazier, made his statement to all the media in Serbia which recorded it. So they took the decision that they would expel the Albanians before the bombing, just as Tuđman had expelled the Serbs. Perhaps they were also thinking that, if it worked for Tuđman, if he managed it there, we could do it here, too.

Did the media of the regime present it as Albanians escaping from the NATO bombing?

It was so brutal, what's more, in front of the cameras of all the world's media. I saw those scenes, of people leaving, how the police took their passports, for example, and threw them into a big plastic bag, so that

they could never return, so they would be unable to prove that they had ever been there. Therefore, that story that they were escaping from the bombing and ended up in Macedonia or Albania is completely ridiculous: they were escaping from the Serb police.

Which is likely to have intensified their frustration...

After all this, the Albanian experience of the Serbs, I can say that they encounter general goodwill when they say that they never want to live under the Serbs again. And no Resolution 1244 can help here because an entire people, after the experience they have had, does not want to accept to live under the “protection” of the Serbian state. And if they – the international community, of course the Serb establishment, and the opposition too – do not understand this, they are all stupid. For it is clear to everyone: Kosovo is lost. It was lost, just as the Krajina was lost, and just as the Serbs lost the war in Bosnia.

—

No Resolution 1244 can help here because an entire people, after the experience they have had, does not want to accept to live under the “protection” of the Serbian state. And if they – the international community, of course the Serb establishment, and the opposition too – do not understand this, they are all stupid. For it is clear to everyone: Kosovo is lost.

What are other civilized mechanisms for the protection of a minority by the homeland of that people?

Historically, the Serbs as a people have had a big problem because they are territorially distributed over a large area, and they live mingled together with other peoples, in many territories where they are a minority. This is how it was in Slavonia, in a large area of Bosnia, in Krajina, and in Kosovo. When you have this kind of problem, and if you want to assist your people who live far away from the homeland, surrounded by other

peoples, then you must have excellent diplomacy. Often, you will need to submit to unjust demands and conditions, and you will need to seek allies in the world who will help you to protect your minority there; so, you need friends. And your friends then need to have goodwill toward us, and use their influence to help us, and influence them. Serbian policy was always mostly like this. Then Milošević appeared, a man with a violent temperament, who said: “Come on, we will do it all by force! Because we don’t need anyone. We will oppose the whole world if we must, even with force”. The result, naturally, was destructive: Serbs had to flee from Krajina, from part of Bosnia, from Slavonia, and from Kosovo... Their “defender” brought them misfortune.

With unpredictable consequences

—
The crimes perpetrated by this regime are so well documented in various reports published by human rights organizations, in newspaper reports, TV broadcasts, and books, that denial seems simply autistic, almost childish.

It was a disaster for those Serbs who lived as a minority in those territories and whose lives were destroyed. And all those refugees from Kosovo, Krajina, Bosnia, Slavonia, they all know that today. Naturally, at the start, they trusted that there was some kind of force that would secure all that was necessary, because it had an army, but that problem could not be resolved in that way. Because there is no army that could defend the Serbs of Krajina from their neighbors. There is no one in Kosovo who can protect those Serbs

now. The crimes perpetrated by this regime are so well documented in various reports published by human rights organizations, in newspaper reports, TV broadcasts, and books, that denial seems simply autistic, almost childish.

At the same time as the time of the bombing, the diplomatic mission of Yugoslavia operated in New York. How did its activity appear to you?

Well, it was the same thing, knowing what to expect of them, they were perceived very cynically. As it was, even from the perspective of this regime, it would have been better had they not appeared at all, as they were very counterproductive. For example, the Minister of Foreign Affairs denied that the Albanians were being expelled from Kosovo and claimed that they were fleeing the bombing. For days after this, the television showed tens of thousands of people crossing the border. And at the border there were police officers, taking identity documents and throwing them into black rubbish bags, so that they could not return, or verify their place of residence or citizenship. Then the journalists cited statements by Milošević and Šešelj, given before the bombing, in which they threatened to expel all Albanians over the border in the event of a NATO attack. That Serb diplomacy seemed either autistic or cynical, sometimes both.

Transcript of speech during a book launch event, organized by Peščanik in Pančevo, Serbia, March 1, 2008:

When Milošević brought the police state to Kosovo – because that is what it was, a police state that could kill any Albanian, without any consequences – in order to survive, the Albanians were forced to construct a parallel society. The Serbian opposition never opposed him,

even with a single word, and I thought of this when I heard Koštunica speak at the United Nations, when he tried to make clear that Serbia today is a democratic Serbia, and not the Serbia of Milošević. I thought that if I were an Albanian, I would conclude that I had not seen any change in the attitude of Milošević and the Serb opposition toward the Albanians. Koštunica was the supposed opposition to Milošević because he was ostensibly a communist, and at least he was a communist. Yet in national and wartime politics, he was even often more radical than Milošević. And now, when Albanians hear him, they cannot accept what Vučić, and

---

In my opinion, the Albanian population fought a liberation war. They got out of a colonial situation, they defended themselves against a racist policy and they suffered terrible casualties. After the war, their revenge cannot be compared to ours, although I do not justify it.

the current Serbian opposition are doing politically in relation to them. It is no different to the time of Milošević! In my opinion, the Albanian population fought a liberation war. They got out of a colonial situation, they defended themselves against a racist policy and they suffered

terrible casualties. After the war, their revenge cannot be compared to ours, although I do not justify it.

Leader of the Serbian opposition party Dveri, Boško Obradović (interrupting the speech):- Enough is enough, pa!

Excerpts from the article “You wanted it, you’ve got it”, published in Peščanik, Belgrade, July 24, 2008:

We have thus spent much time ‘hoping’ that Kosovo would remain within Serbia’s borders. Now that we know it won’t, we ‘hope’ that the European Union will change its mind. But if this doesn’t happen, we ‘hope’ that this will nevertheless happen somehow at some point in the future.

“False dilemmas about a ‘false state’”, published in ‘Peščanik’, Belgrade, July 26, 2008:

The unnatural, unprincipled (and therefore false) coalition between the Democratic Party (DS) and the New Democratic Party of Serbia (DSS) has broken down because of disunity over the process of association with the EU (according to Tadić) or over Kosovo (according to Koštunica).

The problem arose, of course, with the formation of the government, when these differences were glossed over with vague and ambiguous formulations about ‘common principles,’ and the platitude ‘Europe and Kosovo’. Diplomats call this ‘papering over differences’. The allies allegedly agreed, but with a ‘mental reservation’: i.e., a readiness at any given moment to interpret this vague coalition ‘agreement’ in the manner that suited them. From the very start, therefore, there was no agreement, because there was no sincere common will. The agreement was a sham.

Technically, the ambiguity lay simply in the fact that principles which were mutually contradictory were proclaimed as being equally important, while any statement of an order of priority between the two principles was avoided. In other words, nothing was said about what would happen if, in certain circumstances, it became impossible to satisfy both principles at once: i.e., which of the principles would have priority. In such a case, would association with the EU be more important than ‘the struggle for Kosovo’? In order to be able to form a government, both the DS and the DSS had to hide their true positions; but this could only be temporary, until those questions arose as a con-

dition for making practical political decisions. The agreement was false, as was the government based on it. Both parties deliberately deceived the electorate. In Serbia, this is called 'politics' – the art of careless lying. This is why the government had to fall, of course, as soon as the first important decision came along.

And now that the bubble has burst, it would appear that at the coming elections we shall be able to debate and decide free from lies.

This, unfortunately, is not the case. Thanks to opportunism, demagoguery, political calculation and cowardice, this conflict will continue to play out behind a colossal lie, and the irresponsible deception of citizens, on the part of both the DSS and the DS (and most other parties too).

It is a lie that a 'struggle for Kosovo' is possible, or that the measures in the 'action plan' might possibly produce a Copernican revolution as a result of which all the states that have recognized Kosovo would 'admit their mistake, error and injury to us' and declare their decision null and void. It is quite clear too that Kosovo can be an internationally recognized state despite Russia vetoing its UN membership. Serbia too was a state even though it was not a UN member. No one dares to admit what is fundamental, something that every man in the street knows: Kosovo will never again be part of Serbia.

Kosovo is an independent state, and there is not even a theoretical possibility that this fact can be changed. Expressions of disapproval,

protest, emotion, regret, disagreement, refusal to recognize this state – all this is predictable, natural, inevitable, legitimate, and irrelevant so far as the existence of the state is concerned. Everyone knows that this act is in fact irreversible. No one dares publicly to recognize this reality, however, and since politics is the

---

Kosovo is an independent state, and there is not even a theoretical possibility that this fact can be changed.

art of the possible, it is evident that 'the struggle for Kosovo' is no policy; that the citizens, the public, and the electorate see it as 'madness', as it

has already been publicly diagnosed. The DSS, SRS, and SPS are once again declaring that it is patriotic to be mad.

Worse than that: this madness too is bogus. This is because no one can be that mad. The primary aim of this simulated madness is to obstruct Serbia's entry into the EU. This is the true aim of the DSS, SRS, and SPS.

In the case of the other parties, the DS above all, this simulated madness is demagoguery that hesitates to admit the obvious truth, because it fears that the truth is so unpalatable that the voters may punish the messenger. It seems that this demagoguery underestimates the public, the citizens and the voters. They already know the truth, so it is worthless even as demagoguery. This is why this demagoguery has primarily a repressive character: to threaten the pro-European parties and citizens that they will be accused of treason if they openly proclaim the truth.

The truth is that those politicians, parties and citizens who first manage to summon up enough courage to say openly that the emperor has no clothes, that Kosovo is independent, and that 'the struggle for Kosovo' is either madness or demagoguery, deserve to be acclaimed not only for their honesty and courage, but also for their true patriotism. A state strategy based on such colossal lies leads only to another costly, long-term defeat.

It is evident that 'the struggle for Kosovo' is no policy; that the citizens, the public, and the electorate see it as 'madness', as it has already been publicly diagnosed. The DSS, SRS, and SPS are once again declaring that it is patriotic to be mad.

The truth is that those politicians, parties and citizens who first manage to summon up enough courage to say openly that the emperor has no clothes, that Kosovo is independent, and that 'the struggle for Kosovo' is either madness or demagoguery, deserve to be acclaimed not only for their honesty and courage, but also for their true patriotism.

There is no hope for Serbia so long as it remains dug in behind denial of the moral and political burden of the 1990s, which we AS A STATE rightly carry to this day. It was necessary to struggle for Kosovo, and to negotiate with the Albanians then – in the 1980s and 1990s. But no one wished to do so.

Excerpts from the article ‘What is going on?’, published in Peščanik, Belgrade, September 11, 2008:

Kosovo or Europe

The nationalists overestimated “the success” attained by Đinđić’s removal. In the atmosphere of shock, resignation and apathy which swept over Serbia after the assassination, the new government started to systematically reverse the effects of Đinđić’s reforms, both institutionally and with regard to staff. However, this was not enough. The basic obstacle for a complete rehabilitation of the old regime and its ideology was the sole remaining, but also the most important, legacy of Đinđić’s administration – a pro-European vision of Serbia’s future. In order to completely destroy Đinđić’s political legacy, his adversaries had to destroy this vision.

Overestimating their power, they thought they could achieve this by presenting Serbia with a choice: Kosovo or Europe. After Kosovo declared independence, Koštunica thought that the moment had come, that the Kosovo trauma was enough to secure a final defeat of both Đinđić’s concept of the state and all the pro-European forces – and he announced a date for elections. He was hoping that the Democratic Party, frightened by the noisy curses, pledges, and protests, will once again stop following Đinđić, denouncing this final legacy of his administration.

It was an error in judgment. The European vision has taken too deep a root in the Serbian public. This remains the sole positive and substantial message on the Serbian political scene. The empty and unreal promises about establishing Serbian authority in Kosovo looked

like stirring up well-known illusions, promoting self-isolation, self-destructive defiance to the whole world and the well-known autism of Milošević with the same familiar consequences. The entire substance of this message could fit in just three patently false words which were repeated ad nauseam – Kosovo is Serbia.

Contrary to this slogan, the pro-European option offered a perspective of foreign investment, cutting down unemployment, access to European funds, Serbia's political rehabilitation, a return to political common sense and creating elementary self-respect.

Excerpts from the interview “Serbian anomie”, organized by the program Peščanik at Radio B92, Belgrade, January 24, 2009:

Srđa Popović: During the presidential elections Boris Tadić kept repeating: ‘both Europe and Kosovo’. Fine, but what if the two came into conflict, what would be the priority? This was something he wouldn’t tell us. Since [Vojislav] Koštunica also used to say: ‘both Europe and Kosovo’, one assumed that Tadić would prioritize Europe. But then [Vuk] Jeremić told us: ‘If we must recognize Kosovo, then we don’t need Europe.’ Koštunica was the same. They got rid of him as a political rival, and took over his policy lock, stock, and barrel.

(Svetlana Lukić: Jeremić has said that there is a continuity of policy between this and the previous government)

We can move a step further back. After the fall of [Slobodan] Milošević, Koštunica too spoke of continuity. The continuity thus dates back to the 1990s. [Ivica] Dačić has become deputy prime minister. [Zoran] Lilić and [Petar] Škundrić have also made comebacks. This is real continuity. Now you see that Tomislav Nikolić has become a possible coalition partner. It is complete continuity.

***

A constitution was passed that prevents us from ever recognizing Kosovo, followed by a whole series of resolutions on Kosovo. Koštunica secured Tadić’s cooperation in all this. Tadić took part in it all. These moves were designed to create obstacles to our entry into the EU, to make sure we don’t join NATO, to make a gift of NIS [Oil Industry of

Serbia] to Russia, and then to present all this as an objective reason why nothing can happen. We would like to join the EU, but we can't, because there are these obstacles. When in fact they were created by us.

I know a small number of parliamentary deputies. I told some of them that I cannot understand why none of them is willing to stand up and say: 'Would you like to know how to get out of this situation? See that door over there? All you have to do is to walk through it, and

you'll be out. That door there, don't you see? Recognize Kosovo immediately, because you'll never get it back, and even if you did, you wouldn't know what to do with it. You know all this very well.' 'But we can't, there is the constitution.' 'Well, change it.' 'But we have passed resolutions.' 'Pass new ones, and you'll no longer need the Russians – you'll go straight into the European Union for sure, which we all agree is the only way out. You can claim ignorance, of course, but at least we'll know you're faking it – and the day will come when we'll ask you why you wasted all those years, given that you could have got out through that door.' Apparently, such tremendous psychological pressure has been built up that people who perfectly understand all this don't dare to say it, preferring instead to behave like idiots.

Recognize Kosovo immediately, because you'll never get it back, and even if you did, you wouldn't know what to do with it. You know all this very well.' 'But we can't, there is the constitution.' 'Well, change it.' 'But we have passed resolutions.' 'Pass new ones, and you'll no longer need the Russians – you'll go straight into the European Union for sure, which we all agree is the only way out.

Everyone is waiting for the verdict of the International Court of Justice, even though it cannot give Kosovo back to us. Kosovo was lost in 1990, when someone had the idea that you could rule by force over two million people who had no intention of being ruled by you. If you were to win it back tomorrow, you would

only have permanent rebellion, lasting for as long as a single Albanian remains alive. All this is well understood: that the whole story, all the lies, all Jeremić's diplomatic victories, are nothing but spectacle, an excuse offered to people who had come to believe in Đinđić's concept, a pretence that we are confronted with new, objective obstacles. The chief obstacle, in reality, is that we don't want it. Why don't we want it? Because we haven't given up hope that Russia will help us achieve a Greater Serbia. This is the fantasy that still holds their imagination in thrall. This apart, we are tied to Russia with by important links, one of which is that our war criminals find refuge there, another that Milošević's family lives there, and yet another that our money is there.

Everyone is waiting for the verdict of the International Court of Justice, even though it cannot give Kosovo back to us. Kosovo was lost in 1990, when someone had the idea that you could rule by force over two million people who had no intention of being ruled by you. If you were to win it back tomorrow, you would only have permanent rebellion, lasting for as long as a single Albanian remains alive.

Excerpts from the article “Milošević’s motiveless malignancy”, published in Peščanik, Belgrade, March 11, 2009:

Even the grand finale, when the United States led the coalition finally into military intervention to stop the genocide in Kosovo, cannot truly be considered anything else than Milošević’s ‘deed’. Richard Holbrooke testifies that during their last encounter, he asked Milošević: ‘Do you realize fully what will come next?’ to which Milošević calmly responded, ‘Yes, you will bomb us.’¹

The State Department’s ‘behavior’ can hardly be viewed as taking action in Kosovo; rather, the State Department painted itself into a corner by harsh rhetoric at Rambouillet by threats it hoped would never have to be carried through.² Milošević’s resilience when faced with bombing, and his stubbornness during the bombing, again came as a complete surprise to the State Department.

Even at the end of the game, the State Department did not understand that Milošević cared nothing for the suffering inflicted on ‘his own people’ or the destruction of ‘his own country’ and the isolation of Yugoslavia, and that he welcomed this new opportunity for ‘making the timid and conventional man aggressive and criminal’. In one of Milošević’s courts in Valjevo, President Clinton was ‘indicted [in absentia] for war crimes’. However farfetched it may seem, the use of a court to promote Milošević’s political ends fits perfectly with his stubborn character.

---

1 Richard Holbrooke, *To End a War*, New York: Random House 1998.

2 Peter J. Boyer, ‘General Clark’s battles’, *The New Yorker*, 17 November 2003.

Milošević initially profited from the anti-Western sentiment aroused by the bombing of Serbia, as well as from the desperation of his own population plunged into poverty by the bombing. As for the subsequent isolation, even though it was short-lived, it allowed him to settle his accounts with the pro-Western 'fifth column' and the 'traitors' of the opposition, without having to worry about the niceties of human rights and democratic standards. Milošević never cared about losing Kosovo.

Excerpts from the debate “Confronting the past”, organized by Peščanik, Belgrade, May 29, 2009:

To say that it is possible to battle for Kosovo is simply to deceive the nation. I don't mean to say that it is good that Kosovo is independent, that it is good that we've lost it. But there is such thing as reality, and we should not seek to delude ourselves simply because we don't like that reality. The idea of letting the International Court of Justice deal

with Kosovo is in fact designed to remove it from the current political agenda. The government knows this full well, knows it is best that this problem be solved by legal means, as Boris Tadić put it. It is merely a fig leaf, however, for we have minister Jeremić saying that, if the court were to rule against us, we would not recognize its decision. But why did we apply to the court then? We clearly don't have great expectations of it, wishing only to set the Kosovo issue aside for a while in order to cease having this kind of debate, to stop arguing about it, to let the matter cool down and finally become clear to one and all. Some will be very sorry, some less so; some – like the Albanians –

—
To say that it is possible to battle for Kosovo is simply to deceive the nation. I don't mean to say that it is good that Kosovo is independent, that it is good that we've lost it. But there is such thing as reality, and we should not seek to delude ourselves simply because we don't like that reality.

maybe not at all. But the idea is that reality will in the end be accepted. What Svetlana says – that Boris Tadić has declared that we are further from Europe than ever before – is true. But I have not heard Boris

Tadić admit that he had also helped erect obstacles to Serbia's entry into Europe. His party voted twice for the resolution on Kosovo which has cemented our position. Dačić said on that occasion – when the assembly voted for the resolution – he said clearly: 'I don't understand why you removed Milošević and us [Socialists] from power, when your policy is the same as ours.' There was no response, because he was right – with the footnote constantly repeated by Jeremić: 'yes, but by using diplomatic, political and legal means, not force'. It is no great merit of minister Jeremić that a military approach is not being used, because that is beyond Serbia's capabilities. If it weren't so, Jeremić would most likely be in favor of it, but that is no longer possible. Yet what does it all add up to? The aims and the rhetoric are the same today as they were at the time of Gazimestan – which in my view is a direct consequence of Zoran Đinđić's assassination.

Excerpts from the article “The sacred constitution”, published in Peščanik, Belgrade, February 5, 2013:

In the TV show *Utišak nedelje* (Impression of the Week), the representative of the Serbian National Movement “Naši”, Ivan Ivanović, in the presence of the Minister of Justice, Nikola Selaković, reasserted his opinion, which he had previously expressed, that anyone who claims Kosovo is independent “should not only lose their tongue, but their head, as

well”. Aware of the shock this statement caused in the B92 studio, he attempted to soften it – turning to Sonja Biserko, the president of the Helsinki Committee for Human Rights, uttered the following inanity: “You are claiming that Kosovo is independent, and by doing so, you are violating the Constitution of the Republic of Serbia. For this unconstitutional behavior, you will face charges.”

—
To say that Serbia, for a while now, has not been in power in Kosovo is simply the truth, whatever is written in the Constitution of the Republic of Serbia.

The serving minister (of justice), who was also present, did not comment on this statement. Is it because he agrees with it? And what sort of unconstitutional behavior are we talking about here?

This bogus argument is often mentioned when the issue of Kosovo is discussed. What is referred to is the preamble of the Constitution, which simply states that “Kosovo is part of Serbia”. This claim, although blatantly untrue, has been put in the Constitution, where it does not belong, in order to frighten those who would dare claim that the Republic of Serbia has no sovereignty over Kosovo. That is, precisely for the purpose of enabling some organization like “Naši” to threaten

Sonja Biserko. Sovereignty is a legal term, which indicates the ability of an entity to exercise de facto (!) rule over a certain territory. To say that Serbia, for a while now, has not been in power in Kosovo is simply the truth, whatever is written in the Constitution of the Republic of Serbia.

If Serbia were to accept this fact, it would naturally imply removing this preamble from the Constitution. However, even advocating for such a change of the Constitution is not, and cannot be, “unconstitutional activity”. Needless to say, this amendment of the Constitution would have to be carried out in a constitutional way. However, advocating for the amendment of the Constitution cannot be unconstitutional, because, if that were true, no constitution could ever be amended. The same applies to laws: a draft amendment to a law is not a priori unlawful.

To claim the opposite is nothing but dogma. No constitution is forever, nor can it be protected from future amendments by criminal sanctions.

Excerpts from the interview “Nismo htjeli da sudimo” (We Did Not Want To Hold Trials), conducted by Marija Taušan, published in BIRN, Belgrade, May 29, 2013:

Criticism of The Hague Tribunal is inappropriate if one takes into account that the countries in the region have not shown the willingness and determination to prosecute war crimes, believes Srđa Popović, lawyer from Belgrade.

He believes that the greatest merit of the Tribunal is that it gathered shocking documentation about the war in the 1990s in the former Yugoslavia. However the Tribunal’s work at times also appeared political.

“We could all have held trials. The Tribunal appeared only where it saw that we do not want to hold trials. So all the cries that the Tribunal is biased are misplaced. Why did you not hold the trials yourself? You could have done it yourself, but you did not want to. So when you did not want to conduct them, then the responsibility for them came under The Hague Tribunal,” said Popović.

He stated that it was impossible to prosecute war crimes in Serbia.

“Some people committed crimes. There were a lot of crimes and perpetrators, but the majority were those who were sitting on the sidelines and applauding. Even with the regime of Slobodan Milošević gone, still no one dares to bring these people to trial. Besides, aren’t all of us responsible because we elected these people? We chose Milošević four times. They knew what was going on. At the last elections, he had

two million votes. That's two million supporters of war crimes," said Popović.

According to him, despite the millions of collected documents, the Tribunal could only try a small number of the most prominent perpetrators, directors, and accessories of crimes.

"The documents they have collected are still there. And here, there is quite a fight regarding how the documents can be used. They will be used more by historians than lawyers. Here there will always be tensions as the victors of war write history, though everyone has their own interpretation. It is an archipelago of different truths and, in times of crisis, that can become a serious archipelago of conflict," said Popović.

The biggest drawback of The Hague Tribunal, he says, is the court's mission to contribute to reconciliation among the nations who were previously in conflict. This is something no court can achieve nor take it on as a duty, he adds.

"This is a political issue. You have an indictment, you have the perpetrator, you establish the facts and you impose a sentence. While that sentence can have a certain liberating effect on the public, it could establish some sort of moral and legal balance which is upset by crime, but the court ought not be inclined that way. As soon as the court tries to perform political tasks, its work becomes suspicious and untrustworthy in the eyes of the public," said Popović.

Recent years have seen, he said, an open politicization of the Tribunal, including the acquittals in the Appeals Chambers of the Croatian Generals Ante Gotovina and Mladen Markač, the former commander of the Yugoslav People's Army Momčilo Perišić, the former leader of the Kosovo Liber-

---

Besides, aren't all of us responsible because we elected these people? We chose Milošević four times. They knew what was going on. At the last elections, he had two million votes. That's two million supporters of war crimes,

ation Army Ramush Haradinaj, and earlier, the commander of the Army of Bosnia and Herzegovina in Srebrenica Naser Orić.

“Even the other court in The Hague, the International Court of Justice, when it acquitted Serbia of its responsibility for genocide, had

to put a lot of pressure on the facts. The release of Gotovina, Markač, Perišić and Haradinaj, I think, and perhaps even of Orić, was the endgame in which the court tried to contribute to reconciliation. If we sentence all of them, they will forever be in conflict, someone will remain guilty and someone will want to take revenge. So, let’s polish the war a little bit, so that it was not so terrible,” said Popović.

“I think that war is an act of some one hundred people, who, through propaganda and skillful politicization, succeeded in bringing these nations into conflict. There is a clear motive for Serbia to be the aggressor and it is no wonder that it has the most indictees. It led four wars,”

He points out that one should not be proud of the last war, because it represented a series of crimes which were “often motivated by greed, pathological impulses and robbery.”

“I think that war is an act of some one hundred people, who, through propaganda and skillful politicization, succeeded in bringing these nations into conflict. There is a clear motive for Serbia to be the aggressor and it is no wonder that it has the most indictees. It led four wars,” said Popović.

According to him, there is still no real climate for continuing with the trials.

“You cannot sentence everybody; you have to draw the line somewhere: these were the ringleaders, they were the decision-makers, they were giving the orders, and they were in a position of power... And a certain sense of injustice always remains, because many get off as the crime was perpetrated by a large number of people, in a large number of places, against a large number of people, with a great deal

of support from the rest of the population,” says the Belgrade-based lawyer.

In his view, in its twenty years of work, the Tribunal has earned a score of between plus three and minus four.

Excerpts from the article “The majority is never right”, published in Peščanik, Belgrade, October 19, 2013:

Once, in front of Atelje 212, Vladeta Janković told me, ‘I don’t want to hear my grandchildren asking me – Grandpa, what were you doing when Kosovo was lost’. I asked him: ‘Vladeta, what’s going on with you?’ I repeated the question. He was very offended. He simply felt the need to find a place for himself in the historical current. A kind of importance. Often for frivolous, totally banal reasons, people accept one side, identifying so much with it that later they lose all points of reference. They cannot figure out what is the truth is, what is emotion is, and what is spectacle.”

Katalogimi në botim – **(CIP)**

Biblioteka Kombëtare e Kosovës “Pjetër Bogdani”

32(497.11:496.51)(046)(047)

Popović, Srđa

Sërbia tjetër 3 = Druga Srbija 3 = The other Serbia 3 / Srđa Popović
; përgatiti për botim Shkëlzen Gash. - [Botimi 2] - Prishtinë : Admo-
vere, 2024. - 272 f. ; 21 cm.

Titulli dhe teksti paralel në gjuhën shqipe, serbe dhe angleze

1. Gashi, Shkëlzen

ISBN 978-9951-9174-1-4

—
Njëherë, duke folur për shkeljet e të drejtave të shqiptarëve në Kosovë, një shqiptar më falënderoi. Ia ktheva se s'kishte nevojë të më falënderonte meqë këtë s'po e bëja për shqiptarët, por së pari për ndërgjegjen time. Së dyti, meqë është në interes të popullit serb të mos identifikohet me diçka të tillë, të mos e ketë një hipotekë të tillë historike përgjithmonë.

—
Jednom, dok sam govorio o kršenjima prava Albanaca na Kosovu, jedan Albanac mi je zahvalio. Odgovorio sam mu da nema potrebe da mi zahvaljuje, jer ja to ne govorim radi njih, već pre svega radi sopstvene savesti. Drugi razlog je zato što je to u interesu srpskog naroda, da se ne poistovećuje sa tako nečim, da ne vuče večno tu istorijsku hipoteku sa sobom.

—
Once, when I was talking about the violations of the rights of Albanians in Kosovo, an Albanian thanked me. I replied that there was no need to thank me as I was not doing it for the Albanians, but first and foremost for my own conscience. And secondly, since it was in the interest of the Serb people not to be identified with such things, not to carry such a historic burden forever.

ISBN 978-9951-9174-1-4

A 3

9 789951 917414

 KFOS
Fondacioni i Kosovës për Shoqëritë të Hapur
Kosovo Foundation for Open Society
Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo